

RUBICON

NAGY HÁBORÚ 100

HADERŐ ÉS
HADITECHNIKA
HADIFOGSÁG

A HARC GÁZOKTÓL
A HARCKOCSIKIG

Egy csata
kérdőjelei

MUHI 777

A tatárjárás
emlékezete

1998/4-5. | 348 Ft

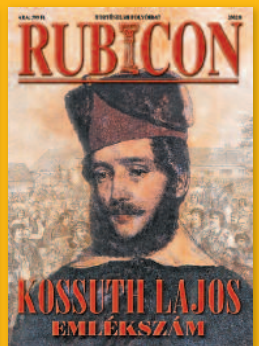
2001/4-5. | 599 Ft

2001/7. | 399 Ft

2001/8-9. | 599 Ft

2002/8. | 399 Ft

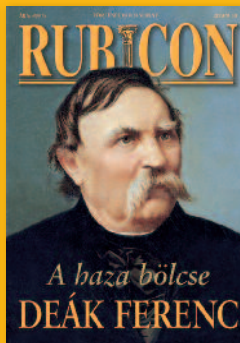
Ritkaságaink!

2002/9-108. | 599 Ft

2003/6. | 498 Ft

2003/9-10. | 699 Ft

2004/4. | 498 Ft

2004/8-9. | 699 Ft

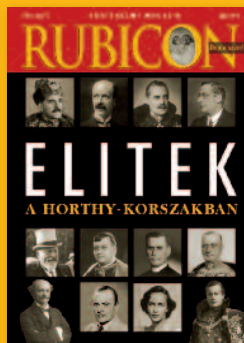
2005/8. | 498 Ft

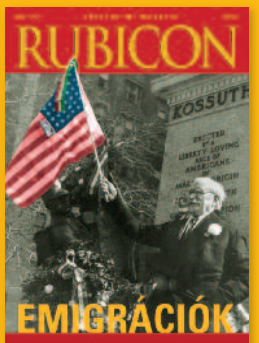
2006/2-3. | 789 Ft

2006/5-6. | 789 Ft

2007/4-5. | 889 Ft

2008/1. | 595 Ft

2008/5. | 595 Ft

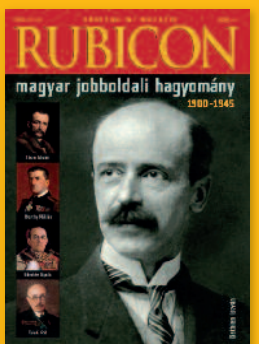
2008/7-8. | 895 Ft

2008/9. | 595 Ft

2008/10. | 595 Ft

2009/1-2. | 895 Ft

Megrendelhető: www.rubicon.hu

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXIX. ÉVFOLYAM 319. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György, Oborni
Teréz, Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

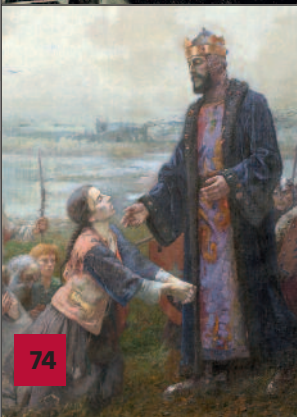
4

26

50

74

78

TARTALOM 2018/5

A HÓNAP TÉMÁJA: NAGY HÁBORÚ 100

4 Nánay Mihály: Habsburg főhercegek a Monarchia katonai vezetésében

14 Pintér Tamás – Stencinger Norbert – Takács Róbert: Isonzó, Doberdó, Caporetto, Piave.
Mi történt az olasz fronton?

26 Bálint Ferenc: A rohamsisak

28 Gondos László: Milyen hatással volt a technikai fejlődés a hadviselésre?

38 Bálint Ferenc: Harci gázok

42 Pollmann Ferenc: A háborús felelősség kérdése

46 Bálint Ferenc: A harckocsi

50 Kaba Eszter: Magyar hadifoglyok Oroszországban, orosz hadifoglyok Magyarországon a Nagy Háború idején

NAGYÍTÓ ALATT: MUHI 777

66 Wolf Mária: Régi kérdések – új válaszok.
Régészeti adatok a tatárjárás történetéhez

68 Töll László: A muhi csata

72 Szilágyi Zsolt: A nagy nyugati hadjárat és az Arany Horda

73 Gödölle Mátyás: A muhi csata emlékezete

76 B. Szabó János: Dávid és Góliát. A középkori Magyar Királyság és a Nagy Mongol Birodalom a 13. században

80 Veszprémi László: A nyugati világ és a mongolok.
Beszélhetünk-e keresztény szolidaritásról?

ONLINEPLUSZ

Révész Tamás: Az első világháború mint globális konfliktus

Landgraf Ildikó: Kutyafejű tatárok.
Mondák a magyar folklórban

A Nagy Háború 100 összeállítás megjelenését támogatta az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság

NEMZETI ÖRÖKSÉG
INTÉZETE

A Muhi 777 összeállítás megjelenését támogatta a Nemzeti Örökség Intézete

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fotótár · Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok · HM HIM Fotóarchívum · Szikits Péter · Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány (Kókay László és dr. Kemény Gyula hagyatékából) · Politikatörténelmi Intézet (Karkis Kornél emlékalbuma) · Savaria Múzeum, Szombathely · Csót község önkormányzata · Fortepan · Photocon

NÁNAY MIHÁLY

IV. Károly és Tisza István
látogatása a fronton

Habsburg főhercegek a Monarchia katonai vezetésében

Az első világháborúban több Habsburg főherceg futott be komoly katonai karriert, akár a legmagasabb, tábornagyi rendfokozatot is elérve. Károly trónörökös az 1916-os tirolai offenzívában vett részt, illetve a román támadás nyomán felálló erdélyi hadseregarcvonal parancsnoka volt. Frigyes főherceg a hadsereg főparancsnokaként, Jenő főherceg a délnyugati (olasz) front parancsnokaként vett részt a hadsereg irányításában. Mellettük szintén nevezetes az 1916-os lucki áttörés egyik felelőseként számon tartott József Ferdinánd főherceg, valamint a magyar katonák által csak „József apánknak” nevezett és rajongva tisztelt, többek között Doberdó védelmét irányító József (Ágost) főherceg is. Kézfejkvő tehát a kérdés, hogy a dinasztia tagjai miként teljesítettek az első világháború különböző frontjain. A Nagy Háború alatt a trónörökös is beleértve kilenc főherceg ért el tábornoki rendfokozatot, akik közül az alábbiakban a négy leghíresebbet – Frigyes, Jenő, József Ágost főhercegeket és Károly trónörökös – mutatjuk be.

Frigyes főherceg (középen)
és Erik Falkenhayn (elől)
egy hadgyakorlaton

Az európai monarchikus gondolat a kora középkorban kialakult világgéphez vezethető vissza. Eszerint a társadalmat három nagy, Istentől rendelt csoportra lehet osztani. A többséget a *laboratores*, azaz dolgozók (általában jobbágyok) alkotják, akiknek természetből rendelt feladata a munka, a társadalom életéhez szükséges javak előállítására. A második csoport az *oratores* (imádkozók), vagyis a papok, akiknek, mint az ún. közvetítő egyház képviselőinek, feladata az egész társadalom lelki üdvéért imádkozni. A harmadik csoportot alkották a *bellatores* (hadakozók), vagyis a nemesek, akiknek Istentől rendelt feladata a háború esetén a fegyverforgatás.

URALKODÓCSALÁDOK A HÁBORÚBAN

A hierarchikus társadalmi rendben magától értetődő volt, hogy az Isten kegyelméből az ország vezetésére rendelt uralkodócsalád nemcsak békeidőben, hanem háborúban is az ország vezetésére hivatott. E világgépben tehát nem szorul különösebb magyarázatra, hogy évszázadokon keresztül miért volt szükséges az uralkodók és hercegek részvétele a hadvezetésben.

A felvilágosodás azonban átalakította a közgondolkodást, így megszűnt

a középkorra jellemző hierarchikus modell, valamint egyre inkább teret nyert az alkalmasság, a feladatra való rátermettség, szemben a korábban meghatározó származással. Természetesen ez a folyamat sokkal határozottabban jelentkezett az alkotmányos, polgárosodó országokban (Nagy-Britannia, Franciaország), mint az abszolutista birodalmakban. A legnevezetesebb példa Napóleon, akinek fényes katonai karrierje alacsony származása miatt elképzelhetetlen lett volna például a Habsburg Birodalomban, de akár még XVI. Lajos Franciaországában is. Mindezeknek megfelelően tehát az újkori fejlődés során az uralkodócsaládok fokozatosan kiszorultak a katonai vezetésből, sőt az alkotmányos államokban a kormányzatból is.

Ugyanakkor az első világháború jelentős hadviselő feleinek hadseregein végigtekintve mégsem ennyire egyértelmű a helyzet. A Brit Birodalom hadseregében nem játszottak komoly szerepet az uralkodócsalád tagjai, aminek oka egyfelől az volt, hogy a háború idején a Hannoveri-ház nem bővelkedett férfi családtagokban, másfelől pedig a már a 17. század óta működő alkotmányosság keretei között az uralkodócsaládnak meglehetősen szűk szerepe volt az állam irányításában, nem beszélve némileg kellemetlen német származásáról (melynek egyenes követke-

ménye, hogy 1917-ben a dinasztia nevét Windsor-házra változtatták).

Ennek megfelelően egyedül Albert yorki herceg (a későbbi VI. György) vett részt a háborúban, az egyik legfontosabb tengeri csatában, a jütlandi ütközetben az HMS Collingwood egyik lövegtornyának tisztjeként, tehát meglehetősen alacsony beosztásban. A köztársasági Franciaország hadseregében természetesen nem merülhetett fel ilyen kérdés. A porosz alapokon nyugvó és általában modernnek tekintett német hadseregben ugyanakkor Vilmos trónörökös, a császár fia hadseregcsoport-parancsnokként szolgált a nyugati fronton, Henrik porosz királyi herceg a balti flottát irányította, Lipót bajor herceg pedig Hindenburg után a német keleti front parancsnoka volt.

Oroszországban a Romanov-család sem maradt ki a háborúból, melynek első két évében Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg volt a hadsereg főparancsnoka, akitől személyesen II. Miklós cár vette át a tisztséget 1915-ben. Alexander Mihajlovics nagyherceg az orosz légió főfelügyelője volt a háború idején (1916–1917), Georgij Mihajlovics nagyherceg pedig a cár szárnysegédjeként szinte minden fontosabb döntésre rálátott és komoly befolyással bírt. Mindezek fényében tehát egyáltalán nem tekinthető különlegesnek vagy éppen

maradinak az Osztrák–Magyar Monarchia azért, mert főhercegek szolgáltak a hadsereg felső vezetésében.

HABSBURG FŐHERCEGEK A MONARCHIA HADSEREGÉBEN

A 19. században a Habsburg-család bővelkedett főhercegekben, akik az alkotmányossá váló birodalom irányításából kiszorultak. Éppen ezért természetes lehetőségként kínálkozott számukra a katonai pálya. Ferenc József gondolkodása ráadásul a fent vázolt középkori világképben gyökeredzett, s megingathatatlan meggyőződése volt, hogy a dinasztia tagjai természetből fogva hivattottak a hadvezetésre, így családtagjaitól el is várta a katonai szolgálatot. Mindemellett az Osztrák–Magyar Monarchiának a többi hadviselő féllel szembeni egyedi jellemzője volt a birodalom irányításában a legtöbb területen megjelenő dualisztikus berendezkedés. Ezzel szemben a hadsereg volt a birodalmi egység egyik fő reprezentánsa és összetartója.

Éppen ezért kézenfekvő, sőt szükségeszerű volt, hogy ezen összbirodalmi (közös / K. u. k.) intézményben a birodalom összetartozását leginkább megjeleníteni képes tényező, a dinasztia komoly szerepet vállaljon. A téma egyik legjobb szakértője, Rauchensteiner osztrák történész egyenesen úgy fogalmazott, hogy éppen ez a tényező (a birodalmi egység fenntartása) volt az elsődleges és egyenesen szükségeszerű szempont a dinasztia katonai szerepvállalásában, míg a feudális hóbort inkább csak látszat.

Mindezeknek megfelelően tehát számos Habsburg főherceg választotta a katonai karriert. Az előmenetelüket megvizsgálva szembetűnő, hogy más nemesi vagy polgári származású kollégáikkal szemben számukra „külön pálya” volt a hadseregben, hiszen egy-egy rendfokozatban sokkal kevesebb időt eltöltve, jóval gyorsabban emelkedtek, jellemzően jóval magasabb rendfokozatokba, sőt alkalmanként még ugyanolyan képzettségre (például Kriegsschule) sem volt szükségük. Az esetleges hiányosságokból fakadó problémákat minden esetben egy-egy kiválóan képzett, valóban hozzáértő vezérkari főnök jelenléte orvosolta.

Ugyanakkor a 18. századhoz képest vitathatatlan változást jelentett, hogy hozzáértés és kellő tapasztalat – például alacsonyabb rendfokozatokban töltött szolgálati idő – nélkül még a főhercegek sem vezethettek nagyobb egységeket (persze ezredtulajdonosok lehettek, de valódi parancsnokok nem). A 20. század elején már a nyilvánosság ereje is fontos szempont volt, hiszen a dinasztia tekintélye nem viselte volna el egy inkompetens főherceg vereségeit. A Nagy Háború során elő is fordult olyan eset, hogy egy parancsnokot főherceg léteire leváltottak az elszenvedett vereség miatt (József Ferdinánd főherceg leváltása a lucki áttörés után).

Ferenc József egyáltalán nem szólt bele Conrad vezérkari főnök munkájába, még kevésbé bírálta felül a döntéseit. Így tehát a dinasztia tagjai sem számíthattak az uralkodó védelmére, ha a nagy hatalmú vezérkari főnök elmarasztalta őket, bár kétségtelen, hogy többi tisztársuk szigorúbb bánásmódra számíthatott. József Ágost főherceg példája is rávilágít az uralkodócsalád tagjainak helyzetére a hadseregben. Altábornagyi rendfokozatban és hadosztályparancsnoki beosztásban kezdte meg a világháborút, melynek végére tábornaggá emelkedett, illetve hadseregcsoportot is vezetett. Ez három rendfokozat emelkedést jelentett,

ami más tábornokok számára elképzelhetetlen volt, csak olyan tisztek lettek tábornagyok, akik a világháború kezdetén már lovassági/gyalogsági tábornoki vagy tábornoszernagyi rendfokozatban voltak. Ugyanakkor gyakorta előfordult a háború során, hogy parancsnokai (Tersztyánszky, Borojević) vele szemben foglaltak állást, adott esetben akár durván is tudtára adva ellentétes véleményüket, ami jól jelzi, hogy a világháborúban a főhercegi rang sem írta felül a katonai beosztásokat.

A főhercegek hadseregbeli helyzetét összegezve elmondható, hogy a 20. század elején ugyan még mindig sokkal könnyebb és gyorsabb karrier várt a hadseregben a dinasztia tagjaira, mint más kollégáikra, ám a hadsereg hierarchikus rendjébe nekik is be kellett illeszkedniük, valamint elegendő képzettség és alacsonyabb rendfokozatokban szerzett tapasztalat nélkül ők sem vállalhattak magasabb tisztséget.

FRIGYES FŐHERCEG

Habsburg-Tescheni Frigyes főherceg (1856–1936) mint a „Feldherrenlinie” tagja, Albrecht főherceg, a custozzai győző nevelt fia magától értetődő módon futott be fényes katonai karriert, mely egészen az Osztrák–Magyar

→
Frigyes főherceg
→

Jenő főherceg

Monarchia hadseregének főparancsnoki tisztségéig ívelt. A legtöbb államban a fegyveres erők legfőbb parancsnoka az államfő. Különösen igaz ez a monarchiakra. Ennek megfelelően Németországban kezdettől fogva II. Vilmos volt a hadsereg parancsnoka, Oroszországban pedig 1915-ben vette át a főparancsnokságot II. Miklós. A Monarchiában azonban a nyolcvan éven felüli Ferenc József egészségi állapota miatt már nem vállalhatta a komoly fizikai és szellemi igénybevételt jelentő munkát. A kijelölt főparancsnokot, Ferenc Ferdinándot meggyilkolták, az új trónörökös, Károly főherceg pedig még nem bírt kellő tapasztalattal a feladatkörhöz, ugyanakkor egyértelmű volt, hogy a tisztségnek a birodalom egységét jelentő dinasztia belül kell maradnia.

Főparancsnokként szóba jöhetett volna még a tehetséges katona hírében álló Jenő főherceg is, ám ő egyfelől nem akart bátyjával rivalizálni, másfelől sem a nehéz természetű Conrad vezérkari főnökkel, sem pedig a szövetséges, ám meglehetősen kellemetlen tárgyalópartner II. Vilmossal sem kívánt rendszeres munkakapcsolatba kerülni. Ennek eredményeként tehát a Monarchia hadseregének főparancsnoka Frigyes főherceg lett, akit már rögtön a háború első évében beosztásához méltó rendfokozatba (tábornagy) emelt az uralkodó, annak ellenére, hogy 1914-ben a Monarchia nem igazán könyvelhetett el komolyabb hadi sikereket (összehasonlításképpen: Conradot csak 1916 novemberében léptették elő tábornaggyá).

A hadsereg valódi irányítója azonban kezdettől fogva Conrad von Hötzen-dorf vezérkari főnök volt, bár ennek nem feltétlenül kellett volna ilyen egyértelműnek lennie, hiszen a hadsereg főparancsnoka papíron fölötté állt. Itt vált fontossá Frigyes puhább, passzívabb egyénisége, melyről a róla alapvetően pozitívan vélekedő hadsegédje, Herberstein altábornagy is a következőt írta: „A főherceg rendkívül passzív és könnyen megfélemlíthető jelleme biztos garanciának tűnt arra, hogy ő és a vezérkarfőnök jól kijönnék majd egymással.” Frigyes mellett Conrad teljesen szabad kezét kapott.

A főherceg eltúrta, hogy csak igen felületesen tájékozottassák. Conrad elméletben napi két beszámolóval tartozott,

Jenő főherceg

12.00-kor és 20.00-kor, ám gyakorta előfordult, hogy a beszámolók késtek, illetve elmaradtak. Alkalmanként 23.00-kor mentek tájékoztatni a főparancsnokot, amikor ő már aludt. El lehet képzelni, mennyire figyelmesen követte a hadi helyzet alakulását az álmából fölkelte főherceg. Napjainak nagy részét a katonai sematizmus korrigálásával töltötte (a veszteséglista és a *Rendeleleti Közlöny* alapján), ami finoman szólva sem a főparancsnok feladata lett volna. Érdemes Herberstein altábornagy véleményét idézni: „Egy főparancsnok, aki jó, ha fél-egy órát foglalkozik a főparancsnokság ügyeivel és akkor is csak hallgatóként vesz részt abban, egyébként pedig egész nap nem csinál semmi mást, mint a sematizmust javíttatja, az nem főparancsnok!”

A szövetséges főparancsnokkal, II. Vilmossal való kellemetlen tárgyalások ugyanakkor órá maradtak, hiszen Conrad nem kívánt rendszeresen segítséget kérni a németektől, ezt inkább Frigyesre hagyta. Emellett a főherceg óriási magánvagyonából mindkét birodalomfélben, minden hadikölcsönjegyzés alkalmával komoly összeget áldozott a háborús erőfeszítések támogatására. Összességében tehát, bár a pozíciója lehetővé tette volna az erőteljesebb fellé-

pést, ehhez sem kellő dinamizmusa, sem ambíciói nem voltak, így a gyakorlatban Conrad igényeit szolgálta ki.

Ferenc József halálával azonban jelentős változások kezdődtek. Az új uralkodó, Károly császár-király komoly személyi változtatásokat foganatosított a birodalom vezetésében – lemondatta mindkét miniszterelnököt, majd Conradot is –, és a hadsereg főparancsnokságát is magához vonta, így Frigyeset főparancsnok-helyettesé léptették vissza, ami komoly presztízsveszteség volt az idősödő főherceg számára. A felmás helyzet nem maradt fenn sokáig, mivel az uralkodó 1917 februárjában végleg megvált Frigyesről, felmentve őt helyettesi beosztásából is. A főherceg a világháború után Magyarországon telepedett le, Mosonmagyaróváron élt, ahol nagy népszerűségnek örvendett a helyiek körében. Sírja ma is a mosonmagyaróvári Szent Gotthárd-templomban található, s a városban egy padon ülő, közvetlen főherceget mintázó szobor hirdeti emlékét.

JENŐ FŐHERCEG

Frigyes főherceg fiatalabb testvéreként Habsburg-Tescheni Jenő főherceg (1863–1964) esetében is egyértelmű volt a katonai karrier. A szakirodalom és a kortársak – például emlékiratában Czernin külügyminiszter – a két testvér közül egyértelműen őt tartották a tehetségesebb katonának. Ennek ellenére nem vállalta a főparancsnoki tisztséget, aminek következtében – bátyjával ellentétben – 1916 novemberéig kellett várnia a tábornagyi kinevezésre.

A világháború során első komoly megbízatása a balkáni hadseregcsoport parancsnoksága volt, melyet a Szerbiával szemben csúfos kudarcot szenvedett Potiorek tábornagytól vett át. A főherceg Péterváradon állította fel törzsét, ám parancsnoksága alatt komolyabb csata nem zajlott a szerbekkel, akiknek az előző évi támadások olyan vérvesztéseket okoztak, hogy több támadást nem tudtak megkísérelni, sőt várható volt, hogy egy újabb komoly offenzívát már nem tudnak feltartóztatni (ez be is bizonyosodott 1915-ben). Ugyanakkor a nagy veszteségeket szenvedett és demoralizálódott osztrák–magyar haderőt újjá kellett szervezni, amit a főherceg sike-

resen végrehajtott, ezzel hozzájárulva az 1915. őszi támadás sikeréhez.

Az 1915. májusi olasz támadás miatt állították fel a délnyugati front parancsnokságát, melynek alárendeltségébe tartozott a teljes déli arcvonala, a svájci határtól egészen a Balkánig. Innentől kezdve egészen 1917 decemberéig Jenő főherceg a marburgi (Maribor), majd bozeni (Bolzano) főhadiszállásán szolgált. Parancsnokságának hatásköre többször változott (például a balkáni front leválasztásával), de az olasz fronton zajló hadműveletek végig az ő alárendeltségébe tartoztak. Legfontosabb hadművelete az 1916-os tiroli offenzíva volt, melyet a tiroli hadseregcsoport közvetlen parancsnokaként irányított, bár a hadműveletet főképpen Conrad tervezte meg.

Később elméletben – a délnyugati front parancsnokaként – az ő alárendeltségébe tartozott a caporettói áttörés vezénylete is, ám valójában sem a tervezésben, sem a lebonyolításban nem jutott igazán komoly szerephez. Conrad, miután leváltották a vezérkari főnöki tisztségről, a tiroli hadseregcsoport parancsnoka lett, melyet ezáltal kivontak Jenő főherceg délnyugati front-

jának kötelekéből, pedig a piavei csatára való felkészüléskor és a haditerv megalkotásakor kifejezetten fontos lett volna az egységes vezetés, hogy elkerülhető legyen az egymással versengő hadseregcsoportok (Conrad és Boroevič) rivalizálásából fakadó alkalmatlan haditerv.

A főherceg magasabb parancsnoki tisztsége miatt nem sokat forgott a frontvonalakon, mégis a katonáival emberségesen és megértéssel bántó parancsnok hírében állt. Ám ha kellett, tudott határozott is lenni: *„Fölszólítom Öexcellenciáját, hogy a jövőben azt az érzékenykedést, amely teljes mértékben megengedhetetlen és csak kárt okoz azon nagy ügy számára, amelyre mi mindannyian legjobb képességeinket aldozzuk, valamint az ebből eredő ingerültséget nyomja el magában, és terveim végrehajtása érdekében vesse be kimagasló erejét, és illeszkedjen be a feltétlenül szükséges alárendeltségi viszonyba.”* Katonai karrierje Frigyeshez képest némileg később, 1918 januárjában ért véget, amikor a császár leváltotta és nyugállományba helyezte.

Neve alkalmanként a politikai életben is felvetődött. 1916-ban szóba került Stürgkh osztrák kancellár utódaként, illetve a Monarchia szétesésekor az uralkodó helyett régensként is. A két világháború között Svájcban telepedett le, majd 1934-ben visszaköltözött Ausztriába, egy Bécs-közeli német

lovagrendi kolostorba. Aktív szerepet vállalt a legitimista mozgalomban, többször megjelenve gyűléseiken, rendezvényeiken. A Német Lovagrend élén betöltött nagymesteri címéről lemondott – ezzel megkímélve a lovagrendet vagyonának államosításától –, a lovagrend pedig a 16. század után újra egyházi renddé vált és ma is működik. Az Anschluss után is Ausztriában maradt, majd a szovjet megszállás elől menekült Tirolba, ahol utolsó éveit töltötte. Sírja az innsbrucki Szent Jakab-templomban található.

KÁROLY TRÓNÖRÖKÖS

Károly trónörökös (1887–1922) – a későbbi I./IV. Károly – szintén magas beosztásokat töltött be a Monarchia hadseregében. Katonai szerepvállalásának bemutatása előtt azonban érdemes tisztázni a dinasztia belüli helyzetét. Az agg Ferenc Józsefhez képest – de a Monarchia teljes vezetéséhez (beleértve a katonai és politikai vezetőket) képest is – igen fiatal volt, az uralkodó unokáinak generációjába tartozott, egészen pontosan Ferenc József testvéreinek, Károly Lajosnak volt az unokája (míg az előző trónörökös, Ferenc Ferdinánd Károly Lajos fia volt).

Már Ferenc Ferdinánd morganatikus házasságának megkötése után le-

IV. Károly és Frigyes főherceg, főhadparancsnok a tescheni főhadiszálláson

hetett tudni, hogy Károly a következő trónörökös, ugyanis Ferenc Ferdinánd elfogadta, hogy házasságából származó utódai ki vannak zárva a trónöröklésből. A szarajevói merénylet után pedig Károly főherceg a trón közvetlen örökösévé lépett elő. Ennek ellenére nem-hogy főparancsnokká nem nevezték ki, hanem mind a katonai, mind a politikai információktól elzárták. Nem vezették be igazán a birodalom irányításába, ami jelentős részben Ferenc József hibájának tekinthető. Gyakorta előfordult olyan megdöbbentő eset, hogy Tisza István csak egy minisztériumi osztályvezető útján tájékoztatta egyes aktuális kérdésekről (nem is csoda, hogy trónra lépése után hamar megvált a magyar miniszterelnöktől).

Katonai téren némileg érthetőbb a mellőzése, ugyanis el akarták kerülni, hogy a trónörökös neve esetleg kudarcos hadműveletekhez kapcsolódjon, ezzel csorbítva tekintélyét, ráadásul fiatal kora miatt korábban – bár bizonyos szintű katonai képzést kapott – csak zászlóaljparancsnokként szolgált. Személyes tényező is közrejátszott hátterbe szorításában, ugyanis Conrad fél-tette vezérkari főnöki korlátlan befolyását a trónörökös beavatkozásától, így inkább elzárta az információktól – ahogyan a papíron fölé rendelt Frigyes főherceget sem tájékoztatta mindig a legaprólékosabban.

Ferenc József úgy határozott, hogy Károly ne vegyen részt a fronton a harcok irányításában, ugyanis halála esetén a trónöröklési rend szerint az 1912-ben született Ottó főherceg következett, akinek kiskorúsága beláthatatlan problémákhoz vezethetett volna. Ennek megfelelően Károly inkább reprezentatív feladatokat látott el, ami viszont a trónörökös részéről egyfelől fontos (a dinasztia és a király képviselete a társadalom felé), másfelől hasznos is volt, hiszen az idős császár hiteles információkat kaphatott a frontokon uralkodó helyzetről és a társadalom állapotáról. Többek között egy ilyen látogatásról készült beszámoló győzte meg Ferenc Józsefet 1914. decemberben arról, hogy a balkáni front éléről le kell váltania Potiorek tábor-szernagyot.

Mindennek megfelelően Károly trónörökös a világháború folyamán csupán két fontos katonai beosztást töltött be. 1916 tavaszán indították meg Conrad fiatalkora óta dédelgetett tervét, az olaszok elleni tiroli offenzívát. A támadáshoz kellő mennyiségű hadianyagot és

csapatot vontak össze, így Conrad biztos volt a győzelemben, tehát jónak látták a trónörökös önbizalmát, tekintélyét egy komoly harctéri sikerrel erősíteni. Károlyt altábornaggyá léptették elő, és rábízta az igen jól ellátott XX. hadtestet. Természetesen jól felkészült vezérkari főnököt rendeltek mellé Waldstätten vezérőrnagy személyében (később Arz vezérkari főnök helyettese és a hadműveleti osztály vezetője lett), aki valójában felelt a trónörökösre bízott hadtest irányításáért. Az offenzíva sikeresen haladt előre, s nem a tiroli erőkön múltott, hogy nem sikerült elérni a stratégiai célt. A keleti fronton beinduló Bruszilov-offenzíva miatt kellett leállítani a tiroli előrenyomulást és több alakulatot átrendelni az orosz frontra. Velük tartott a trónörökös is, akit az épp felállófélben lévő kelet-galíciai 12. hadsereg parancsnokának neveztek ki.

Nem sok időt tölthetett azonban az egyelőre még nem létező hadsereg pa-

Károly mint trónörökös az I. honvédezed tulajdonosaként öltözve feleségével, Zitával, 1914. augusztus 5.

rancsnokaként, ugyanis Románia a bukaresti titkos szerződés értelmében 1916. augusztus végén megtámadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. Az offenzíva feltartóztatására Erdély védelmében egy új frontszakaszt kellett szervezni, melynek alárendeltségébe négy hadsereg (a német 9., valamint az osztrák-magyar 1., 3. és 7.) került. A front élére Károly trónörökösöt nevezték ki, s ennek megfelelően „Károly Ferenc József főherceg trónörökös hadseregarcvonalnak” nevezték. A főherceg mellé egy kiváló, tapasztalt katonát, a német Hans von Seecktet állították.

A döntés elválaszthatatlan volt a Monarchia és Németország közötti folytonos ellentétéktől, amelyek kompromisszumos megoldásaként a néme-

tek elfogadták, hogy formálisan az osztrák–magyar trónörökös a parancsnok, ám valójában a német vezérkari főnök hadműveleti tervei érvényesültek. Ettől függetlenül tagadhatatlan siker és komoly eredmény volt a román támadás gyors feltartóztatása, majd a támadók kiszorítása Erdélyből. A trónörökös 1916. november 11-én éppen Segesváron tárgyalt a német Falkenhayn tábornokkal a Románia elleni általános támadás terveiről, amikor tájékoztatták, hogy a császár rosszul van. A hír hallatán azonnal Bécsbe távozott, és többé már nem tudta átvenni a frontparancsnokságot, ugyanis Ferenc József néhány nap múlva (november 21-én) meghalt, s a trónon Károly főherceg követte.

A fronton töltött rövid szolgálati idő, illetve a nagy befolyású vezérkari főnökök mellett katonai képességei nem igazán derülhettek ki, ugyanakkor az uralkodói feladatok ellátásához szükséges katonai tapasztalatokat és rálátást a háború során kétségtelenül megszerezte, így vitán felül áll, hogy a legfőbb hadúri feladatok ellátására alkalmas volt. Éppen ezért helyénvalónak minősíthető döntése, melynek eredményeképpen Frigyes főherceget leváltva saját maga vette kezébe a Monarchia hadseregének főparancsnoki tisztségét.

JÓZSEF ÁGOST FŐHERCEG

József Ágost főherceg (1872–1962) tekinthető egyértelműen a dinasztia leg-sikeresebb első világháborús tábornokának. Rendfokozatok tekintetében is fokozatosan lépett előre, míg végül 1918 októberében tábornaggyá nevezték ki (ennek köszönhető marsallbotját nemrégiben vásárolta meg a magyar állam). Szemben a fentebb említett főhercegekkel, ő nem a vezérkarban vagy magasabb parancsnoki pozíciókban, hanem végig a fronton szolgált, ráadásul a háború elején viszonylag alacsonyabb, hadosztályparancsnoki beosztásban. További fontos tényező, hogy – főképpen magyar – katonái körében rajongva tisztelt, legendás hadvezérré vált, amit jól jellemez, hogy már a háború elején „József apánknak” kezdték nevezni.

József Ágost főherceg

A Habsburg-dinasztia magyar ágához tartozott, felmenői magyar nádorok voltak (József és István nádor), apja pedig a magyar Honvédség megszervezője és első parancsnoka. Magyarországon nevelkedett, tökéletesen beszélt magyarul (naplóját is magyarul írta), és önmagára is magyarként tekintett. Talán nem túlzás a „legmagyarabb Habsburg” megnevezés, ennek értelmében ő volt a legfényesebb karriert befutó első világháborús magyar tiszt, hiszen a tábornagyi karban találunk ugyan Magyarországon született (Franz Rohr vagy Arthur Arz) vagy magyar csengésű névvel bíró (Kövess Hermann) tábornokot is, de ők etnikailag

egyértelműen németnek tartották magukat, szemben a magyar érzelmű József főherceggel.

József főherceg kezdettől fogva katonának készült, ám korai házassága megakadályozta, hogy elvégezze a bécsi Kriegsschulét. Szolgálatát során fokozatosan haladt előre a ranglétrán, így a világháború kitörésekor a 31. hadosztály parancsnokaként, altábornagyi rendfokozatban vonult ki a balkáni frontra. Itt csak nagyon rövid ideig harcolt (Szabács környékén), majd a Bóhm-Ermolli hadsereg többi alakulatával együtt az orosz frontra vezényelték, ahol előbb Galíciában, majd az Északkeleti-Kárpátokban szolgált (itt vette át a VII. had-

József Ágost főherceg

már nem tartózkodott a fronton, ugyanis IV. Károly politikai feladatokkal bízta meg.

József főherceg világháborús tevékenységén végigtekintve jól látható, hogy az ellenség egyetlen alkalommal sem tudott az ő frontszakaszán áttörést elérni, ami az Isonzó-front esetén, de az Északkeleti-Kárpátokban is komoly eredménynek tekinthető, azonban nagy offenzívák, áttörések sem fűződnek a nevéhez. Legfőbb hadvezéri erényeként a katonákkal való személyes törődést, odafigyelést szokták kiemelni, ugyanis maximálisan tisztában volt a pszichikai-lelki tényezők fontosságával a harci szellem fenntartásában. Ez ugyanakkor sok korabeli tábornokra nem volt jellemző, például József főherceg közvetlen felettese, Boroević ki is jelentette, hogy azért nem jár ki meglátogatni az első vonalakban küzdő katonákat, hogy döntéseiben ne befolyásolják szubjektív, érzelmi elemek.

Nagyon fontos és előremutató elve volt a fegyvernemek együttműködésének javítása, melynek kapcsán vállalta a konfliktust akár előljáróival (pl. Tersztyánszky Károly) is, akik alkalmanként sérelmezték, hogy a tüzérségi előkészítésnek és támogatásnak fokozott szerepet szánt a háború elején meghatározó rohamharcászat (Stosstaktik) elveivel szemben. Ugyanakkor a főherceg helyesen ismerte fel, hogy a világháború lövészárokkészereivel és géppuskáival szemben áttörést a rohamharcászat keretei között csak irreálisan nagy áldozatok árán lehet elérni, ezért fontos a tüzérség megfelelő használata, ami hatalmas emberáldozatoktól kímélheti meg a támadó felet.

Nevéhez fűződik a Monarchia egyetlen gáztámadása. József Ágost az új fegyver borzalmas hatása ellenére is élni kívánt vele, hogy kevesebb emberáldozattal tudja az olaszokat leszorítani a Doberdó-fennsíkrol. 1916-ban pedig már kézigránátos rohamcsapatokat (Stosstruppen) is alkalmazott, melyek gyors és meglepetésszerű támadással hatékonyan tudtak betörni az ellenség lövészárkaiba. Karrierje mögött valós teljesítmény állt, innovatív hadvezetési elvek jellemezték, ami legalább annyira megalapozta befolyását és népszerűségét, mint főhercegi származása. ♦

test parancsnokságát). Óriási erőfeszítések árán sikerült feltartóztatniuk az orosz támadásokat, majd a gorlicei áttöréshez csatlakozva részt vettek az 1915. májusi offenzívában.

A főhercegnek a köztudatban leginkább fennmaradt teljesítménye a Doberdó-fennsík védelme volt az olaszokkal szemben, a VII. hadtest élén az Isonzó-fronton. Több mint egy évig tartotta sikeresen a kietlen mészköplátót, míg végül Görz eleste miatt védtelenül maradt a hadtest jobbszárnya, így kénytelen volt visszavonulni és feladni a legendássá vált fennsíkot. Következő beosztása Károly trónörökös trónra lépése után az erdélyi hadseregarcvonal parancsnoksága volt. Itt a románok kiszorítása már megtörtént, Havasalföldön pedig főképpen német csapatok (Falkenhayn és Mackensen) nyomultak előre, így kevesebb jelentős hadmozdulat történt József főherceg parancsnoksága idején. A front a Kerenszkij-offenzíva után élénkült meg, amikor is az el-

lentámadás során József főherceg visszafoglalta Bukovina tartományt és székhelyét, Csernovicot.

József Ágost folyamatosan sürgette az erősítéseket és Románia teljes megszállását, ám az AOK – joggal – fontosabbnak tekintette az olasz frontot, mint a forradalmi összeomlás jeleit mutató Oroszországot és a vert helyzetben lévő Romániát, így nem is sikerült komolyabb eredményeket elérni (ojtozi csata). József főherceget a fokányi fegyverszünet után leépített román frontról a Piavéhez helyezték, a 6. hadsereg élére. Itt – bár kezdettől fogva helytelenítette a megalkotott hadtervet – a nehéz terep ellenére a 6. hadsereg érte el az egyetlen említésre méltó eredményt, a Montello-hegy elfoglalását, melyet azonban a frontszakasz többi részének sikertelensége miatt fel kellett adni. A háború utolsó időszakában a leváltott Conrad helyén a tiroli hadseregcsoport parancsnoka volt, ám a Vittorio Veneto-i csata idején

PINTÉR TAMÁS
STENCINGER NORBERT
TAKÁCS RÓBERT

ISONZÓ, DOBERDÓ, CAPORETTO, PIAVE

MI TÖRTÉNT AZ OLASZ FRONTON?

Az 1915 májusában kialakuló, délnyugati hadszíntérnek nevezett olasz front osztrák–magyar erőinek főparancsnoka Jenő főherceg, vezérezredes lett, aki az erőviszonyok alapján kezdetben csakis védelemre gondolhatott. A végig hegyekkel borított hadszíntéren a hadtörténelem egyik leghosszabb hegyi háborúja vette kezdetét. Az olasz front a háború szempontjából ugyan csak mellékhadszíntérnek tekinthető, azonban az Osztrák–Magyar Monarchia számára döntő jelentőségű hadszínterré vált, ahol súlyos veszteséggel járó, nagyon heves harcokat vívott, és legvégül elvesztette a háborút. Az olasz fronton harcoló osztrák–magyar alakulatok fele magyarországi kiegészítésű egységekből állt, az itteni földrajzi nevek – Isonzó, Doberdó, Piave – a magyar történelmi emlékezet részévé váltak.

Osztrák–magyar állásban nyugalmasabb időszakban fotózkodó katonák az Isonzónál, a Tolmein fölötti magaslatokon. A fotón a cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezred IV. zászlóaljának katonái láthatók, a kép háttérében jobbra dr. Kemény Gyula ezredorvos, a zászlóalj orvosfőnöke.

A hadüzenetet követően meginduló olasz támadás megállítására az akkor már két fronton is háborút vívó Monarchiának a korabeli határainál nem volt lehetősége, ezért saját területén, természetes akadályok mögött alakította ki védelmi rendszerét. Ebben fontos szerep jutott az Isonzónak és a keleti partján húzódó magaslatoknak.

AZ ISONZÓI CSATÁK ÉS DOBERDÓ JELENTŐSÉGE

A svájci határtól az Adriáig végig hegyekkel határolt, 600 kilométer hosszú délnyugati front keleti részén alacsonyabb hegyvonulatok húzódtak, ezért az olasz csapatok ebbe az irányba indították a fő támadásukat. Itt állta útjukat az Isonzó, amelynek nyugati partját az osztrák–magyar hadvezetőség átengedte az olaszoknak, és a keleti parton húzódó hegyekben alakította ki a védelmét. Az Alpokból délnek hömpölygő és az Adriába torkolló, alig 100 kilométeres folyószakaszon az osztrák–magyar hadvezetőség két hídfőt tartott fenn egy későbbi lehetséges ellentámadás kiindulópontjaként. Északon Tolmeinnél (ma Tolmin, Szlovénia) és délen Görznel (ma Gorizia, Olaszország) ezeknek a hídfőknek az elfoglalásáért bontakoz-

tak ki az elkövetkező időszakban a legvéresebb ütközetek.

Mielőtt az Isonzó elérné a tengert, Görz alatt kénytelen megkerülni a Karszt-fennsík nyugati nyúlványát. Ez az alig több mint 60 km²-es, legmagasabb pontján, a Monte San Michelén is csak 275 méter magas terület a Doberdó-fennsík. A magyarság számára fogalomná vált „Doberdó” szolgált a görzi hídfő déli védőbástyájaként. A fennsík vigyázta az északi lábánál keletről nyugat felé folyó, az Isonzóba torkolló Wiprach (szlovénül Vipava) völgyében húzódó évezredes hadiutat is. Ezen lehetett eljutni a Monarchia belsejébe, északkelet felé haladva Laibachba (ma Ljubljana, Szlovénia fővárosa), délkeletnek fordulva Triesztbe és onnan tovább Isztria, illetve Fiume (ma Rijeka, Horvátország) felé, ami az olasz támadások fő célja volt.

1915 májusában folyamatosan érkeztek az osztrák–magyar csapatok a szerb, majd az orosz frontról, miközben a hadvezetőség az olasz támadási irányt sejtve a Doberdó-fennsík védelmének megerősítésébe kezdett. Az első isonzói csata idején Lukachich Géza vezérőrnagy szervezte meg a fennsík védelmét.

1915. május 27-én érkezett Borojevič gyalogsági tábornok Laibachba és vette át az Isonzónál védelemre berendez-

kedő 5. hadsereg parancsnokságát. Ekkor adta ki nevezetes parancsát, mely szerint „*az elfoglalt védelmi állás minden rendelkezésre álló anyaggal és erővel szívós védelemre berendezendő és az utolsó emberig tartandó*”. 1915 májusának végére fejeződött be az Isonzónál az osztrák–magyar haderő felvonulása: beérkezett a XV. és XVI. hadtest, valamint a teljes 5. hadsereg. A délnyugati front védelmét kezdetben 200 ezer fős osztrák–magyar haderő látta el a több mint kétszeres túlerőben lévő olaszszal szemben.

Borojevič tábornoknak, a később Isonzó-hadsereggé átnevezett 5. hadsereg „Isonzó oroszlánja” elnevezéssel illetett parancsnokának említett parancsa határozta meg a sokak által védhetetlennek tartott Doberdó-fennsík foggal-körömmel való védelmét is. A megkezdődő harcok során hamarosan kiderült, hogy a fennsík megtartása az eddigieknél sokkal nagyobb erőt kíván, ezért már az

→
Lövészárók-mélyítés a Doberdón, San Martino del Carso falutól délre, a 197-es magaslat oldalában, a 18-as védelmi szakaszban 1916 tavaszán. A kép előterében Ferenc János főhadnagy, a cs. és kir. szegedi 46. gyalogezred tisztje.
→

Kilátás az Isonzó völgyére a Tolmein feletti egyik magaslatról. A kép előterében az osztrák–magyar állás látható, alatta húzódott az olasz.

első isonzói csata idején döntés született arról, hogy a József főherceg parancsnoksága alatt Karintiában harcoló VII. hadtestet csoportosítsák át erre a területre. József főherceg 1915. július 8-án ért Kostanjevicába, ahol a főhadiszállását berendezte és átvette a Doberdó-fennsík védelmét. A hadtest kötelékébe tartozó 17. gyaloghadosztály a San Martino del Carso körüli harcokban tűnt ki, míg Lukachich Géza tábornok az irányítása alatt álló 20. honvédhadosztállyal a Monte San Michele védelmével szerzett hírnevet alakulatának. Ezekben az alakulatokban került a Doberdóra az a magyarországi kiegészítésű nyolc ezred, amelynek küzdelmei nyomán fogalommal vált a terület neve a magyar történelmi köztudatban.

1915 júniusától 1916 nyaráig öt nagy támadást indítottak az olasz csapatok az Isonzónál. Minden alkalommal véres harcok folytak a Doberdó birtoklásáért is. Kisebb területeket sikerült ugyan az olaszoknak elfoglalniuk, az osztrák–magyar csapatok védelmét azonban hiába próbálták áttörni.

1916. május 15-én az osztrák–magyar 11. hadsereg nyolc hadosztállyal támadást indított Dél-Tirol irányából. A főcsapás Folgaria körzetéből Arsiero ellen irányult. A támadás az első napokban sikeresen haladt, de az olasz erők előtt lelassult. A 20 kilométer mély, 30 kilométer széles betörés a Hétközség-fennsíknál 1916 júniusában végleg megakadt, amikor az áttörés továbbmélyítéséhez szükséges erőket az orosz frontra kellett átirányítani a Bruszilov-offenzíva nyomán keletkező veszély elhárítására.

1916 nyarán újra az olaszok vették át a kezdeményezést. A 6. isonzói csata során 1916 augusztusában a görzi hídfő és Görz városa is a kezükbe került, ami-

NAGY IMRE A DOBERDÓN

Nagy Imre (1896–1958) későbbi kommunista politikus, miniszterelnök 19 évesen került ki a Nagy Háború lövészárkaiba. Fogságában írt, *Viharos emberlőtő* című visszaemlékezéseiben jelentős fejezetet szentelt a háborús élményeinek. Mivel az eseményekről 40 év távlatából írt, több fronttelepülés nevét összekeverte, emlékirata mégis érdekes adalékot ad a háború kutatásához. Soraiban keverednek a lelkes fiatal katona és a sokat megélt, a háborút elítélő idős politikus szavai. *„Mi fiatalok a lelkesedés tetőfokán álltunk, másokat is lelkesítettünk, buzdítottunk, harcra tüzel-tünk”* – írta a háború kitörésének hónapjaira visszaemlékezve.

A fiatal géplakatos pont az olasz hadüzenet idején vonult be katonának. Mivel nem akart Csehországba kerülni a kiképzés idejére, átkérte magát a császári és királyi kaposvári 44. gyalogezredtől a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredhez. A bő három hónapos fehérvári felkészítés után Nagy Imre menetszázada is kikerült a hírhedt Doberdó-fennsíkra. 1915 augusztusától a második isonzói csatában esett át a tűzkeresztségen. A kiskatona szemszögéből írott mondataiban sorra bukkan fel az Isonzó-front déli szakaszának nevezetes helyszínei: Doberdó, San Martino del Carso, Vallone-völgy, Monfalcone.

Érzékletes leírásából a halált hozó gránátok és általuk felcsapott szikladarabok, a szürke zubbonyt vérvörösre színező doberdói vörös föld, az ismerős bajtársak halott arca köszön vissza újra és újra. Az átélt borzalmas élmények még négy évtized távlatából is indokolják számára, hogy miért fordult szembe a „régvi világ” szemléletmódjával, és miért vált a háború hatására meggyőződéses kommunistává, aki majd a háború végén nem a hazatérést választja az orosz fogságból, hanem a szovjetek oldalán harcol tovább.

1915. november 16-án megkezdődött a negyedik isonzói csata. Nagy Imrét november végén egy gránátszilánk megsebesítette a lábán. A San Daniele (Štanjel) hadikórházából előbb Laibachba, majd az ogulini kórházba került. Gyógyulása után azonban már nem kívánt visszatérni a „köves pokolba”, ezért „rábeszélte” a cseh orvost, hogy ne a frontra, hanem továbbtanulási céllal Székesfehérvárra küldje, a „káderhoz”. Később, szintén időhúzási céllal egy géppuskás tanfolyamot is elvégzett. A szerencse azonban elpártolt tőle, hamarosan kikerült az orosz frontra, ahol 1916. július 29-én fogságba esett. Sorsa innentől már a nemzetközi kommunista mozgalom felé vezetett, nem kis mértékben doberdói háborús élményeinek negatív hatására. (T. R.)

✦ Rohamszázad-gyakorlat 1917-ben az Isonzónál, a Lukovec magaslaton. Az 1917-es isonzói csatákban már döntő jelentőséget kapott a rohamharcászat. Ennek sikerében a válogatott legénységből álló, speciális kiképzésben részesült „sturmosok” vagy „rohamisták” játszották a főszerepet. Legfontosabb harceszközük a kézigránát volt, amelyet az oldalukon található kenyérszakban tartottak.

nek következtében – félve a bekerítéstől – augusztus 10-re virradóra a Doberdót is ki kellett üríteni. A következő öt isonzói csatában a Görzről keletre húzódó magaslatokon, a Monte Santón és a Monte San Gabrielén, valamint a Karszt keleti felén, a Komeni-fennsík köztengerében folytak a legvéresebb küzdelmek. Ezek már – különösen az 1917 tavaszán és nyarán vívott 10. és 11. isonzói csata – igazi „anyagcsaták” voltak, óriási tüzérségi előkészítéssel s mindkét fél részéről százezres veszteségekkel. (P. T.)

A 11. ISONZÓI CSATA ÉS A MONTE SAN GABRIELE VÉDELME

1917. augusztus 18-án megkezdődött a 11. isonzói csata. Az előzetes tervek alapján meginduló sorozatos olasz támadások eredményeképpen az olasz 2. hadseregnek 23-án Canalnál sikerült átörnie az állásokat, 15 km szélességben és 6 km mélységben benyomulni a Bainsizza-fennsíkra, ezt követően pedig

megszállni a Monte Santót. A területi veszteség és a védőállások áthelyezése után a Monte San Gabriele lett a védelem kulcsponja: a 646 méteres magaslat elvesztése az Isonzó-front összeomlásával fenyegetett.

A 11. offenzíva során a túlerőben támadó olasz csapatok közel álltak a magaslat elfoglalásához, ám a védők – a császári és királyi 57. hadosztály alakulatai – nagy veszteséggel ugyan, de megtartották állásaikat. A veszteségek pótlására és – ahogy az olaszok nevezték – a Monte del Morte, azaz a Halál hegye további védelmére 1917 szeptemberének első felében az orosz hadszíntérről megérkezett a Lukachich Géza vezérőrnagy vezette magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály.

Az alakulat a magyar királyi budapesti 1., debreceni 3., nagyváradai 4. és székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredből állt. A magaslat védelme során a hadosztály a IV. hadtest parancsnoksága alatt volt, és hadrendjébe tartozott – a négy említett honvédezreden kívül – a 20. tüzérdandár, három műszaki század, egy fényszórós század, egy rohamszázad és az alakulathoz beosztott idegen csapatok: a császári és királyi kolomeai 24. gyalogezred zászlóaljai, valamint a császári és királyi kassai 34. gyalogezred II. zászlóalja. A szemben álló olasz királyi csapatok – a 6. hadtest kötelékében a 8., 25., 67. és 68. gyaloghadosztályokkal – a harcok során mindvégig jelentős túlerőben voltak.

A magaslaton kiépített védelmi vonal IV. és V. védőszakaszát – amelyet a

székesfehérvári és nagyváradai honvédek védtek felváltva – az ellenség az ún. Stützpunkt Nordból (északi támpont) támadta legveszélyesebben. Ez a megerősített hely több kavernából és azok körül elhelyezett kisebb támpontokból állt, amelyeket még a Monarchia csapatai építettek ki, de a 11. isonzói csatában az olaszok kezére kerültek. A védekező csapatok mindent megtettek, hogy visszafoglalják a támpontot. Ehhez legközelebb a 4. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának támadása révén kerültek 1917. október 2-án. A vállalkozás azonban nem vezetett eredményre, mert a támpont október 27-ig az olaszok kezén maradt.

A II. és III. védőszakaszon a budapesti 1. és a debreceni 3. honvéd gyalogezredek egymást váltva harcoltak. A magaslaton kiépített védelmi rendszer központja ezen a védőszakaszon az ún. Geschütz kaverna (tüzérségi kaverna) és környéke volt, amit az olaszok is gyorsan felismertek, és különösen szeptember második felétől éjjel-nappal nehéz-tüzérséggel támadtak.

A kavernát ugyan sikerült megvédeni, de a szeptember végén lezajlott harcokban az ellenség mintegy 500 lépést elfoglalt a II. és III. védőszakasz egy részéből, s további előrenyomulásukat csak hősies küzdelem árán tudták megállítani.

Az 1917. október 24-én végrehajtott caporettói áttörés után, 1917. november 17-én az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója, IV. Károly is felkereste a sikeresen megtartott magaslatot, a ko-

rábbi harcok helyszínét. Az uralkodói vizit emlékezetes pillanatairól így írt a delegáció tagja, Kratochvil Károly, a m. kir. nagyváradi 4. honvéd gyalogezred parancsnoka: „*még ott feküdt az elesett hősök egy része, kiket eltemetni nem lehetett. Ófelsége minden egyes halottnál megállva és sapkáját levéve rövid imát mondott s meghatva nézte elesett hős katonáinak maradványait.*”

A királyi látogatást követően, amelynek során a Monte San Gabriele mellett a Monte San Michelét is meglátogatta az ifjú uralkodó, Kratochvil ezredes elhatározta, hogy örök emléket állít hős katonáinak. Az elhatározást tett követte, így került sor emlékgúlák állítására a Monte San Michele északi lejtőjén, San Martino del Carsóban, Nova Vasnál és a Monte San Gabrielén. (S. N.)

A CAPORETTÓI ÁTTÖRÉS

1917 őszére a 11. isonzói csata következményeként az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege nagyon nehéz helyzetbe került. A Bainsizza-fennsíkon történt olasz előretörés és a várható újabb támadás az egész délnyugati front összeomlását vetítette előre. A hadvezetés tovább nem építhette taktikáját a védekezésre, támadnia kellett. A Monarchia azonban önálló hadműveletben ekkor már nem gondolkodhatott, részint erőinek elégtelen volta, részint a német szövetséges bi-

zalmatlansága miatt. Ennek megfelelően 1917. szeptember elejére egy közös offenzíva tervei bontakoztak ki.

A támadás egyetlen lehetséges, sikerrel is kecsegtető helyszínének a tolmeini hídfő körzete tűnt. A német és osztrák–magyar hadvezetés így a Tolmein és Flitsch közötti sávra, Caporetto (németül Karfreit, szlovénül Kobarid) felé tervezte meg az áttörés fő irányát. Közben az olaszok szintén megkezdték saját támadásuk előkészítését, amelyet továbbra is a Bainsizza-fennsíkra összpontosítottak volna. A központi hatalmak két hónap leforgása alatt húsz és fél hadosztályról harminchétre növelték erőiket a negyvennégy olasz hadosztállyal szemben. A Monarchia vasúti kapacitásának harmada szállította nyolc vasútvonalon a hadianyagot, eszközt és élőerőt a támadás kiindulópontjának számító két összpontosítási körzetbe.

A támadás előkészítése komoly logisztikai feladat elé állította a közös hadvezetést. Csak a tüzéségnek másfél millió „lövéshez” szükséges lőanyagot szállítottak. A két összpontosítási körzettől ötven, illetve száz kilométerre voltak az első vonalak, így az odavezető szakaszon álcázott felvonulási útvonalakat kellett kiépíteniük, hogy az erősítést lehetőleg az olaszok figyelmét elkerülve juttassák a lövészárkokig. Repülőgépeinknek és légvédelmünknek pedig közben le kellett kötniük az ellenség lé-

gierejének felderítőit. Tiroiban elterelő műveleteket hajtottak végre, ennek ellenére a támadás terve kiszivárgott. Cadorna válaszul kiadta a parancsot a védelem megerősítésére. A 3. hadsereg sávjában ez meg is valósult, de a támadás fő irányában elhelyezkedő 2. hadsereg balszárnyán a parancsnokság elégségesnek ítélte meg a kiépített vonalak ellenálló képességét. Ez később súlyos hibának bizonyult. Közben a váratlanul, már október elején beálló folyamatos esőzés miatti csúszás elaltatta az olaszok éberségét.

Az eredeti tervekhez képest két nappal később, 1917. október 24-én éjjel 2 órakor indult meg a központi hatalmak offenzívája. A rövid, de hatékony tüzérségi tűz és ezer gázlövődék hatására az első védelmi vonalakon könnyedén ju-

Sírásó katonák elesett társukat rúdra kötött ponyvában, a vállukon viszik a kiásott sírgödörhöz 1917 augusztusában, a 11. isonzói csata idején. Lipán több magyarországi kiegészítésű ezred katonai temetője is létesült, ahová az 1917-es, nagy veszteséggel járó isonzói csaták hősi halottait temették. A képen a cs. és kir. temesvári 61. gyalogezred temetője látható. A sírkert az ezred elesett hősei emlékére emelt, a kép háttérben álló emlékművel együtt ma is létezik. A település határában megtalálható még a cs. és kir. debreceni 39. és szegedi 46. gyalogezred temetője is.

Caporetto után, 1917 őszén. Osztrák–magyar csapatok előrenyomulás közben vizsgálják az út mellett hátrahagyott olasz löveget.

tottak át a támadóékként szolgáló 14. német hadsereg erői. A kötelékükben harcoló hét német és nyolc osztrák–magyar hadosztály az első napon néhol 27 kilométert tört előre. Az olasz védelem gyakorlatilag négy nap alatt összeomlott. Hadvezetésük előbb a Tagliamento, majd a Piave mögé rendelte el a visszavonulást. A kegyvesztett Cadornát Diaz tábornok követte a főparancsnokságban, de az olasz haderő ekkor már felbomlásban volt. A 150 ezer halott, 250 ezer fogoly és közel 400 ezer rendezetlenül menekülő katona miatt csak a beérkező angol és francia hadosztályok mentették meg a teljes összeomlástól az olaszokat.

Ugyanakkor a központi hatalmak erői a támadás során túlságosan eltávolodtak utánpótlási bázisaiktól. E két döntő momentum hatására a megáradt Piavén többszöri próbálkozás után sem sikerült az áttörés. A Tirol irányából indított újabb offenzíva is gyorsan elakadt. Ezért 1917. december 3-án a központi hatalmak vezérkara leállította a hadműveletet. Mindazonáltal közel 15 ezer km²-nyi terület és rengeteg hadianyag, valamint élelmiszer jutott a győztesek kezébe. Utóbbi „zsákmány” az ellátási

gondokkal küzdő Monarchia háborús részvételét több hónappal hosszabbította meg. Mivel az olasz hadvezetés előzetesen el sem tudta képzelni, hogy a kisebb támadóerő áttörheti a jól kiépítettnek vélt vonalaikat, a 12. isonzoí csata a „caporettoi csoda” néven vonult be a történelembe. (T. R.)

OFFENZÍVA A PIAVÉNÁL

II. Vilmos német császár és IV. Károly osztrák császár és magyar király 1918. február 20-án fontos tanácskozást folytatott a németországi Bad Homburgban. A találkozóra azért került sor, mert a német hírszerzés értesült az osztrák–magyar uralkodó béketerveiről, s a német uralkodó magához rendelte IV. Károlyt. A központi hatalmak hadseregei fölötti irányítás joga 1916 szeptemberétől a németeket illette, akik 1918 tavaszán az utolsó nagy támadásra ké-

szültek. Ehhez szükség volt szövetségeseik, az osztrák–magyar hadsereg kitarítására és támogatására is.

A sarokba szorított és a fegyverhűsége emlékeztetett IV. Károly ígéretet tett, hogy ha a nyugati frontra nem is csoportosítanak át komolyabb erőket a nagy német offenzíva támogatására, délnyugaton támadást intéznek az olaszok ellen az antanterők lekötésére. Az

A Jóska-forrás az Isonzónál, Tolmein fölött, az egyik magaslat oldalában. A cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezred katonáit nevezték az ezredtulajdonos József főherceg után Jóska-bakáknak. Az ezred IV. zászlóalja harcolt a 3. hegyidandár részeként a Tolmein fölötti magaslatok (Vodil, Mrzli vrh, Krn stb.) védelmében. A víz nagy kincsnek számított az egész olasz fronton.

osztrák–magyar hadvezetőség a német kérésnek megfelelően a nyugati fronton induló offenzíva támogatásaként május végére tervezte, majd a felvonulási nehézségek miatt 1918. június 15-re halasztotta az olasz fronton a támadás megindítását.

Az offenzívára többféle elképzelés létezett. Conrad von Hötzendorf, az egykori vezérkari főnök – aki ekkor a tiroli erők főparancsnoka volt – Tirol felől, a hegyekből leereszkedve akart a Piavénál elhelyezkedő olasz főerők mögé kerülni. Hasonló tervvel próbálkozott már 1916 májusában is, majd 1917 októberében

a caporettói áttöréshez csatlakozva, azonban egyik alkalommal sem járt sikerrel.

Borojevič Szvetozár tábornok, a nevét viselő hadsercsoport parancsnoka kezdetben nem támogatta a támadás tervét, mivel hadseregét szerette volna megőrizni a háború utáni béketárgyalások idejére. Ha már támadni kellett, akkor ő a saját frontszakaszán, a Piavén átkelve akarta az áttörést és a győzelmet kierőszakolni. Borojevič egyik alvezére, József főherceg, aki ekkor a 6. hadsereg parancsnoka volt, felettese támadási tervétől északra, a Piave-könyöknél

Pontonok a Piave partján 1918. június 15-én délelőtt, szemben a Montellóval. A kép már a rohamcsapatok és a támadást végrehajtó erők átkelése után, nyugalmasabb időszakban készült.

a folyón átkelve a Montelló nevű hegy ellen akart támadást indítani.

Arthur Arz tábornok, a vezérkari főnök talán egyik befolyásos hadvezérével sem akart konfrontálódni, így a véglegesített támadási terv mindhárom változatot magába foglalta. Ezáltal szinte az egész piavei osztrák–magyar haderő támadásra lendült a 150 km-es arcvonalon. Az erőket az összpontosított támadás helyett szétforgácsolva bevető haditerv háttérében a saját haderő túlzott felértékelése s az ellenség erejének és harckészségének alábecsülése is állhatott. Ez a túlzott optimizmus 1918 nyarán a hadvezetőségtől a bakákig az egész hadsereget átítatta.

1918 nyarán a Monarchia hadseregei minden fronton mélyen a megszállt területeken állomásoztak, a katonaság azonban szabályosan éhezett és teljesen lerongyolódott. A hadianyag-ellátásban és a vasúti szállításban folyamatosan fennakadások voltak, mert ekkorra már a hátszágban is súlyos ellátási gondok jelentkeztek. A birodalomban a legkülönbözőbb társadalmi megmozdulások, sztrájkok, tüntetések, felkelések ütötték fel a fejüket.

A Piavénál felsorakozott osztrák–magyar haderő katonáiban viszont még elevenen élt az 1917. októberi nagy offenzíva emléke. A német és osztrák–magyar

ERWIN ROMMEL ÉS BERTALAN ÁRPÁD HADITETTEI

A caporettoi áttörésben nagy szerepe volt az úgynevezett rohamharczatnak. A Nagy Háború lövészárokharcára minden hadvezetés megoldást keresett. A hagyományok szerint a németek fejlesztették ki azt a technikát, amivel az ellenség jól kiépített állásait gyorsan és hatékonyan fel lehetett göngyölni. Ennek során kis létszámú, jól felkészített ro-

hamcsapatok hatoltak az ellenséges vonalakba. A fizikailag és mentálisan is kiképzett katonák a harcéljárás folyamán kézigránátokkal, könnyűfegyverzettel felszerelve vezették a támadás életét. Fontos volt a jó helyzetfelismerő képesség is, hiszen sokszor minden összeköttetés hiányában önálló döntéseket kellett hozniuk.

ROMMEL ROHAMCSAPATA

Ilyen rohamcsapatot vezetett Erwin Rommel (1891–1944) még fiatal főhadnagyként a caporettoi áttörés folyamán. A csapásmérő 14. német hadsereghez tartozó Alpesi Hadtest kötelékében harcoló Rommel württembergi hegyvidékei már 1917. október 22-én éjjel az első vonalakba húzódtak. A Bučenica oldalában több mint harmincórányi ellenséges tűzben várták a támadás kezdetét. 1917. október 24-én 8 óra előtt a tüzérség fedezetében indultak előre az első vonalakig. Az első órákban szinte hang nélkül emelték ki a meglepett olaszokat az állásaikból. 11 óra körül már a Hlevnik csúcsának olasz állásait számolták fel. Ezt követően a bajor testőrezred előnyomulási sávjába kerültek, amelynek parancsnoka a saját tartalékának akarta „lefokozni” Rommel rohamcsapatát. Az ifjú főhadnagy azonban nem teljesítette a parancsot.

A jól kiépített olasz védővonalat képező Kolovrat-gerinc 1114-es magaslatának arctámadását be nem várva Rommel északnyugat felé megkerülte a hegyet, és

rest találva az olasz védelmen több száz méteren felgöngyöltette az ellenséges állásokat. Mindeközben a bajor testőrök még mindig ostromolták az 1114-es magaslatot. Rommel egysége rövid pihenő után a gerincen húzódó védővonal mögötti álcázott útra tért át. Ott olyan gyorsan hatoltak előre, hogy több olasz egységet menetben, meglepetésszerűen, szinte puska- és kézgranáták nélkül ejtettek foglyul.

A második napon folytatták az előretörést az olasz állások mögött. A Kuk hegyen lévő jelentős erőket megkerülve Rommel az egységével elzárta a Lucio (Livek) felé vezető utat, amely összekötötte a gerincen védekező olasz csapatokat a síkságon álló tartalékkal. Ott kisebb közelharc után egy egész ezredet fogságba ejtett. Az ezt követő éjjelen már a Jevsček falunál vívott harcban bizonyította rátermettségét.

A harmadik támadási nap reggelén a Monte Matajur ellen vezette egységeit. Délután pedig Rommel katonái az október végi napsütésben győztesként fogyaszthatták el az olasz

védőkől zsákmányolt konzerveket. Három nap alatt 18 kilométert törtek előre, és több ezer foglyot ejtettek, akik között több tucat tiszt is volt. Teljesítményéért Rommel a következő esztendőben megkapta a legmagasabb német kitüntetést: a Pour le Méritét.

BERTALAN ÁRPÁD

Hasonló rohamharcászati teljesítményt tudhatott magáénak a magyar Bertalan Árpád (1898–1941) is. Ő a 3. bosnyák hegyvidéki zászlóalj 3. századának rohamjáróerét vezette a caporettoi áttörés folyamán. Fiatal hadnagyként tizenöt fős egységével október 24-én indult harcra Rommel támadási sávjától délre, a XV. hadtest kötelékében. A Rute-gerinc áttörése volt a feladatuk. A hegyoldalon lévő meredek, csúszós horhosban nyomultak előre. A szemközt elhelyezkedő olasz géppuskákat már a harcok elején egy gyors átkarolással kiiktatták. Nehéz kaptató után már az olasz fővonalba törtek be. Itt jelentős számú hadifoglyot ejtettek rövid, de véres közelharc után.

Az elfoglalt állások felett az úgynevezett 631-es tájékozódási pont felé nyomult előre Bertalan egysége. Útközben azonban jelentős tüzérségi tűz zárta el a támadás északi irányját, ezért inkább Vogrinke felé fordultak. Az ellenséges tűzben megfogyatkozott egységével Bertalan egy olasz tábori kórházat is fogságba ejtett, majd az Ostry Kras gerince felé hatolt előre. Újabb olasz egységek rajtaütésszerű elfogása után Pusno felé nyomult.

Bertalan Árpád a leszálló sötétségben érezte, hogy Srednje faluban jelentős olasz erők állnak harcban, a támadó alakulatainkkal szemben. Gyorsan döntött: a falut oldalról megkerülve hátba támadta az olaszokat. Miközben ezt a megkerülést végrehajtotta, egy tüzércsoportot is felszámolt. Néhány nappal később már az olasz síkságon harcolt, amikor sebesülés érte. A caporettoi áttörés során a felettes parancsokat is felülbíráló sikeres támadásáért 1918-ban Arany Vitézségi Éremmel, tíz évre rá pedig a legmagasabb kitüntetéssel, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjével tüntették ki. (T. R.)

csapatok által megugrasztott, menekülő olaszok óriási készleteket hagytak hátra, amelyekből az akkori támadás előtt is már nélkülözhető katonaság hónapokig jól élt, a zsákmányolt ruházatból pedig szinte az egész hadsereg átöltözött. Magasabb parancsokban kellett szabályozni, hogy felsőruházatként továbbra is kötelező az osztrák–magyar egyenruha viselése. 1918 tavaszára a zsákmányolt készletek kimerültek, és a hátsóország sem tudott gondoskodni a megfelelő ellátásról. A megszállt olasz területek lakossága szintén az éhhalál szélén állt, mert a nagy létszámú megszálló katonaság felélte az ő tartalékaikat is.

A Monarchia hadvezetése a német nyomásra kikényszerített támadással igyekezett előremenekülni a problé-

mákból. Ez az olasz haderő azonban már más volt, mint az egy évvel korábbi. Az újjászervezett és megerősített olasz hadsereg szilárd mélységi védelmi rendszert épített ki, s immár saját földjén küzdve hazáját védte a támadókkal szemben. A haditervek kiszivárogtak, így az olaszokat a támadási helyek és irányok nem érték váratlanul. A támadáshoz megfelelő erőfőlnyert sem sikerült a Monarchiának összpontosítania, az osztrák–magyar haderő 48 és fél hadosztályal támadta meg az 58 és fél hadosztályos antanthaderőt, amelyben két-két angol és francia hadosztály is küzdött. A tüzérségben és a légierőben még nagyobb volt az erőfölény az olaszok javára. Az osztrák–magyar hadvezetés a kedvezőtlen előjelek ellenére bízott a tá-

madó erők magasabb harcértékében, a főerők előtt tömegesen alkalmazott rohamcsapataiban, s hogy az olaszok nem akarnak már háborúzni és egy komolyabb támadás esetén meghátrálnak, miként 1917 októberében is tették.

1918. június 15-én hajnali három óra körül megkezdődött a tüzérségi előkészítés, és a reggeli órákban megindultak a támadó csapatok a kijelölt támadási területeken. A Tirolból induló támadás szinte azonnal megakadt. A hegyekből lezúduló osztrák–magyar csapatok üres állásokat találtak, amelyeket a tüzérségi előkészítés idejére kiürítettek az olaszok. A sértetlen második vonalakban viszont gépfegyvertű fogadta a támadókat, akik itt meghátrálásra kényszerültek. A hegynek felfelé saját kiindulási

állásaikba visszavonuló csapatokat gépfegyver- és tüzérségi tűzzel árasztották el az olaszok, ami igen súlyos veszteségeket okozott számukra.

Osztrák–magyar tisztek beszélgetnek a gáztámadás jelzésére szolgáló szerkezet mellett az Isonzónál, a Tolmein fölötti magaslatokon.

Balra Pirschl Rudolf százados, jobbra Hary József hadnagy, a cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezred IV. zászlóaljának tisztjei. A kép érdekessége még az oszlophoz tűzött újság, az alakulat székhelyéről származó, a frontra is kijuttatott városi lap, a *Nagyváradi Napló*. (jobbra)

Egymás mellett fekvő olasz alpini (hegyivadász) és magyar sebesültek az Isonzónál, Tolmein környékén, a segélyhelyen.

Dr. Kemény Gyula ezredorvos, a cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezred IV. zászlóaljának orvosfőnöke naplójában meg is örökítette az esetet: „Egy 46-os káplár súlyos tüdőlővést kapott ettől az ellenálló olasztól, itt nálam a segélyhelyen egymás mellett feküdtek, le is fényképeztem őket. Amikor a 46-os káplárnak mutatom az olasz hőst, azt mondja rá: »Jól elláttuk egymást a komával.« Együtt viszik el őket a kórházba.” (lent)

A délebbre, a Piavén történő átkelésével megvalósuló támadások eredményesebbnek bizonyultak. Ezen a területen az Isonzó-hadsereg soraiban nagyon sok magyar alakulat is kivette részét a küzdelmekből. A támadás azonban néhány nap alatt kifulladás, mivel nem állt rendelkezésre elegendő tartalék, s az utánpótlásnak a folyón történő átjuttatása is megnehezült, ugyanis az esőzés miatt a folyó áradni kezdett. Az olasz

tüzérség és légerő is rendre szétbomlalt a nagy nehézség árán kiépített pontonhidakat. A frontvonal sokkal rövidebb belső ívén az olaszok gyorsabban átcsoportosíthatták tartalék erőiket, s a tiroli támadás meghiúsulását követően ezeket a piavei területekre vezényelték. Az átkelt osztrák–magyar csapatok a megerősödő és ellentámadást kezdő olaszok és a folyó közé szorultak. A hadvezetőség ekkor a hősi

Melegedő tisztek az Isonzónál, Tolmein környékén. A Krn (2245 m) oldalában húzódo állásokban nyáron is fűteni kellett. A kopár hegyoldalokban sem ivóvíz, sem tűzifa nem volt, ötórás hegyi úton kellett mindent emberi erővel letről feljuttatni.

harcot folytató alakulatok teljes megsemmisülésétől tartva a további támadó hadműveletek megszüntetéséről és a visszavonulásról határozott. A csapatok az áradó folyóval megküzdve, heves olasz tüzérségi tűzben keltek át újra a

folyón, s tértek vissza kiindulási állásaikba. A visszavonulás során súlyos veszteségeket szenvedtek.

A támadás harmadik iránya a Piavekönyöknél a Montelló hegy volt. Itt a József főherceg irányítása alatt álló 6. had-

sereg XXIV. hadteste indult támadásra. Ebben a hadtestben is szinte csak magyar alakulatok küzdöttek. A budapesti 31. közös hadosztályban északról a 44-es kaposvári és a 69-es székesfehérvári ezred támadt első lépcsőben. Kelet felől a 17-es közös hadosztályba tartozó debreceni 39-es és szegedi 46-os ezred indult támadásra, őket követték a karánsebesi 43-asok. A 250-300 méter magas, 10 km hosszú és 4-5 km szélességű, azaz hozzávetőleg 40-50 km² kiterjedésű hegy elfoglalása várt a magyar csapatokra, kettévágva így az olasz védelmi vonalat.

A rohamcsapatok lendületből elfoglalták az első három olasz állást, és nyomukban az ezredek zászlóaljai, majd törzsei is átkeltek a folyón. A támadó csapatok június 17-ig elfoglalták Nervé-

TÁBORI LELKÉSZEK

1915-ben 1615 katolikus tábori lelkész szolgált az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében a különböző hadszíntereken harcoló csapatoknál. Ez a szám 1916-ban 2400-ra nőtt, és ehhez az adathoz hozzáadódott a más felekezetekhez tartozó tábori lelkészek száma is. A magasabb szintű parancsnokságokon is szolgáltak tábori lelkészek, de akik igazán sokat tettek a katonák lelki és hitéletéért, azok az egyházi személyek voltak, akik a hadosztály-parancsnokságokon, tábori és tartalék kórházakban, megerősített helyeken, vartörzsekben és ezredeknel folytattak lekipásztori tevékenységet.

A hadosztályoknál két tábori lelkész szolgált, akik közül az egyik minden esetben római katolikus volt, míg a másik felekezete attól függött, hogy az alakulat állományának tagjai között mely vallás volt a legelterjedtebb.

A tábori lelkészek fő feladatának a katonák hitéletének biztosítása, támogatása számított, amelynek egyik alapja a szentmiséken, istentiszteleteken való részvétel volt. A tábori misék helyszínének kiválasztása és a szertartások megtartása azonban gyakran akadályokba ütközött, és így előfordult, hogy nem mindig a vallási kötelek által előírt időpontban tudták megrendezni a szertartásokat, amelyeken a lelkészek nemcsak a hitbéli teendőkre hívták fel a figyelmet, hanem a háborús körülményekről is szóltak.

De nemcsak az egyházi előírásoknak megfelelően, hanem a nagyobb tervezett hadműveletek előtt vagy az állásháború időszakában tartalékból az első vonalba kerülést megelőzően is igyekezett a hadvezetőség lehetőséget biztosítani szentmisén való részvétellel. A vonalak mögött kialakított pihenőtáborokban adódott erre lehetőség. Az egyik legjelentősebb az Isonzó mentén Segetiben volt, ahol felekezetek szerint négy kápolna és egy zsidó imahely épült.

A harcok alatt a hadosztálylelkészek hadosztályuk kötőzhelyén tartózkodtak. A szolgálat során megsebesültek közül kiemelt figyelmet kellett fordítaniuk a súlyos sérültekre, akik esetleg nem élhették túl a sérülést, illetve a továbbszállítást. Nekik feladták az utolsó kenetet, és igyekeztek megkönnyíteni számukra az utolsó órákat.

A lelki gondozás szerves részeként – a személyes beszélgetések mellett – a valláshoz, hitülethez kapcsolódó olvasmányokkal látták el a katonákat. Ezeket a kiadványokat a hadsereg bocsátotta rendelkezésükre vagy a különböző civil szervezetek gyűjtötték számukra a hátszországban. Ezekben nemcsak imákat találtak különböző alkalmakra, hanem vallásos tárgyú leírásokat a harci helyzetben felmerülő problémák megoldására. Az egyházi és állami ünnepek megtartása és az arra való előkészület is a tábori lelkészek szolgálatához tartozott, amelyet az alakulat tisztikarával közösen végeztek.

A sajátos harci körülmények között a szolgálat legnagyobb részét a hősi halált halt katonák végső nyugalomra helyezése, illetve a halotti anyakönyvek vezetése tette ki. A temetések előtt az egyik legfontosabb feladat az elhunyt személyazonosságának meghatározása volt. Ha az azonosítócédula megsérült vagy eltűnt, gyakran társai azonosították az elhunytat. Abban az esetben, ha ez nem vezetett eredményre, névtelen sírba helyezték a földi maradványokat. Az Isonzó mentén kialakított katonatemetőkben az arra kirendelt katonák folyamatosan ásták a sírokat, és gyakran előfordult, hogy közös, illetve tömegsírban helyezték végső nyughelyükre a hősi halottakat. A temetők nagy részét a háború után megszüntették, a holttesteket exhumálták és nagy gyűjtőtemetőbe temették át. (S. N.)

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS AZ OLASZ FRONTON

Magyar kutatók 2002 óta folytatnak csata- és hadszíntérkutató munkát az első világháború olasz hadszínterén. Erre kezdetben a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztálya, majd 2011-től a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány égisze alatt került sor.

A hadtörténelem segédtudományának tekinthető csata- és hadszíntérkutató vagy más néven hadirégészeti módszertanát Magyarországon Négyesi Lajos dolgozta ki, aki az egykori olasz fronton folytatott kutatásokat is elindította, s Hangodi László, Lippai Péter, Pintér Tamás, Rózsafi János, Stencinger Norbert, Takács Róbert vett részt ebben. A kutatásaik során terepbejárásokat folytatnak, had-

történelmi terepelemzéseket végeznek; az Isonzó-völgy, a Doberdó- és a Komeni-fennsík, valamint a Piave menti magyar vonatkozású katonai emlékeket kutatják fel.

Munkájukról tanulmányokban és önálló kiadványokban, 2010-től pedig a Babos Krisztina, Pintér Tamás, Rózsafi János és Stencinger Norbert által elindított Nagy Háború blogon is rendszeresen beszámolnak. Kutatásaik eredményének is tekinthető, hogy az Isonzóhoz évről évre egyre több magyar látogat el. Egyik legismertebb és legsikeresebb kezdeményezésük a szakmai támogatással 2015 óta évente 400–500 utassal elindított Isonzó Expressz.

sát és ettől délre Sovillát, valamint Sant Andreát is. Itt azonban elakadt a támadás. A tartalékok kimerültek, új erőkkel nem rendelkezett a hadvezetés. Időközben a folyó is vészesen megáradt. A hadihidakat itt is elvitte az áradás, vagy lebombázta a hatalmas fölényben lévő olasz légiő. A támadás folytatását segítő nehéztüzérséget nem lehetett a folyón átvinni.

A másik oldalon olasz erősítések érkeztek. Június 20-át követően már négy olasz hadtest nézett szembe a betörést végrehajtó egyetlen osztrák-magyarral. A hadvezetésnek itt sem maradt más lehetősége, mint a visszavonulás. Június 23-ra kiürítették a Piavén túl elfoglalt területeket, és súlyos veszteségek közepette itt is visszavonultak a folyó inenső oldalára. A kudarc óriási letargiát okozott a támadásnak felfokozott várakozásokkal nekivágó hadseregben, de a hátsóoldalon is. Mindenki számára egyértelművé vált, hogy a vereséggel elvesztettük a háborút is.

A piavei offenzíva előtti általános helyzetről és a harcok lefolyásáról érdekletes képet kapunk Tersánszky Józsi Jenő *Egy ceruza története* című regényéből. A „címszereplő” ceruza legtöbbször Kabarczik Gyula tartalékos főhadnagynál időz, akiben felfedezhetjük Tersánszky alteregóját. Az önkéntesként az egész háborút végigharcoló író a karánsebesi 43. közös gyalogezred tisztjeként részt vett a piavei ütközetben, így a műben leírtak a saját élményeiből is táplálkoznak. Regényében érzékletesen adja vissza a katonák hangulatát: „*lelkiállapotom sötét, nyugtalan, lesújtott,*

amióta csak visszajöttünk a Montellóról. Lerázhatatlan búval fekszem és kelek. Olyan nyomasztó búval, hogy az öngyilkosság gondolata kedves előttem [...] Ami rám hat most ez a saját kis egyéni érzéseimnél hatalmasabb érzés [...] most már biztos, hogy vége a háborúnak, mégpedig ránk nézve az ellenségnek kénye kedve szerint való békével,

mert ez az offenzíva volt az utolsó erőfeszítésünk.”

Az osztrák–magyar hadsereg az 1918. júniusi piavei harcok során 150 ezer fős veszteséget szenvedett, s az óriási embervesztés mellett elveszítette a háború győztes befejezésének és egy kedvező békekötésnek a lehetőségét is. (P. T.) ♦

Futóárokban Tolmein környékén, az Isonzónál.

Balra dr. Kemény Gyula ezredorvos,
a cs. és kir. nagyváradai 37. gyalogezred
IV. zászlóaljának orvosfőnöke.

BÁLINT FERENC

A ROHAMSISAK

Az I. világháborúban jelent meg a rohamsisak, amely ma már a katonák alapfelszerelésének számít. A közhiedelemmel ellentétben a korszak sisakjai nem a lövések ellen védtek, hanem a robbanások nyomán keletkező repeszektől óvták a katonákat. Ezek ugyanúgy képesek voltak végzetes fejsérülést okozni, mint a lőfegyverek lövedékei, azonban a rohamsisak hatékony védelmet nyújtott ellenük. Több ország próbálkozott lövedékálló sisakok és testpáncélok használatával, de a nagy súly miatt ezek hosszabb távú viselésre, harcserű mozgásra alkalmatlanok voltak.

Az I. világháború kitörésekor számos hadsereg tartott rendszerben sisakokat. Ezek közül talán a német hadsereg jellegzetes csúcsos sisakja, az úgynevezett Pickelhaube a legismertebb, de említhetnénk az osztrák–magyar haderő dragonyosainak tarajos sisakjait is. Az említett fejedők azonban egykori védelmi funkciójukat már javarészt elveszítették és csupán

csúcsos alkatrészt, hogy a katonák kevésbé legyenek feltűnők.

A fej védelme azonban továbbra is megoldatlan maradt. A tüzérségi lövedékek robbanása nyomán keletkező repeszek igen sok katonát sebesítettek meg, a fejsérülések pedig gyakran végzetesek voltak. Ez különösen a hegyvidéki, sziklás terepen vívott harcoknál volt érezhető, ahol a kövek

Olasz Lippmann típusú sisak vászonborítással. A homlokrészen géppuskásalakulatra utaló jelzés látható.

Osztrák–magyar gyártású, német mintájú rohamsisak. A két kiálló alkatrészt a szellőzést biztosította, és ide rögzítették a homlokpáncélt.

Német mintájú osztrák–magyar sisak fel erősített homlokpáncéllal. A vastag lemez védelmet nyújtott a lövedékek ellen.

hagyományos viseleti elemként szolgáltak. A modern harctér kihívásainak nem feleltek meg, s viselőjüknek jobbra csak akadályt jelentettek. Előállításuk ráadásul drága és anyagigényes volt, a készítés során felhasznált nyersanyagokra másutt volt szükség a háború során.

A háborúba vonuló seregek zöme azonban még a hagyományos fejedőkben ment a harctérre, ahol a díszes sisakokról hamar bebizonyosodott, hogy nem felelnek meg a kor követelményeinek. Lecserelésük persze nem ment egyik napról a másikra, ezért különféle módosításokkal igyekeztek használhatóbbá tenni ezeket a sisakokat. A fényes felületeket szövetborítással vagy festéssel próbálták álcázni, a németek pedig leszerelték sisakjaikról a fejtetőn lévő

szilánkjait fokozták a robbanások repeszhatását. De a frontvonalak megmerevedésével kialakuló lövészárkokban is a katonák feje volt leginkább kitéve a sérüléseknek.

A harctéri tapasztalatok nyomán 1915-ben a britek, a franciák és a németek is kiláttak saját sisaktípusaik kifejlesztésének. A tervezők ugyanazokkal a kihívásokkal szembesültek: az új védőeszköznek tömegtermelésre alkalmasnak kellett lennie és a lehető legnagyobb védelmet kellett biztosítania viselőjének, de nem lehetett túl súlyos, mert a katonák jóformán állandóan viselték. Ennek megfelelően az I. világháború sisaktípusainak zöme elsődlegesen a repeszek ellen nyújtott védelmet, a tűzfegyverek lövedékei ellen nem. A tervezők különféle anyagok és formák felhasználásával igyekeztek növelni a sisakok védőképességét.

ben hasonlított a korábbi évszázad klasszikus katonai sisakjaihoz. Alapanyagként lágy acéllemez használtak, a sisaktestet négy darabból alakították ki: a koponyát védő harangrészhez elől és hátul kinyúló ellenző csatlakozott, a tetőn pedig egy domború gerinc húzódtott végig. Utóbbi alkatrészt a fejtetőn elhelyezett szellőzőnyílást is elfedte.

Az Adrian sisak jellegzetes eleme volt a homlokrészen elhelyezett domború jelvény, a francia haderő számos csapatneme saját, rá jellemző sisakjelvényrel rendelkezett. Az Adrian sisakot a francia mellett a belga, majd később a román és a szerb hadsereg is rendszeresítette. Olaszország ugyancsak Adrian sisakot használt, saját változatban. Az olasz sisak formája megegyezett a franciaival, azonban a harangrész és az ellen-

FŐBB ROHAMSISAKTÍPUSOK AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN

	Brit Mk I	Francia 1915 M Adrian	Német M 1916 Stahlhelm	Olasz M 1916 Lipmann
Súly	950 g	670–750 g (méréstől függően)	1380 g	670–750 g (méréstől függően)
Vastagság	0,9 mm	0,7 mm	1 mm	0,7 mm
Anyag	mangánnal ötvözött acéllemez	acéllemez	króm-nikkel ötvözetű acéllemez	acéllemez

zöket egy darabból sajtolták, és csak a tetőn húzódó gerinc volt külön alkatrész. Az olasz sisakok homlokrészére festett embléma került.

A német hadsereg sisakját a hannoveri műszaki főiskola mérnök tanára, dr. Friedrich Schwerd tervezte meg. Az általa alkotott fejvédő, a Stahlhelm (szó szerint: acélsisak) krómmal és nikkellel ötvözött acéllemezéből készült, gyártása is jóval komplikáltabb volt, mint a brit vagy a francia daraboké. A német sisakot is egy darabból készítették, azonban a síklemezéből többszöri sajtolással alakították ki a végleges formát – ennek köszönhetően az anyag mindenhol egyenletes vastagságú maradt és nem vékonyodott el. Az első példányok 1916 januárjában érkeztek a

Mivel a német szállítmányok nem elégtették ki az igényeket, 1917 májusára a Monarchiában is megindult a sisakgyártás. A német típus mellett egy saját tervezésű sisakot is gyártottak. Ez a típus később a gyártás helye után a Berndorfer nevet kapta. Az osztrák–magyar haderőben a gyártás és az import ellenére folyamatosan hiány mutatkozott sisakokból. A szegedi 46. gyalogezredben szolgáló Kóky László naplójában így írt erről: „*Este századunk részére 100 sisakot hoznak. Zugunkból [szakaszunkból] minden ember kap egyet. Kiadják parancsba, hogy ezt nem szabad elhárítani, s abléz [felváltás] alkalmával át kell adni őket a 61-eseknek.*”

homlokpáncélok elméletileg már a lövedékek ellen is hatásos védelmet biztosítottak.

A sisakok mellett több haderő kísérletezett lövedékálló testpáncélok használatával is. Ezekkel általában a katonák felsőtestét igyekeztek óvni. A fő hátrány a nagy súly volt: egy-egy ilyen páncél 9–12 kilogrammot is nyomhatott. A vért tömegéhez még a katonák egyéni felszerelése és fegyverzete is hozzáadódott, így már komolyan akadályozhatta a mozgást, a hosszabb időn át történő viselés pedig próbára tette az állóképességet. Ezek a páncélok éppen ezért nem terjedtek el széles körben. Elsősorban őrszemek, géppuskások, műszakiak viselték, illetve a különlegesen képzett rohamcsapatok katonáit látták el ilyen védőeszközökkel.

Az osztrák–magyar Berndorfer típusú sisak. A fejtetőn látható korong takarja a szellőzőnyílásokat.

Brit Mk I típusú sisak. A széles karima védelmet nyújtott a felülről érkező repeszekkel szemben.

Francia Adrian sisak, a francia haderő által alkalmazott „horizontkék” színben. Homlokán az általános sisakjelvény látható. Az RF a République française (Francia Köztársaság) rövidítése.

harcoló csapatokhoz. A német hadsereg mellett az osztrák–magyar, valamint kis számban a bolgár és a török haderő is használta a Schwerd-féle sisakot.

Az osztrák–magyar haderő kezdetben azzal kísérletezett, hogy a már rendszerben lévő, vasbádogból készült dragonyos sisakot alakítsa át harctéri védősisakká. A jellegzetes és feltűnő sisakaréjt leszerelték, a homlokrészre pedig egy kiegészítő páncéllemez került. E megoldás azonban alkalmatlannak bizonyult, mivel az utólagosan felszerelt páncéllemez súlya az egész sisakot előrehúzta, a fej hátsó része pedig továbbra is védtelen maradt. Az osztrák–magyar haderő végül a német sisak átvétele mellett döntött, az import megindulására azonban 1916 novemberéig várni kellett.

A sisakhiány miatt akadt példa a zsákmányolt ellenséges fejvédők felhasználására is. Ez azonban nem volt éppen veszélytelen: az egyes hadviselő felek sisakjainak formája markánsan eltérő volt, így az ellenség sisakját viselő katona könnyen „baráti tűz” áldozatává válhatott. Az osztrák–magyar hadseregben a zsákmányolt (túlnyomórészt Adrian típusú) sisakokat főként a haditengerészet és a különféle, nem az első vonalban működő munkasalakulatok használták.

A német és az osztrák–magyar Berndorfer típusokhoz készítettek kiegészítő páncélt is, amelyet a sisak homlokrészére lehetett rögzíteni. Ez a homlokpáncél (Stirnpanzer) mintegy 10 mm vastag volt, elsősorban a géppuskák kezelőinek szánták, akiknek szükségük volt az extra védelemre. Ezek a

Az osztrák–magyar haderőben nem rendszeresítettek testpáncélokot. Az itáliai hadszíntéren a szemben álló olasz rohamcsapatok, az Arditi viszont nagy számban használták a tervezőjükről Farina típusúnak nevezett lövedékálló sisakokat és vérteteket.

A rohamsisak az I. világháború alatt lett a katonák alapvető felszerelési tárgya. Ezen túlmenően azonban jelképpé is vált: a háború és a harcoló katona szimbólumává. A világháborús emlékműveken számos alkalommal ábrázolták a rohamsisakot. A Horthy-kori Magyarországon a veteránokat tömörítő Frontharcos Szövetség formaruhájához sisakot formázó kalap tartozott, de a háborúban részt vett katonáknak adományozott Magyar Hőbőrűs Emlékérem hátlapján is megjelent a rohamsisak. ♦

A 19. század második felében addig soha nem látott technikai fejlődés vette kezdetét. Ez természetesen kihatott a hadviselésre is, hiszen az új fegyverek irdatlan pusztítóerőt adtak a katonák kezébe. Az ismétlőfegyverek, a géppuska, a minden addiginál messzebbre és pontosabban lövő tüzérség, a páncélozott hadihajók ismertek voltak már az I. világháború előtt is, azonban valódi erejüket 1914–1918 között tapasztalhatta meg a világ.

Albatros D.III és Hansa-Brandenburg D.I (KD) vadászrepülőgépekkel felszerelt századok sorakozója Pergine repülőterén

GONDOS LÁSZLÓ

MILYEN HATÁSSAL VOLT A TECHNIKAI FEJLŐDÉS A HADVISELÉSRE?

AZ ISMÉTLŐPUSKÁK

A 19. század utolsó negyedét jellemző fokozott iramú ipari, technológiai és tudományos fejlődés a kézi lőfegyverek terén is éreztette hatását. A tempót jól érzé-

lamint az elsütéshez szükséges, gondosan kimért mennyiségű fekete lőport, fojtásként pedig maga a „csomagolóanyag” szolgált. Az egylövetű, hátultöltő, gyútús puskák (pl. a porosz Dreyse, az osztrák-magyar Werndl) bevezetésével megkezdődött a központi gyújtású, de még mindig fekete lőporral töltött, papír- vagy fémhüvelyes lőszerkezet tömeges gyártása is. A következő lépés a gyér

lövő kézi tűzfegyverek alapjaiban változtatták meg a harcmező dinamikáját. Bevezetésükkel többszörösére nőtt az addig megszokott tűzgyorsaság, valamint a hatásos lőtávolság is. A fejlődés mértékét számarányokkal lehet a legjobban érzékeltetni. Amíg a 19. század közepén egy sima csövű, előltöltő gyalogsági puskával átlagosan 120–150 méteren belül lehetett megkezdni az ellenséges élőerő pusztítását, addig az I. világháborúban használt ismétlőpuskák hatásos lőtávolsága már 450–600 méter között mozgott. Tűzgyorsaság tekintetében a 19. század első felére-közepére jellemző 2-3 lövés per perces mutató az

Osztrák-magyar
1895 M 8 mm-es
Mannlicher ismétlőpuska
feltűzött bajonettel

kelteti, hogy míg az 1860-as évek közepén a legtöbb európai haderő javarészt még előltöltő, egylövetű, csappantyús elsütőszerkezettel szerelt fegyvereket használt, addig az 1880-as évek közepén már az egylövetű, hátultöltő lőfegyvereket villámgyorsan kiszorító ismétlő rendszerű puskák és karabélyok uralták a világ hadszíntereit. Vagyis alig húsz esztendő alatt két nagy technológiaváltás ment végbe. Ehhez társult még a géppuskák (1883), majd az öntöltő, azaz félautomata pisztolyok (1893) megjelenése. És persze arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az 1860-as évek végére a huzagolt csövel gyártott lőfegyverek teljes egészében átvették az amerikai polgárháborúban (1861–65) még nagy számban használt sima csövű társaik helyét.

A tüzelő lőszer vonatkozásában szintén mélyreható változások mentek végbe ebben az időszakban. A korábbi, előltöltő lőfegyverekhez még papírba csomagolt töltés dukált: ez tartalmazta az ólomból öntött kúpos lövedéket, va-

füstű (vagy füst nélküli) lőpor 1883. évi megjelenése jelentette. A kívánt formára alakítható lőgyapot (nitrocellulóz) tette lehetővé a mai értelemben vett és

mindeni által jól ismert, korszerű egyesített lőszer, azaz a fémhüvelyes töltény kialakulását.

A modern, egyesített lőszer tüzelő, ismétlő, öntöltő, forgó és sorozat-

Sorozatlövése alkalmasá telt és hosszított tárral ellátott osztrák-magyar 1912 M 9 mm-es Steyr öntöltő pisztoly

ismétlőpuskák megjelenésével 10-20 lövésre emelkedett. Azaz alig ötven év alatt négyszeres, illetve ötszörös-hatszoros növekedés ment végbe.

Az ismétlőpuskák a 19. század középső harmadában jelentek meg és terjedtek el, eleinte főleg az amerikai kontinensen (zömmel alsókaros és előágyszánas változatban), majd később az európai haderők (zömmel forgó vagy egyenes tolózárás) arzenáljában is. Az 1880-as évek közepére alig akadt olyan számottevő haderő, amely ne erre a lőfegyvertípusra építette volna katonái személyes felszerelését. Az évszámokból az is jól látható, hogy az ismétlőpuskák tűzgyorsasága és hatáshatoka az I. világháború kitörésekor már senkinek nem jelenthetett meglepetést, hiszen a legszűkebb értelmezés szerint is 35-40 éve álltak szolgálatban, és ez idő alatt több konfliktusban is sor került a bevetésükre.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ FŐBB HADVISELŐ FELEI ÁLTAL HASZNÁLT ISMÉTLŐPUSKÁK

	Oroszország	Nagy-Britannia	Franciaország	Olaszország	Egyesült Államok	Németország	Osztrák-Magyar Monarchia
	1891 M Moszin-Nagant	Lee-Enfield Mk III	1886 M Lebel	1891 M Carcano	1903 M Springfield	1898 M Mauser	1895 M Mannlicher
mechanizmus	forgó tolózárás	forgó tolózárás	forgó tolózárás	forgó tolózárás	forgó tolózárás	forgó tolózárás	egyenes tolózárás
űrméret	7,62x54 mm R	7,7x56 mm R	8x50 mm R	6,5x52 mm	7,7x56 mm R	7,92 mm	8x50 mm R
hatásos lőtáv	500 m	500 m	400 m	600 m	600-650 m	500 m	500-600 m
elméleti tűzgyorsaság	12 lövés/perc	20 lövés/perc	10 lövés/perc	10-15 lövés/perc	10-15 lövés/perc	12 lövés/perc	10-15 lövés/perc

A MODERN GÉPPUSKA

Tűzgyorsaság tekintetében a modern géppuska megjelenése jelentette a legmarkánsabb előrelépést. Erre 1883-ban került sor, amikor az amerikai származású, de Nagy-Britanniában dolgozó Hiram Stevens Maxim bemutatta sorozat leadására alkalmas tűzfegyverét, mely az elsütéskor keletkező gáz erejét használta fel a töltényúr újratöltéséhez. Ezzel színre léptek az automata fegyverek. Az átlagosan 400-600 lövés/perc tűzgyorsaságot biztosító, az ismétlőpuskák számára gyártott töltényt tüzelő géppuskák az elkövetkező évtizedek harcterein – 1899-1902-es búr háború, 1912-13-as balkán háború – fényesen igazolták hatékonyságukat, főleg a védelem terén. Az I. világháború frontvonalain megerősített állásokban elhelyezett nagyszámú géppuska szinte áthatolhatatlan tűzfüggönnyet vont a senki földje fölé, amivel kilátástalanná tettek szinte minden el-
fenséges tömegrohamot. Nem csoda, hogy megsemmisítésük létfontosságúvá vált egy-egy offenzíva megindítása előtt.

Mivel a vízhűtéses, nehéz állványon elhelyezett, esetenként homlokpáncéllal is ellátott géppuskák mozgatása meglehetősen nehézkes és embert próbáló feladat volt, támadásban csak korlátozott módon lehetett bevetni, ami csökkentette az előrenyomuló egységek tűzerejét. A probléma megoldását a géppuskánál lényegesen könnyebb (10 kg alatt), egy ember által is kényelmesen kezelhető, kb. 800 méterig hatásos golyószórók jelentették, melyek az I. világháború kitörését követően egyre nagyobb számban jelentek meg a fronton, ám csak a konfliktus utolsó szakaszában váltak igazán használható fegyverekké. A súlycsökkentést alapve-

tően a géppuskák bizonyos alkatrészeinek leszerelésével (állvány, homlokpáncél), illetve a vízhűtés léghűtéssel való felváltásával oldották meg.

GÉPPISZTOLYOK ÉS ROHAMPISZTOLYOK

Kézi lőfegyverek terén a géppisztolyok és rohampisztolyok jelentették a háború igazi újdonságát. A géppisztolyt a lövészárk-hadviselés hívta életre, mivel szükség mutatkozott olyan, nagy tűzgyorsaságú fegyverre, amely kényelmesen és megfelelő hatékonysággal használható a meglehetősen szűkös mozgáslehetőséget és kis lőtávolságot biztosító árkokban is. Később a német és osztrák-magyar haderőben megszervezett rohamcsapatok tűzerejének növeléséhez igyekeztek megtalálni az ideális megoldást.

A géppisztoly első megjelenési formája az olaszok által 1915-ben rendszeresített, 9 mm-es pistolytöltényt tüzelő, eredetileg repülőgépek

Az Egyesült Államok hadereje által 1911-ben rendszeresített .45-ös kaliberű Army Colt öntöltő pisztoly

fedélzetére szánt Villar-Perosa volt, melynek elméleti tűzgyorsaságát csövenként 1200-1500 lövés/percben határozták meg. Egyes országok – köztük az Osztrák-Magyar Monarchia is – más utakat kerestek, és eleinte a 20. század első évtizedében rendszeresített öntöltő (félautomata) pisztolyok több-kevesebb sikert hozó módosításával jutottak sorozatlövő marok-

lőfegyverekhez. Végül Németország állt elő a legideálisabb megoldással, a Hugo Schmeisser által tervezett és 1918-ban rendszeresített MP18 (Maschinenpis-

Az olasz haderő által 1915-ben rendszeresített 9 mm-es Villar-Perosa géppisztoly

AZ I. VILÁGHÁBORÚ FŐBB HADVISELŐ FELEI ÁLTAL HASZNÁLT GÉPPUSKÁK

	Oroszország	Nagy-Britannia	Franciaország	Olaszország	Egyesült Államok	Németország	Osztrák-Magyar Monarchia
	1910 M Maxim	1912 M Vickers Mk 1	1914 M Hotchkiss	1914 M Fiat-Revelli	1917 M Browning	MG08	1907/12 M Schwarzlose
kapacitás	250-es heveder	250-es heveder	30-as töltőéc v. 250-es heveder	50-es vagy 100-as töltődoboz	250-es heveder	250-es heveder	250-es heveder
ürméret	7,62x54 mm R	7,7x56 mm R	8x50 mm R	6,5x52 mm	7,7x56 mm R	7,92 mm	8x50 mm R
maximum lőtáv	2800-3000 m	3500-3800 m	3500-3800 m	3000 m	3000-3200 m	3500 m	2700-3000 m
elméleti tűzgyorsaság	600 lövés/perc	20 lövés/perc	500 lövés/perc	400-500 lövés/perc	450-600 lövés/perc	500-600 lövés/perc	600 lövés/perc

AZ ÁLCÁZÁS TUDOMÁNYA

Mint hogy a fegyverek pontossága, hatótávolsága és pusztítóereje jelentősen megnövekedett, egyre fontosabb lett a saját erők elrejtése az ellenség elől: az álcázás tudománya a világháborúban kezdett el kiteljesedni. A hadviselő felek sokszor művészeket alkalmaztak a rejtőszínek és -technikák kifejlesztésére. Az álcázás kiterjedt a katonák ruházatára is: már a 20. század elején sok hadsereg felismerte, hogy a régi, színes egyenruhák kora leáldozott.

A Monarchia haderejében 1908-ban vezették be általánosan a csukaszürke ruházatot. A neve ellenére leginkább kékes árnyala-

túnak nevezhető szín azonban elhibázott választásnak bizonyult: a zöld-barna növényzettel borított vidékeken nem biztosított megfelelő álcázást. A szemben álló szerb és orosz erők barnás-zöldes színű uniformisa sokkal jobban rejtett – ezt a színt az 1904–1905-ös orosz–japán háború tapasztalatai alapján fejlesztették ki.

Az osztrák–magyar hadvezetés 1915-ben egy új színű egyenruha bevezetése mellett döntött. Mivel fejlesztésre nem volt idő, egyszerűen átvették a német hadsereg által már 1910 óta használt ún. tábori szürke színt. *(Bálint Ferenc)*

tole 18) névre keresztelt kiváló géppisztollyal, melynek módosított alváltozatai még a II. világháborúban is megállták a helyüket.

A tisztek és altisztek számára kiosztott forgó- és öntöltő (félautomata) pisztolyok – ez utóbbiak 1893-ban kezdtek meg máig tartó diadalútjukat – elsősorban az önvédelmet szolgálták, így tulajdonképpen semmilyen hatást nem gyakoroltak a háború menetére.

A FEGYVERNEMEK KIRÁLYNŐJE

Az I. világháborúban egyértelműen a tüzérség volt a fegyvernemek királynője. A frontvonalakról készült korabeli fotókon látható pusztítás, a leta-

rolt erdők, romba dőlt települések, a sáros vízzel telt, szinte egymásba érő gránátölcések látványa egyértelműen a tüzérség tevékenysége miatt éggett bele a memóriánkba. A nyugati fronton 1914 végére, az olasz hadszíntéren 1915 nyarának elejére kialakuló állóháborút jellemző lövészárk-hadviselés szintén a hatalmas számban bevetett modern ágyúk hatékonyságának volt a következménye. Az ellenséges csapatokra, állásokra záporozó félelmetes pergőtűzek a hadműveletek elején sokkoló meglepetésként érték a szemben álló feleket. De vajon miért volt ez így? Miért nem számítottak a várható szörnyűségekre?

A válasz a tudományos és technológiai fejlődés gyorsaságában, valamint

az 1870–71 óta csupán mellékhadszíntereken vívott, korlátozott jellegű háborúk tapasztalataiban rejlett. Az első, modernnek tekinthető, hátultöltő, huzagolt csövű ágyút 1837-ben Martin von Wahrendorff svéd diplomata és felfaláló mutatta be, ám az újfajta lövegek valójában csupán az 1860–70-es években vették át a hatalmat előltöltő, sima csövű társaiktól. Ettől kezdve azonban megállíthatatlan volt a fejlődés, ami tulajdonképpen egyszerre jelentkezett a kilőtt gránátok és a kilövésükre szolgáló fegyverek terén.

Ami az utóbbiakat illeti, a következő nagy lépést a csőhátrasiklásos lövegek feltűnése jelentette 1897-ben. Az a tény, hogy ettől kezdve egy-egy lövés leadását követően az ágyút nem kellett

Osztrák–magyar 1905 M 8 cm-es löveg motorvontatású légvédelmi változata az olasz fronton

újra és újra visszaállítani a helyére – a hátrasiklás nélküli lövegek ugyanis az elsütés erejétől mindig „hátraugrottak” –, exponenciálisan növelte a tüzérség tűzgyorsaságát. Ráadásul az I. világháború kitörésekor – a korábbi gyakorlattól eltérően – már a tüzéreknek sem különálló darabokból (lőporzsák, lövedék, hüvely) kellett összeállítaniuk a lőszeret (osztott lőszer), mivel a kézi lőfegyverekhez hasonlóan a tüzérségnél is bevezették a modern egyesített lőszer használatát, s ez szintén jótékonyan hatott a tűzgyorsaságra. Az I. világháborúban bevetett lövegek – kivéve a flottáknál alkalmazott egyes típusokat – nem gyorstüzelő ágyúk voltak, csupán sokkal gyorsabb tüzelést tettek lehetővé. A szárazföldön bevetett gyorstüzelő ágyúkat a kikötőkben vesztglő hadihajók „adták kölcsön” a szárazföldi erők számára.

A tüzérség hatékonyságát természetesen nem csak a tűzgyorsaság növekedése segítette elő. A robbanóanyagok fejlődése legalább ilyen komoly súllyal esett latba. Az 1880-as évek közepéig a fekete lőpor volt a meghatározó robbanóanyag, melynek égési sebessége – a keverési aránytól és a felhasznált összetevők minőségétől függően – átlagosan 400 m/s körül mozgott. Az első nagy hatóerejű robbanóanyagokat tartalmazó lövedékek 1888-ban jelentek meg, a Franciaországban 1885-ben szabadalmazott melinitnek (pikrinsav és lőgyapot keveréke) köszönhetően. A pikrinsav égési sebessége laboratóriumi körülmények között 7350 m/s volt, ám a tényleges felhasználás során ez lassult, mivel az anyagot különböző okokból kezelni és vegyíteni kellett, ráadásul a fémmel való közvetlen érintkezését is meg kellett akadályozni. Ennek ellenére a következő évek során egymást követték a pikrinsav-alapú robbanóanyagok: Nagy-Britannia – lyddite, Oroszország – silotwor, Osztrák–Magyar Monarchia – ekrazit.

Alig tizenhét évvel később, 1902-ben a német hadiipar átállt a 6000 m/s égési sebességet biztosító trinitrotoluol, azaz a TNT alkalmazására. Az anyag nagy előnye volt, hogy fémmel közvetlenül is érintkezhetett, hosszú időn át lehetett tárolni, nem is beszélve az alakíthatóság széles skálájáról. Mivel az I. világháború során a gyártás képtelen volt lépést tartani az igényekkel, a drága trotilt ammonsalétrómmal keverték.

A robbanóanyagok fejlődése a lőtávolságban és a lövedékek pusztítóere-

jében okozott olyan exponenciális növekedést, amit az I. világháború előtt tulajdonképpen alig-alig lehetett éles helyzetben és nagy tömegben kipróbálni. Az viszont fokozatosan nyilvánvalóvá vált, hogy a robbanóerő drasztikus növekedése visszavonhatatlanul megváltoztatja az erődharcászat tüzérségi taktikáját. Az addigi klasszikus megközelítést, melynek értelmében a löveget az erődítmény 6 km-es körzetén belülre kellett juttatni, hogy onnan a lőrésre leadott pontos, merőleges lövéssel küzdje le a célt, új metódus váltotta fel. Ettől kezdve arra törekedtek, hogy a nagy tömegű rombológránátot meredek ívben kilőve, felülről ejtsék az acél- vagy betonerődítések tetejére. Az akkori modern, vastag falú és acélkulpolájú erődítésekben gyakran két, egyazon pontra csapódó telitalálattal lehetett csak komoly rombolást okozni.

Az I. világháború a tüzérség lövegparkjában és haderőn belüli számarányában is jelentős változásokat hozott. Míg a háború elején átlagosan a haderők 20%-át adta a fegyvernem, addig ez a szám 1918-ban már 38%-ra emelkedett. Ennek megfelelően alakult a tüzérség hadiipari kiadásokból való részesedése is, mely 1917-ben érte el csúcspontját. A növekedést mi sem érzékeltethetné jobban, mint hogy a német haderő könnyűtüzérsége a háború kitörésekor 5600 löveget irányított a frontra, 1918-ban azonban már közel 11 000 könnyű- és 5000 nehézágyú fölötte rendelkezett. Franciaország 3960 könnyű- és 688 nehézlöveget mozgósított, 1918-ban viszont már 5580 könnyű- és 5749 nehézágyút tartott szolgálatban. A növekedés aránya tulajdonképpen a háború végéig aktív hadviselő felek mindegyikére jellemző volt.

Osztrák–magyar légvédelmi löveg az I. világháborúban

← Gyorstüzelő ágyú srappelt lő az ellenségre (balra)

Nehézágyú. Csermák Rezső tartalékos tüzérfőhadnagy felvétele (lent)

←

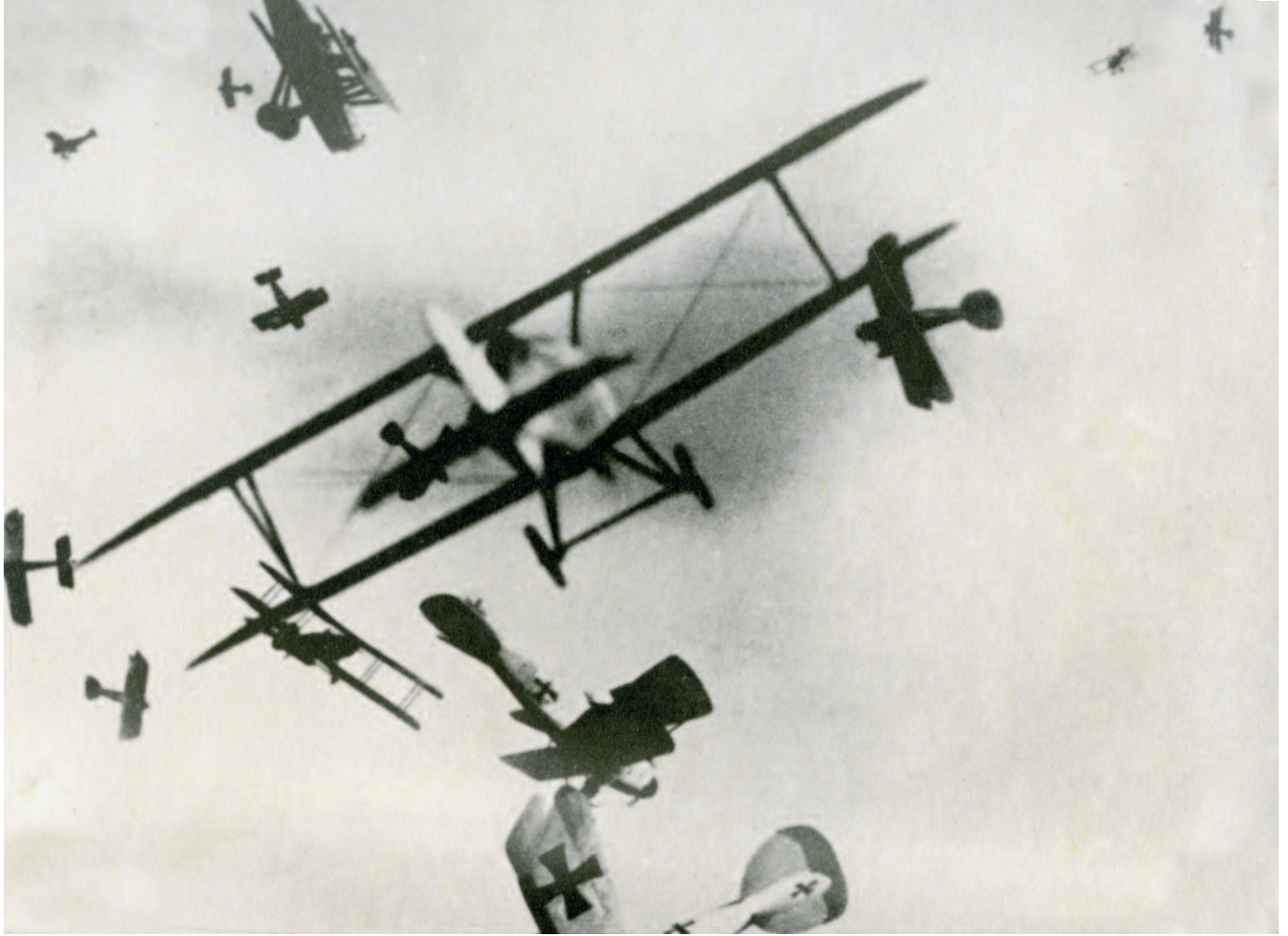
Az állóháború kialakulásával a tüzérségen belül egyre inkább a nehézlövegek irányába tolódott el a hangsúly. Ahogy szertefoszlott a gyors lefolyású, mobil háború reménye, úgy csökkent a könnyen mozgatható, lapos szögben tüzelő tábori ágyúk aránya a meredekbebb röppálya belövését is lehetővé tevő tarackokhoz és mozsarakhoz képest. Míg ez utóbbiakat korábban szinte kizárólag az erődök megívásánál és védelménél vették számításba, 1914 őszétől a mind összetettebbé váló lövészárkokrendszer leküzdésére vetették be őket. A nehéztüzérség persze nem felváltotta, hanem kiegészítette a könnyű tábori tüzérséget.

Szintén a lövészárkok-hadviselés következménye volt az aknavetőök szerepének drasztikus növekedése. Habár ezek a fegyverek zömmel a gyalogság arzenálját erősítették, talán nem követtünk el túlzott logikai hibát azzal, ha a tüzérség témakörénél emlékezünk

LÖVEGFAJTÁK

	tábori ágyúk	tarackok	mozsarak	aknavetőök
űrméret	7,5–22 cm	10–24 cm	21–30,5 cm	7,5 cm–24 cm
lőtávolság	6–18 km	2–13 km	2–8 km	0,5–3 km
röppályatartomány	0–40	10–80	50–80	50–80

meg róluk. Annál is inkább, mert akadtak köztük 150–240 mm űrméretű típusok is, melyek mozgatásához – mondani sem kell – többre volt szükség néhány katona fizikai erejénél. Az aknavetők jelentősége abban rejlett, hogy a magas ballisztikuslövedék-röppályán kilótt aknagránátok kifejezetten kis távolságon belül csapódtak be, ami ideális volt a szomszédos, néha alig 15–30 méter távolságban húzódó ellenséges állások pusztításakor. A tüzérségi ágyúk számára – lapos röppályát feltételezve – a függőleges falak mögötti terület és a földbe ástott lövészárk elérhetetlen holteret jelentett. Az aknavető-lövedékek viszont a meredek röppálya miatt valóban a lövészárk belső terébe csapódtak.

KATONAI REPÜLÉS

Habár a katonai célú repülés története egészen a francia forradalom nyomán meginduló koalíciós háborúkig (1792–1802) vezethető vissza, ténylegesen az 1870-es években vette kezdetét. Az 1890-es évek végéig szinte minden nagyhatalomnak számító ország (és persze sok kisebb is, mint például Bel-

gium, Hollandia) megteremtette a főként kötött és szabad gázballonokra, később léghajókra épülő „légierejét”. Miközben a kötött megfigyelőballonokat szinte az összes hadviselő fél nagy számban alkalmazta a háború végéig, a léghajók (zeppelinek) katonai bevetése elsősorban Németországra volt jellemző.

Légi harc az I. világháborúban (fent). Az A.89 jelzésű Brandenburg W.18 repülőcsónak a cs. és kir. Haditengerészet polai hangárja előtt (lent)

Az amerikai Wright fivérek 1903-as sikerét követően alig hét-nyolc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a motoros

A LEGISMERTEBB REPÜLŐGÉPTÍPUSOK

	Nieuport 11	Hansa-Brandenburg C.I	R.E.8	Sopwith-Camel	Fokker D.VII	Gotha G.V	Albatros D.III
hadviselő fél	antant	központi hatalmak	antant	antant	központi hatalmak	központi hatalmak	Központi hatalmak
funkció	vadász	felderítő, könnyűbombázó	felderítő könnyűbombázó	vadász	vadász	bombázó	vadász
motor	100 LE Le Rhône	120-160 LE Austro-Daimler	140 LE Royal Aircraft Factory	150 LE Bentley Rotary 1	180 LE Mercedes D IIIa	260 LE Mercedes D IVa	225 LE Austro-Daimler
fegyverzet	1 vagy 2 db Lewis vagy Hotchkiss géppuska	1 vagy 2 db Schwarzlose géppuska	1 db Vickers és 1 db Lewis géppuska 102 kg bomba	2 db Vickers géppuska	2 db Spandau LMG 08 géppuska	2 db parabellum géppuska 300-500 kg bomba	2 db Schwarzlose géppuska
sebesség	177 km/h	125 km/h	166 km/h	182 km/h	186 km/h	140 km/h	175 km/h
csúcsmagasság	5300 m	5800 m	4115 m	5791 m	5970 m	6500 m	5500 m

repülőgépek is megjelenjenek a nagy-hatalmak haderőiben, elsődlegesen mint a felderítés eszközei. Vagyis 1909–10-ben mindenütt megindult a szó szoros értelmében vett katonai repülés, valamint a hadi igényeket megfelelő számban és minőségben kiszolgálni képes repülőgépipar megteremtése. E téren Magyarországnak sem volt oka szégyenkezni, hiszen 5 olyan üzemmel is rendelkezett, ahol repülőgépsárkányt és/vagy -motort gyártottak (Magyar Repülőgépgyár Rt., Magyar Lloyd Repülőgép és Motorgyár Rt., Magyar Általános Gépgyár Rt., Ganz-Fiat Magyar Repülőgépmotorgyár Rt., Magyar Automobilgyár Rt.).

Az első világháború kitörésekor az átlagosan 60–100 lóerős motorokkal

rendelkező repülőgépek még fedélzeti fegyverek nélkül emelkedtek a levegőbe, ám ez hamar megváltozott. A katonáknak sok mindent éles körülmények között végrehajtott „tesztüzemben” kellett kipróbálniuk, amihez békeidőben is nagyfokú bátorságra lett volna szükség, nemhogy a hadiállapot beálltát követően. Az első légi harcokra már 1914-ben sor került, mégpedig kézi lőfegyverek, azaz a hajózók által önvédelemből magukkal vitt pisztolyok és ismétlőkarabélyok segítségével. Ezek használata révén születtek meg az első igazolt légi győzelmek is, a Monarchiáé például 1914. november 30-án a 15. repülőszázadnál szolgáló nemes Losonczy Béla és Johann Wierzejski főhadnagyok jóvoltából.

A repülőgépek alkalmazási lehetőségei is gyorsan kialakultak. A felderítés és a futárszolgálat mellett szinte azonnal megjelent a tüzérségi tűz levegőből irányításának, valamint az ellenséges

tevékenység bombázással zavarásának igénye. Ez utóbbi esetében, megfelelő robbanóeszköz híján a pilóta mögött ülő megfigyelőtisztek átalakított tüzérségi gránátokat vagy apró nyilacskákat hajigáltak le a szemben álló fél állására, eleinte inkább kevesebb, mint több sikerrel. Ám ahogy az háborús időkben lenni szokott, a hadi célú fejlesztések üteme villámgyorsan megsokszorozódott, és a repülőgépek szinte egyik pillanatról a másikra félelmetes, többcélú harceszközökké váltak.

A motorok teljesítménye 1917-re 250–350 lóerőre nőtt, de már 1914–1915 fordulóján megjelentek a megbízhatóan működő 150–160 lóerős típusok is. A gyártók között olyan, ma is jól ismert neveket találunk, mint a Rolls-Royce, a Mercedes-Benz vagy a Porsche. Ahogy nőtt a gépek teljesítménye és teherbíró képessége, azonnal megjelent rajtuk a nagy tüzéret biztosító fedélzeti géppuskák, melyek a gyalog-

Bevetésre induló Hansa-Brandenburg C. I felderítő repülőgép

ság számára gyártott fegyverek kisebb-nagyobb módosításokkal felvértezett változatai voltak.

A géppuskával aratott első légi győzelmet egy francia gép személyzete könyvelhette el 1914. október 5-én. Az oldalra és hátrafelé tüzelő fegyvert ekkor még a megfigyelőtisztek kezelték, ám 1915 tavaszán-nyarán már a légcsavarkörön át tüzelő, szinkronizált géppuskák is megjelentek az arzenálban. E téren az első igazán sikeres megoldás Anthony Fokker nevéhez fűződik.

Ahogy kialakultak a légierőnek szánt feladatkörök, máris feltűntek a speciális kritériumok szerint gyártott repülőgépek. Az ellenség légi tevékenységének megakadályozását a gyors és nagy tűzerejű, egyszemélyes vadászrepülőgépektől várták. Megjelentek a bombák ledobására szánt, nagy teherbírású, 4-5 fős személyzettel ellátott bombázó repülőgépek. A felderítést végző századok egyre inkább levetették magukról az általános követelményrendszert, hogy közel- és távfelderítő feladatkörökre specializálják magukat. Kétfős személyzet által üzemeltetett gépeik fedélzetén már egyre kifinomultabb szerkezetű, mind komolyabb teljesítményű fényképezőgépeket, sőt rádiókészülékeket használtak. Ez utóbbi különösen a tüzérségi tűz irányításakor, valamint a gyalogságtámogató bevetések során volt fontos, hiszen másodpercekre csökkentette az életbevágó információk közlési idejét.

Ahogy a háború a levegőben is egyre intenzívebbé vált, úgy fordult a közvélemény figyelme is a repülőkatónák felé, akik ideális személyek voltak arra, hogy segítsék a háborús propagandát. A szaporodó légi harcok a lovagi viadalokra emlékeztették az embereket, annál is inkább, mivel ezeket a tiszta égbolton vívták meg, és nem a nyomorúságos, kínszenvedésekkel teli, lövészárkoktól, dróttakadályoktól szabdalta, rothadó tetemekkel teliszórt sártenger poklában. Új fogalom született: a repülőász. Ahhoz, hogy valaki elnyerje ezt a kitüntető megnevezést, minimum öt igazolt légi győzelmet kellett aratnia, azaz legalább öt ellenséges repülőgépet kellett lelőnie vagy más módon, például földre kényszerítéssel harcképtelenné tennie. Az első, aki átlépte ezt a küszöböt, a francia Adolphe Pégoud volt 1915. április 3-án.

A légierő a háború végére minden hadviselő félnél bonyolult, több ezer repülőgépet, illetve több tízezer repülő

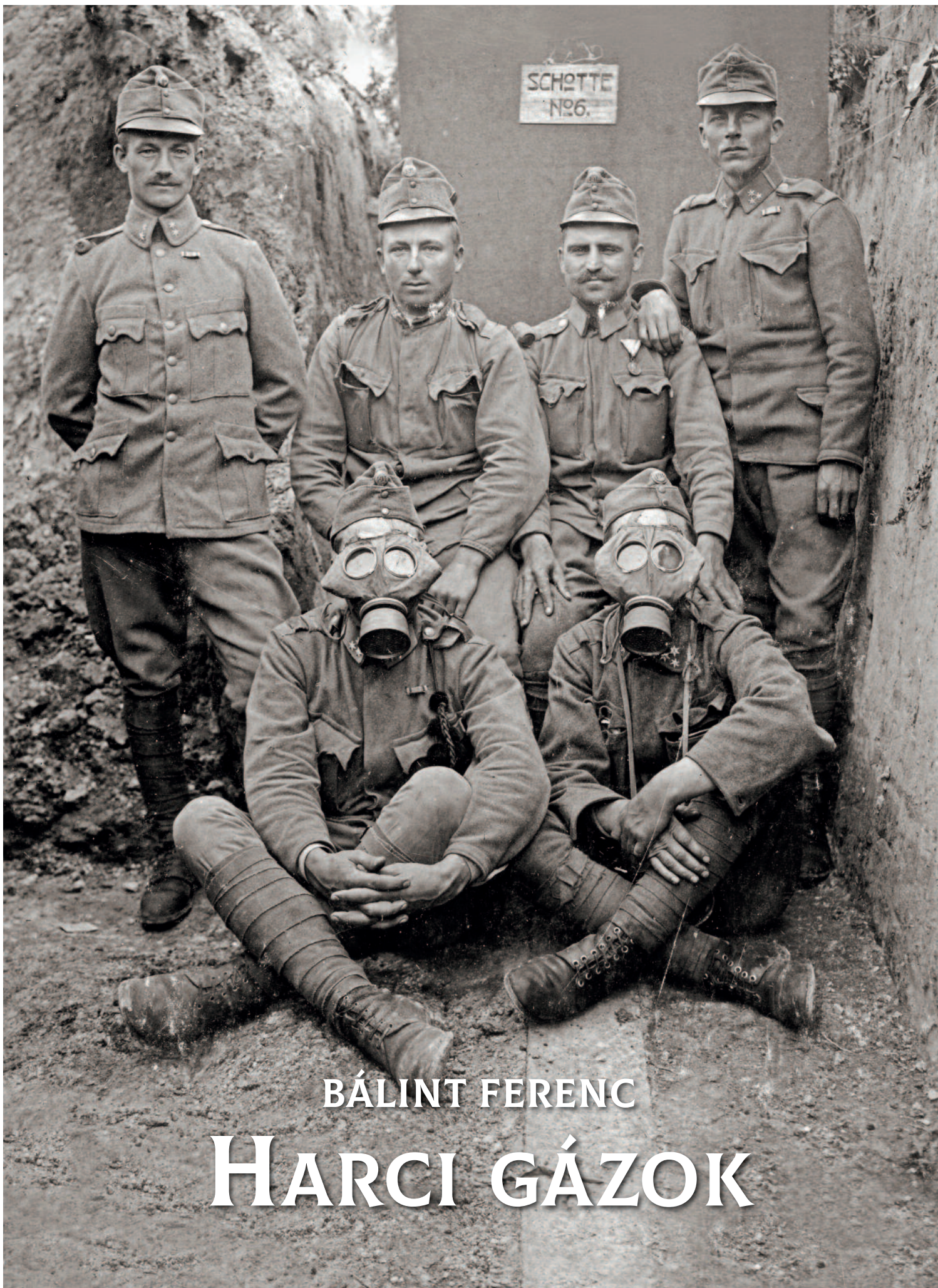
és földi kiszolgáló feladatot ellátó katonát foglalkoztató fegyvernemé vált, mely komoly részt hasított ki magának az egyes országok ipari termeléséből. A katonai teoretikusok számára az is egyértelművé vált, hogy a katonai repülés megkerülhetetlen, sőt kiemelten fontos szerepet fog betölteni a jövő konfliktusaiban, amit a II. világháború

Kiss József tiszthelyettes,
a legeredményesebb magyar vadászrepülő

alig húsz évvel későbbi eseményei fényesen igazoltak, és ezzel a ténnyel napjainkban is lépten-nyomon szembe-sülünk. ♦

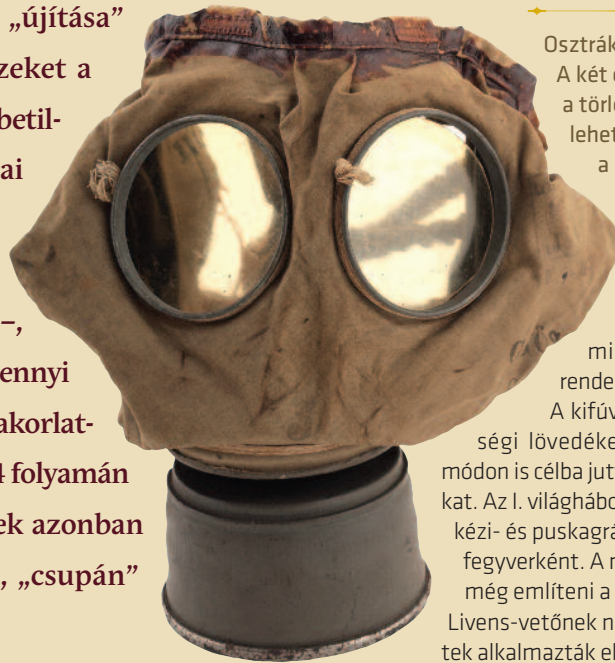
A NAGY HÁBORÚ LEGSIKERESEBB ÁSZAI

név	ország	igazolt légi győzelem
Francesco Baracca	Olaszország	34
William Avery Bishop	Brit Nemzetközösség	72
Godwin Brumowski	Osztrák-Magyar Monarchia	35
Willy Omer Coppens de Houthulst	Belgium	37
René Fonck	Franciaország	75
Alexander Kazakov	Oroszország	20
Manfred von Richtofen	Németország	80
Edward Vernon Rickenbacker	Egyesült Államok	26

BÁLINT FERENC
HARCI GÁZOK

A Nagy Háború egyik borzalmas „újítása” a harci gázok alkalmazása volt. Ezeket a fegyvereket már megjelenésük előtt betiltották – az 1899-es és 1907-es hágai egyezmények nem engedték a fojtó gázokkal töltött lövedékek és a mérgezést okozó fegyverek alkalmazását –, s ezeket a konvenciókat szinte valamennyi hadviselő fél aláírta. Ez azonban a gyakorlatban nem jelentett akadályt: már 1914 folyamán mindkét oldal bevetett gázokat, ezek azonban még nem halálos hatásúak voltak, „csupán” harc képtelenséget okoztak.

Osztrák–magyar 1916 M gázálc. A két oldalon látható kicsúcsosodás a törlőrác, ennek segítségével lehetett megtisztítani belülről a bepárasodott szemlencsét

A harci gázok alkalmazásának úttörője Fritz Haber német kémikus volt, aki egy halálos üzemi balesetből ötletet merítve a klórgáz bevetését javasolta a német hadvezetésnek. A klórgáz tömeges alkalmazására először 1915. április 22-én került sor a belgiumi Ypern közelében. Az ismeretlen fegyver borzasztó hatást gyakorolt a szemben álló, nagyrészt francia gyarmati ezredekre, a túlélők fejvesztve menekültek.

A GÁZVESZÉLY

A sors iróniája, hogy a gázveszély miatt óvatosan előrenyomuló német gyalogság nem tudta kihasználni a helyzetet, az antant csapatoknak hamarosan sikerült betömnüik az arcvonalukon keletkezett rést. A következő hónapokban a németek a nyugati és a keleti fronton is indítottak gáztámadásokat. Ezeket ún. kifúvással hajtották végre, tehát megfelelő széljárás esetén az első vonalakban elhelyezett gáztartályokból kiengedték a gázt, amelyet a légmozgás juttatott el az ellenséges állásokba.

Az antant természetesen azonnal az érvényes egyezmények megsértésével vádolta a németeket, miközben megkezdte a felkészülést a harci gázok alkalmazására. 1915. szeptember 25-én a britek Loosnál intéztek kifúvásos gáztámadást a németek ellen, ez azonban katasztrofális eredményt ért el az angolok számára. A szél

ugyanis megfordult és a gázt a brit állásokra fújta vissza. 1916 januárjában a franciák Verdunnél már gázzal töltött tűzérési lövedékeket vetettek be.

A légzőszervekre ható klór és foszgén mellett hamarosan más, jóval hatásosabb vegyületeket is bevetettek. A lewisit és a mustárgáz akkor is súlyos sérüléseket okozott, ha bőrfelülettel érintkezett.

Az osztrák–magyar hadvezetés kezdetben elutasította a gázfegyverek alkalmazását. 1916 januárjára azonban bebizonyosodott, hogy a szemben álló olasz és orosz erők is rendelkeznek harci gázzal, így a Monarchia szintén előkészületeket tett az új fegyver alkalmazására. A következő hónapban állították fel a cs. és kir. 62. különleges árkászászlóalj, amely valójában vegyiharc-alakulat volt. Az osztrák–magyar haderő az első gáztámadást 1916. június 29-én hajtotta végre a Doberdó-fennsíkon az olasz csapatok ellen. A gázt kifúvással juttatták célba, a felhasznált anyag klórgáz és foszgén keveréke volt. A felkészületlen és nem megfelelően felszerelt olaszok súlyos, 5-6000 fős veszteséget szenvedtek, az osztrák–magyar csapatok azonban csak korlátozott eredményeket könyvelhettek el. Az olasz haderő viszont a későbbiekben több vegyi támadást intézett a Monarchia csapatai ellen. A 62. különleges árkászászlóaljnak ez volt az egyetlen önálló bevetése. A háború folyamán még három alkalom-

mal került sor az osztrák–magyar vegyiharcászlóalj alkalmazására, mindannyiszor német alárendeltségben, a keleti fronton. A kifúvás és a gáztöltetű tűzérési lövedékek mellett számos más módon is célba juttathatták a vegyi anyagokat. Az I. világháború során légi bombák, sőt kézi- és puszkagránátok is szolgáltak vegyi fegyverként. A módszerek közül meg kell még említeni a gázvetőt. A feltalálójáról Livens-vetőnek nevezett szerkezetet a britek alkalmazták először. Ez tulajdonképpen egy különleges aknavető volt, amely egy 14 kilogrammos, gázzal töltött tartályt lött ki. Ez a levegőben is felrobbanhatott, szétterítve a gázt, vagy a becsapódás után időzítővel több tartályt is felrobbanhattak egy-

Osztrák–magyar katonák a lövészárokban, a két ülő katona 1916 M törlőrác gázálcot visel. A gázálcokból többféle méretet gyártottak, így elvileg minden katonát rá illő maszkkal szereltek fel.

Gázálcchorddobozt viselő osztrák–magyar tisz. A gázmaszkot mindig használatra kész állapotban kellett tartani.

Honvéd hadnagy 1916 M törlőrancos gázálarcban. A zubbony gallérján távirójelvény látható (fent) Osztrák–magyar 1918 M gázálarc és horddoboza. Az álarctestet olajjal impregnált bőrből készült, ami jóval tartósabbnak bizonyult a gumírozott vászonból készült gázálarcknál (lent)

szerre. Az eszköz sikerét látva a németek is kifejlesztették a saját változatukat. 1917. október 24-én az osztrák–magyar és német csapatok egy ilyen gázvetős támadást hajtottak végre az Isonzónál, a mai szlovéniai Bovec település közelében. A gázvetők előkészítését egy német utászszázalóalj végezte.

A GÁZÁLARCOK

A harci gázok használata maga után vonta a gázálarcok megjelenését. Az első yperni gáztámadáskor a tartályokat kezelő német műszaki katonák oxigénlégző készülékekkel voltak felszerelve. Hasonló eszközöket a bányamentők használtak. A támadásra induló gyalogságot légáteresztő textilből készült védőmaszkkal szerelték fel, amelyet a használathoz a gázt semlegesítő oldattal kellett átítatni.

A későbbiekben a hadviselő felek által rendszeresített első gázvédő maszkok ugyanezen az elven működtek. A korai modellek csupán a viselő orrát és száját fedték be, a védelmet csak később terjesztették ki a szemekre is. Egyes típusok fejre húzott zsákra hasonlítottak. A legnagyobb problémát a működési elv jelentette, hiszen ezek az eszközök csak akkor működtek, ha át voltak itatva a megfelelő semlegesítő anyaggal. Ennek érdekében olyan hordozóeszközöket rendszeresítettek hozzájuk, amelyekben nedves állapotban is lehetett tárolni a maszkokat. Gondot jelentett továbbá, hogy ezek az álarcok általában csak a klórgáz ellen nyújtottak védelmet.

1916-ban jelentek meg azok az eszközök, amelyek már magukon viselték a mai gázálarcon is megfigyelhető jellegzetességeket. A maszk nem légáteresztő anyagból (gumírozott vászonból, később impregnált bőrből) készült, és a viselő egész arcát befedte. Az álarcot hevederekkel lehetett a fejre rögzíteni úgy, hogy a szélek mentén ne juthasson be a gáz. A szemeket átlátszó lencse óvta és biztosította a tájékozódást. A szerkezet lelke egy fémszelencében elhelyezett szűrő volt, a belélegzett levegő ezen haladt át. Az elhasználandó szűrőt könnyen, az álarc levétele nélkül ki lehetett cserélni. A maszkok többségénél az kilélegzett levegő egy szelepen keresztül távozott az álarctestéből.

Az osztrák–magyar haderőben a németektől átvett gázálarctípusokat rendszeresítették. Az első, 1916-os modell álarctestete gumírozott vászonból készült. Mivel a szemlencsék

Olasz Poliavente típusú gázmaszk és horddoboz. A dobozon a következő felirat olvasható: Aki leveszi a maszkot, meghal. Mindig tartsd magadnál! (fent és lent)

párásodása állandó gondot okozott, az álarcokat úgynevezett törlőráncsal látták el. Ez azt jelentette, hogy az álarcotestet olyan bőre szabták, hogy a belső felével meg lehetett

törölni a szemlencsüket a maszk levétele nélkül. A német típusú gázálcokhoz előbb vászon hordtáskát, majd bádogból készült hordhengert rendszeresítettek. Ez megóvta az eszközt a károsodástól, és használatra kész, összeszerelt állapotban lehetett benne tárolni a maszkot. Bár az import mellett a Monarchiában is gyártottak gázálcokat, az iparnak nem sikerült maradéktalanul kielégítenie a haderő igényeit. A katonáknak az tanácsolták, hogy használják fel a zsákmányolt gázmaszkokat, illetve az elesettektől is szedjék össze a védőeszközöket. 1917-ben, miután Oroszország kivált a harcokból, a Monarchia orosz gázálcokat vásárolt a csapatok számára.

A harc gázok nemcsak az élő szervezetet károsították, hanem a fegyverzetet is, mivel felgyorsították a korróziót. Ennek kivédésére a fegyverek fémrészeit és a lőszerkeket gázvédő zsírral kezelték.

A gáz elleni védekezés fontos faktora volt a megfelelő kiképzés. A légénységet alaposan meg kellett tanítani a gázálc használatára. A gyakorlati felkészítés része volt a gázkamra: az álarcot viselő katonának ingerlő anyaggal teltetett helyiségbe kellett bemenniük és ott bizonyos időt eltölteniük. A próba során hamar kiderült, ha valaki nem megfelelően használta a védőfelszerelést. Az alakulatok állományából kijelölt tiszték és altisztek gázvédelmi tanfolyamon vettek részt. Ezek a szakfelkészítéssel átesett katonák egységükhöz visz-

Ausztrál katonák Small Box Respirator gázálcokban Ypernnél 1917-ben. Ennél a típusnál a szűrő a mellkason lógó táskában kapott helyet, és egy hajlékony gégecsővel csatlakozott a gázálcához

szatérve szervezték és irányították a harc gázok elleni védekezést.

Az alapos kiképzés és az egyre fejlődő védőeszközök dacára számos katona halt meg vagy szenvedett súlyos sérülést a harc gázok bevetése miatt. A kutatások szerint a harcoló felek összeszerveségének mintegy 8-9 százaléka írható a vegyi támadások számlájára. A világháború gázserültjei közé tartozott Adolf Hitler is, aki 1918 októberében egy brit mustárgáztámadás következtében rövid időre elvesztette a látását. Azoknak, akik a harcok során gázserülést szenvedtek el, hosszabb távú egészségügyi hatásokkal is számolniuk kellett: a későbbi kutatások bebizonyították, hogy a mustárgáznak kitett katonák körében megnőtt a rákos megbetegedések száma.

Kevésbé ismert, hogy az I. világháború vegyi fegyverei a mai napig veszélyt jelentenek. Belgium és Franciaország egykori csataterain ezerszám kerülnek elő lőszernek, köztük sok gáztöltetű lövedék, ezért a francia kormány automatizált üzemet létesített ezek megsemmisítésére. ♦

BÁLINT FERENC

A HARCKOCSI

Széles körben ismert, hogy a harckocsi az I. világháborúban jelent meg a harctereken. Az azonban kevésbé, hogy az első harckocsi tervei az Osztrák–Magyar Monarchiában születtek meg. Günther Burstyn főhadnagy 1911-ben nyújtotta be elképzelését az osztrák–magyar hadvezetésnek. Az általa Motorgeschütznek (motorlöveg) nevezett eszköz minden olyan ismérvel rendelkezett, amelyet a mai harckocsikon is megfigyelhetünk: a páncéltest alján futó lánctalp, hátul elhelyezett motor és forgatható toronyba szerelt ágyú. A konzervatív katonai vezetők azonban nem láttak fantáziát a harcjárműben, így nem valósulhatott meg.

Elhagyott brit Mark IV harckocsi. Számos példány műszaki hiba miatt használható állapotban került német kézbe.

A britek 1915-ben bizottságot állítottak fel egy „szárazföldi csatahajó” megalkotására, amely páncélzata, fegyverzete és terepjáró képessége révén alkalmas az ellenség megerősített állásainak leküzdésére. A bizottság munkájának eredményeképpen 1915 szeptemberére megépült az első prototípus, amely a Little Willie nevet kapta (ez volt a német trónörökös gúnyneve a brit sajtóban). A lánctalpas jármű páncéltestének alapformája téglatest volt. Bár a Little Willie nem jutott el a sorozatgyártásig, a kipróbálása során szerzett tapasztalatok igen értékesnek bizonyultak a későbbi fejlesztések során.

A gyártásba kerülő brit harckocsi kialakítása számos ponton eltért a Little Willie-étől. A páncéltest oldalnézetből rombusz formájú lett, a lánctalp pedig nem a szerkezet alján helyezkedett el, hanem körbefutott a jármű szélén. Bár szóba került a te-

tőre helyezett forgatható lövegtorony kialakítása, ezt végül az alacsonyabb súlypont kedvéért elvetették. A fegyverzetet kétoldalt, kiugró gondolódkban helyezték el. Az első koncepció szerint külön építettek ágyúval felszerelt (Male, azaz férfi), valamint csak géppuskával ellátott (Female, vagyis női) járműveket. Az elképzelés szerint a különféle fegyverzetű egységek párokat alkotva működtek volna, az ágyúk a megerősített célpontok, míg a géppuskák az ellenséges élőerő leküzdésére szolgáltak. A fejlesztés és a gyártás a legnagyobb titokban zajlott, a munkásoknak azt mondták, hogy a járművek a mezopotámiai hadszíntérré készülő mobil víztartályok lesznek. A tartály angol neve alapján lett a harckocsi nemzetközi elnevezése tank.

A Franciaországba átszállított harckocsi első bevetésére 1916. szeptember 15-én került sor a somme-i offenzívában, Flers

és Courcellette települések között. Az első akció sikeresnek volt mondható, bár inkább a németekre gyakorolt pszichológiai hatása miatt. Előjöttek az új fegyver gyermekbetegségei, számos jármű vált műszaki hiba miatt mozgásképtelenné. Mivel a tervezés során kevés gondot fordítottak a küzdőtérré, a személyzetnek nagyon nehéz körülmények között kellett dolgoznia. A zárt páncéltestben igen meleg volt, a motor zaja, a kipufogógáz, a fegyverzet lőporfüstje együttesen szinte elviselhetetlenné tette a korai harckocsik belsejét.

Zsákmányul esett brit Mark V harckocsi német használatban, 1918. Mintegy 170 brit harckocsi került működőképés állapotban német kézre, ebből 40-nél kevesebbet állítottak szolgálatba.

FŐBB HARCKOCSITÍPUSOK AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN

	Brit Mark IV Male	Brit Medium Mark A Whippet	Német A7V	Francia Schneider CA1	Francia Renault FT
Súly	29 t	14 t	33 t	13,6 t	6,5 t
Páncélzat	6-12 mm	14 mm	5-30 mm	11 mm	6-22 mm
Legnagyobb sebesség	6 km/h	13 km/h	15 km/h	8 km/h	8 km/h
Fő fegyverzet	2 db 57 mm-es ágyú	4 db 7,62 mm-es géppuska	1 db 57 mm-es ágyú	1 db 75 mm-es ágyú	1 db 37 mm-es ágyú vagy egy 8 mm-es géppuska
Másodlagos fegyverzet	3 db 7,62 mm-es léghűtéses géppuska	nincs	6 db 7,92 mm-es géppuska	2 db 8 mm-es géppuska	nincs
Teljesítmény	105 lóerő	90 lóerő	200 lóerő	60 lóerő	35 lóerő
Üzemanyag	benzin	benzin	benzol-benzin keverék	benzin	benzin
Személyzet	8 fő	3 fő	18 fő	6 fő	2 fő

Renault FT egy tehergépkocsi platóján, szállításra előkészítve. A kisméretű harckocsit közúton is könnyű szállítani (fent) Elfogott brit Medium Mark A Whippet harckocsit szemlélnék német és osztrák-magyar katonák a nyugati fronton, 1918 (lent)

A harctéren azonban jól boldogultak a járművek. A lánctalpak segítségével képesek voltak leküzdeni a szélsőségesen nehéz terepet, a páncélzat pedig alkalmas volt a személyzet megvédésére, kivéve, ha közvetlen tüzérségi találat érte. Az első, sorozatban gyártott változat a Mark I megnevezést kapta, továbbfejlesztett változa-

taik közül a Mark IV lett a legnagyobb számban gyártott brit harckocsi az I. világháborúban.

A brit eredmények láttán a franciák is megkezdtek a saját harckocsijuk kifejlesztését. Ennek eredményeként két nehézharckocsi-típust rendszeresítettek: a Schneider CA1-et és a Saint-Chamond-t. Mindkét típust az amerikai gyártmányú Holt lánctalpas traktorra alapozták. Egyik modell sem lett igazán sikeres, fő hátrányuk a gyenge meghajtás volt, ennek ellenére mindkettőből több száz példányt építettek.

Annál nagyobb sikert aratott az ugyancsak francia gyártmányú Renault FT, amely mérföldkőnek számított a harckocsitervezés történetében. A kisméretű járműnek mindössze kétfős személyzete volt, egyes megoldásai azonban máig tovább élnek a modern harckocsik nagy részében. A lánctalp a páncéltest aljára került, a meghajtó rendszer hátra, míg a küzdőtér elöl kapott helyet. A fő újítást a körbeforgatható páncéltorony jelentette, ide építették be a fegyverzetet, egy 37 mm-es rövid csövű ágyút vagy egy 8 mm-es géppuskát. Az I. világháborúban az amerikai haderő is használta a típust, a harcok lezárásáig több mint 2500 darab készült belőle.

Az oroszok is próbálkoztak harckocsik tervezésével, ezek közül azonban egyik

sem jutott el a sorozatgyártásig. A legismertebb közülük a Nyikolaj Lebegyenko vezetésével tervezett Cár harckocsi, amelynek megépült a prototípusa. Lebegyenko szerkezete teljesen elütött a korabeli harckocsikétól, tulajdonképpen egy hatalmas, ágyúkkal felszerelt, páncélos tricikli volt. A jármű két elülső kerekének átmérője elérte a 9 métert. A Cár harckocsi a méretei miatt könnyű célpontot nyújtott volna az ellenséges tűzérésnek, de sosem jutott ki a harctérre: a prototípus leszerepelt a terepen végrehajtott próbákon, így a projektet leállították.

A németek csak viszonylag későn, 1916 végén kezdték meg a fejlesztést. A munka eredménye lett az A7V jelzésű harckocsi, az egyetlen német típus, amely a háború alatt eljutott a sorozatgyártásig. Mivel jelentős mennyiségű fegyverrel szerelték fel (egy löveg és hat géppuska), személyzete legalább 18 főből állt. Első bevetésére 1918. március 21-én került sor, nem sokkal később pedig az első páncélosútközet is lezajlott: április 24-én a franciaországi Villers-Bretonneux mellett három német A7V csoportja össze három brit Mark IV-essel. Végül mindhárom német jármű veszteséglistára került, az egyik az ausztrál csapatok zsákmánya lett. A Mephisto nevet viselő harckocsit Ausztráliába szállították, ma ez a típus egyetlen fennmaradt példánya. Az A7V-ből mindössze húsz darab készült el, így érdemben nem tudta befolyásolni a harcokat. Megjegyzendő azonban, hogy a né-

metek viszonylag nagyszámú angol tankot zsákmányoltak, ezek egy részét szolgálatba is állították.

A brit haderőben időközben felmerült az igény egy, a meglévőknél könnyebb és gyorsabb harckocsira. Az új jármű csak feleolyan súlyos volt, mint a Mark IV, de megfelelő körülmények között kétszer akkora sebességet ért el. A harckocsi a Medium Mark A Whippet elnevezést kapta, a Whippet, vagyis agár a sebességére utalt. A Whippet csak géppuskákkal volt felszerelve. A típus 1918 márciusában került a harctérre, s igen sikeresnek bizonyult. A németek is kísérleteztek egy hasonló, ám még könnyebb harckocsi megalkotásával, de ennek csupán a prototípusa készült el a háború végéig.

Az osztrák–magyar haderő a világháború során nem használt harckocsikat, egy jármű azonban eljutott Magyarországra a háború alatt. A németek által zsákmányolt brit Mark IV-est József főherceg erdélyi hadi kiállításán tették közzemlére 1918 nyarán. A járművet egy uszályon állították ki a Margitsziget mellett. A harckocsit deszkapalánkkal vették körbe, a megtekintéséért fizetni kellett, a befolyt összeget jótékony célokra fordították.

Az I. világháború idején a német hadsereg kezdte el kidolgozni a harckocsik elleni küzdelem módszereit, és megkezdte a feladatra szánt fegyverek kifejlesztését is. A páncélelhárítás legegyszerűbb eszköze a kézigránátköteg volt, amelyet a

Német A7V és kezelőszemélyzete.
A jármű fedélzetén elhelyezett fegyverzet és a jármű működtetéséhez nagy létszámú legénységre volt szükség.

gyalogos katonák használták a harckocsik megállítására, a sikerhez azonban jó idegekre volt szükség. A harckocsik ellen gyakran egyszerű tábori lövegeket alkalmaztak, amelyek hagyományos löszere is képes volt arra, hogy leszakítsa vagy megrongálja a lánctalpat, ezáltal mozgásképtelenné téve a harcjárművet. A háború utolsó évére azonban már megjelentek a kimondottan páncélelhárításra tervezett fegyverek is.

A 13 mm-es űrméretű Mauser T-Gewehr tulajdonképpen egy felnagyított puska volt, amelynek lövedéke elegendő energiával rendelkezett a korabeli harckocsik páncélatának átütéséhez. A fegyvert villaállvánnyal és pisztolymarkolattal szerelték fel. Hatásos eszköz volt a harckocsik ellen, a kezelői azonban nem szerették, a nagy energiájú löszer miatt ugyanis roppant erős volt a fegyver visszarúgása. A német Rheinmetall cég egy 3,7 cm-es űrméretű páncéltörő löveget készített. A kisméretű, könnyen mozgatható eszközökből mintegy 600 darabot gyártottak, azonban csak nagyon későn, 1918 szeptemberében került ki a harctérre, így érdemben nem tudta befolyásolni a harcokat. ♦

KABA ESZTER

MAGYAR HADIFOGLYOK OROSZORSZÁGBAN, OROSZ HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON A NAGY HÁBORÚ IDEJÉN

A hadifogság intézménye nem számított újdonságnak az első világháború előestéjén. A hadifogoly mint státusz ugyanabban a pillanatban született meg, mint az első csata győztese és vesztese – és az ellenség kezébe kerülni hosszú évszázadokon át nem számított életbiztosításnak.

A csata után a harctéren maradt sebesültekről először a 19. század második felétől gondoskodtak intézményi formában – a solferinói csata után megalakult Vöröskereszt vállalta magára ezt a feladatot. A század végén és a századfordulón pedig már egymást érték azok az egyezmények, melyek a sebesültekről és a hadifoglyokról, jogaik biztosításáról szóltak – mintha az európai államok megéreztek volna valamit a közelgő háborúból. Az 1907-es hágai konvenció a hadifoglyok jogait minden apró részletében rögzítette, lényegében a fogva tartó államnak úgy kellett bánnia az ellenséges katonával, mintha az a sajátja lett volna.

Bár az egyezményeket nem sikerült teljes mértékben megvalósítani, minden fogva tartó állam a saját lehetőségeihez mérten megpróbált gondoskodni a hadifogoly minden emberi szükségletéről: szállásáról, ételmezéséről, ruházkodásáról és a szeretteivel történő kapcsolattartásról. A foglyok – kiváltképp a II. világháború alatti viszonyokhoz képest – rendezett körülmények között vészelték át ezt az időszakot, a békekötés után pedig szabadon visszatérhettek hazájukba.

A hadifoglyok jogállásának alapja az az 1907-ben elfogadott hágai konvenció volt, amelyet minden hadviselő állam, köztük Oroszország is magára nézve kötelezőnek ismert el, s amelyet Magyarország jóformán „az utolsó pillanatban”, 1913-ban emelt törvényerőre. A konvenció értelmében a fogva tartó államnak úgy kellett bánnia a foglyul ejtett katonával, mintha az a saját hadseregének katonája lett volna: gondoskodnia kellett ellátásáról, azaz elszállásolásáról, ételmezéséről és ruházkodásáról, valamint biztosítania kellett számára a megfelelő egészségügyi ellátást is. A nemzetközi egyezményben foglalt jogok azonban sok esetben papíron maradtak, aminek részben a hadviselő államok általános felkészületlensége volt az oka. A háború első pillanatától az ország területére érkező foglyotömegekre senki nem számított – ellátásuk pedig minden esetben további terheket rótt a hátország egyébként is túlterhelt lakosságára.

I HADIFOGOLYÉLET OROSZORSZÁGBAN

A TÁBORBA SZÁLLÍTÁS

Az orosz hadifogságba esett katonák számát gondosan vezetett nyilvántartások híján a mai napig nem tudjuk egzakt módon meghatározni. Egyes kutatók szerint 2 110 000 ember került fogságba a Monarchia hadseregéből, míg mások ezt a számot „csak” 1 800 000 ezerre taksálják: közülük félmillió lehetett a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya. *A Hadifogoly magyarok története* című, 1930-ban megjelent kétkötetes könyv szerzői – Zilahy Lajos, Lukinich Imre, Pilch Jenő és Baja Benedek –, akik szintén megjárták az oroszországi hadifogolytáborokat, maguk is elismerték, hogy „*a hadifoglyok számát éppen úgy, mint a visszatértek számát pontosan sohasem állapították meg*”.

A rendelkezésünkre álló adatok a következő okoknál fogva is eltérőek. A na-

gyobb ütközetek után a hiányzó katonák számát megállapították ugyan, de nem tisztázták, hogy ezek a katonák meghaltak-e vagy foglyotáborba kerültek. Az orosz hivatalok regisztrálási módszere csak tovább bonyolította a kérdést: sokakat nem regisztráltak azonnal, ellenben jó néhány katonát többféle névváltozaton szerepeltettek (pl. a Balázs vezetéknevűek Balász vagy Balásza, a Horváth vezetéknevűek pedig – mivel az orosz nem ismeri a szó eleji H-t a neveknél – Gorvat néven kerülhettek rögzítésre). Ezt nehezíti még az a tényező, hogy a hadifoglyok táborról táborra vándoroltak. Annyi bizonyos, hogy az Oroszországban lévő hadifoglyok 80-85%-a az egykori Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt. Elsa Brändström vöröskeresztes ápolónő, akinek a foglyok a „szibériai angyal” nevet adták, félmillióra becsülte a magyarok és kétszázezerre az osztrákok számát – miközben a már említett *Hadifogoly magyarok története* szerint 1918. október végéig hét-

Vízfordás a krasznojarszki lágerben – télen, az akár mínusz 30-40 fokos hidegben nagy kincsnek számított a teafőzéshez használt kútvíz

százezer magyar katona tért onnan vissza, a még kint lévők száma pedig meghaladta a félmilliót.

Oroszországba a harcok kezdete után folyamatosan érkeztek fogolytranszportok, ugyanakkor három nagy hullámot el lehet különíteni: 1914 őszén Galíciában, 1915 tavaszán Przemyslben és 1916-ban a Kárpátoknál zajló csatát követően estek legtöbbször hadifogságba.

A fogságba esést és a fegyverletételt követően a foglyok számára hosszú gyalogmenet kezdődött a legközelebbi vasútig, közben többen is életüket veszítették részben sérülés, részben különböző betegségek miatt – róluk nem készült nyilvántartás. Három nagy gyűjtőpontban (Pétervár, Moszkva, Kijev) szedték össze a foglyokat, ahonnan tovább szállították őket – a sebesültek is itt kerültek kórházba.

A vasúti szállítás körülményei sok esetben nem voltak ideálisak. A foglyokat a transzszibériai vasúton szállították, esetenként személyszállító vagonokban, a legtöbbször azonban marhavagonokat hoztak számukra. Általában negyven ember utazott egy vagonban, de egy 1915-ből származó feljegyzés szerint ez a szám 50-60 közé is felment. A foglyokat jól képzett őrökkel, elsősorban kozákokkal őriztették. A vagon közepénél volt a kályha, ebben fűtöttek, itt lehetett a teának vizet melegíteni. Mosakodásra nem volt lehetőség. A rossz higiénés körülmények miatt elszaporodtak a tetvek, megjelent a vérhas.

Az egyezményes hadifogolyjog értelmében már a táborba szállítás alatt is Oroszországnak kellett gondoskodnia a foglyok ételmezéséről, ezért napidíjat fizettek számukra. A közlegények 25, a tisztek 75 kopejkát kaptak naponta.

Az állomásokon lévő, ún. lafkákban lehetett élelmiszert vásárolni – a napi-díj összege korántsem állt összhangban az árakkal. Egy visszaemlékező szerint egy frissen sült kacska 40 kopejkába, egy csirke 30 kopejkába, egy kövér liba 70 kopejkába került. A hússal és zöldséggel töltött pirog ára tíz kopejka volt, kenyérhez, vajhoz, tejhez és tojáshoz olcsóbban lehetett hozzájutni. Ugyanitt teát és cigarettát is árúsítottak.

A néha hetekig tartó utazás során osztották szét a foglyokat katonai rendfokozat szerint külön táborokba – azaz szétválasztották a legénységet és a tiszteket. A tiszti táborok ellátása és általában a tiszti szállások sokkal jobbak voltak, mint a legénységiek, ezért a tisztjelöltek lázas igyekezettel hímez-

Kőből épült tiszti barakk Krasnojarszkban. A tisztek szállásai világosabbak és szellősebbek voltak a legénységénél

Legénységi tábor Krasnojarszkban. A barakkok nagyobb része a föld alatt volt, ezért a tavaszi hóolvadás idején az alsó priccsek gyakorlatilag vízben álltak

tek még egy csillagot egyenruhájuk galérljára – így önkényes kinevezésüknek köszönhetően a tiszti táborban nyervek elhelyezést.

A HADIFOGLYOK ELLÁTÁSA

Oroszország európai részén, azaz az Uráltól nyugatra elfogadhatóbb volt a hadifoglyok ellátása, jobb élelmiszert és megfelelő ruházatot kaptak. Turkesztánban és Szibériában 1917-től nehezítette a helyzetet a polgárháború, illetve a cseh légiók garázdálkodása. A foglyok helyzete akkor javult valamelyest, amikor a nemzetközi segélyszer-

vezetek már tudtak némi segítséget nyújtani. 1915 júniusában Svédországban hozták létre a Svéd Vöröskereszt hadifogoly-segítő részlegét, amely svéd delegáltak útján juttatta el Oroszországba a Németországtól és a Monarchiától kapott uniformist, cipőt, takarót a hadifoglyoknak. 1915 októberétől 1918-ig ez a szervezet 1016 tehervagont, több mint félmillió uniformist, kétszázezer pár cipőt, 1 millió 250 ezer garnitúra fehérneműt, százezer takarót, továbbá gyógyszereket, kötszereket és fertőtlenítőszeret küldött Oroszországba. A Dán Vöröskereszt német és monarchiabeli vöröskeresztes nővérekkel utazott Oroszországba,

hogy a fogolytáborokba küldött pénzt és postát szétosszák.

A delegációk által készített beszámolóknak is köszönhető, hogy az orosz hadifogolyéletről meglehetősen sok információ áll rendelkezésünkre. A látogatás hosszú hónapokon át tartott – több száz táborot kellett felkeresniük a delegáció tagjainak Moszkvától Krasnojarszkon és Irkutszkon át Andzsánig és Vlagyivosztokig. Voltak olyan táborok, amelyek a háború teljes ideje alatt működtek, míg mások csak

néhány hónapig vagy egy évig fogadták a hadifoglyokat, utána felszámolásra kerültek.

Táboronként néhány ezer és 35 ezer között mozgott a hadifoglyok száma. A tábori épületekre nézve nincs séma, gyakorlatilag bármilyen, használaton kívüli létesítmény megfelelt: egykori kaszárnya, iskolaépület, üresen álló gyárépület, börtön, barakk vagy félig a talajszint alatt lévő, ún. földbarakk. Ez utóbbi volt a legrosszabb minőségű szállás, hiszen másfél-két méterrel a

föld alatt éltek lakói, a legénységi állományhoz tartozó foglyok. A „fala” gyakorlatilag földből volt, a talajszint felett lévő részeket kideszkázták. A szibériai télben szinte lehetetlen volt felfűteni, tavasszal, az olvadás után a megnövekedett talajvízszint miatt az alsó pricscek vízben álltak. Jóformán mindenki, aki itt lakott, reumás lett.

A tisztai szálláshelyek ennél jóval szárazabbak és világosabbak voltak, néhány városban, például Szemipalatyinszkban az üresen álló házakba és

← Gyóni Géza és testvére síremléke a krasnojarszki temetőben. A hamvakat hosszú évtizedeken át tartó próbálkozás után sem sikerült hazahozni →

GYÓNI GÉZA GYÁSZSZERTARTÁSA

„Temetése kivételes pompával ment végbe. Koporsóját nemzetiszínű lepellel takartuk be és a halottas kocsit elborították a sztep gyönyörű virágaiból készített koszorúk. A gyászbeszédet a magyar nemzet nevében dr. Zalá Gyula országgyűlési képviselő mondta, a gyászszertartást a német evangélikus tábori lelkész végezte, aki beszédében a tölem beszerzett információk alapján méltatta az elhunyt magyar költő érdemeit. Ott volt az egész tisztí és legénységi tábor, búcsúbeszédet mondtak az osztrák, német és török nemzet képviselői. Még az orosz parancs-

Gyóni (Áchim) Géza, aki *Csak egy éjszakára...* című versének köszönhetően már életében „legenda” lett, 1915 tavaszán esett hadifogságba Przemyslnél. Fogsága éveit a szibériai Krasnojarszkban töltötte fivérével, Áchim Mihállyal együtt. Mihály halála után beleőrült testvére elvesztésébe, egészségi állapota nagyon leromlott. A kórházbarakkba vitték, de már nem tudtak segíteni rajta: delíriumos állapotban ráesett egy vaskályhára és összeégette magát, valószínűleg az égési sérülések okozták halálát 1917-ben. Holtteste soha nem került vissza Magyarországra. Az alábbi részlet a temetéséről szól.

nokság is megjelent és kivételesen megengedte, hogy a koporsót száztágu küldöttség kísérheti ki a temetőbe. A százhusz tagú

szimfonikus zenekar dr. Boldis Dezső karnagy vezényletével a Beethoven-gyászindulóval kísérte útjára a magyar nemzet nagy halottját. Testvére mellé temettük, és abban a reményben, hogy a magyar haza annak idején édesanyjai kebelére akarja ölelni nagy fia földi maradványait, a holttest derekára erős vasövet erősítettünk, elől ovális vaslapon átütött Gy. G. betűkkel, hogy a költő földi maradványait akár évtizedek múlva is agnoszkálni lehessen.”

(In. Mészáros Vilmos: *Emlékeim az I. világháborúból*. Győr, 2003. 284. o.)

hotelekbe költöztették be az elfogott tiszteket.

A legénységi barakkokban mintegy 4-500 ember élt, míg a tiszti szállások jóval „kényelmesebbek” voltak, itt 8-20 tisztt lakott egy teremben. A legénységi táborokban fekvőhelyül szolgáló deszkapriccseken sokszor derékalj sem volt, takaróként pedig legfeljebb egy-egy kabát szolgált, míg a tiszti szállásokon a szalmával tömött matrac komfortosabb érzést biztosított.

A legénységi tömegszállásokon, hogy az intimitást valamennyire biztosítani tudják, papírral, gyékénnyel, anyagmaradékokkal választottak le kisebb, négy-öt ágyat magukba foglaló tereket.

A világítást és a fűtést ezekben a nagy termekben nem lehetett megfelelő módon biztosítani, a vaskályhák nem tudtak befűteni ekkora légtérrel. A gyertya és a petróleum – csakúgy, mint Magyarországon – nagyon drága volt: a foglyok gyakorlatilag félhomályban éltek.

1916-1917 fordulójától az ellátmány kifizetése is akadozott: ezen úgy „segítettek”, hogy a foglyokat átirányították egy másik táborba, ahová az őket megillető összeget természetesen nem továbbították.

A táborokban a higiénés körülmények sem voltak megfelelőek. A tisztek havonta egyszer zuhanyozhattak le. A zuhany legtöbbször a tábor területén kívül, a szomszédos településen volt, ahová kisebb csoportokban vagy egyénileg kísérték el őket. Az egyszerű katonák télen a hóban, nyáron a közeli folyóban vagy tóban tisztálkodhattak. Toalett hiányában a földbarakkok lakói gyakran a barakkon kívül, az ajtó előtt végezték el a dolgukat. Egy visszaemlékező, aki hazatérve vetette papírra memoárját, egy WC-barakkról tesz említést: ez fából készült, benne több ember végezhetett egyszerre a dolgát egymás mellett ülve.

A tábori körülmények között nem volt lehetőség a fehérnemű tisztán tartására, ami kedvezett a betegségek kialakulásának. A ruházkodás kérdése ezenfelül is komoly problémát jelentett, különösen azoknak, akik nyári egyenruhában kerültek hadifogságba. A szó legszorosabb értelmében élethalál kérdése volt a megfelelő téli ruházat beszerzése, amiben a segélyszervezetek nagy szerepet játszottak.

A koszt sem volt kielégítő: a tea, a fekete kenyér, a káposzta és a kása mellett alig színesítette valami az étlapot, állan-

Teniszmeccs a táborban.
A tiszteknek lehetőségük nyílt a szórakozásra is (Krasznajarszk)

dósultak a hiánybetegségek, főként a skorbut. A nem megfelelő ételmezés és elhelyezés következtében a táborok a járványos megbetegedések melegágyává váltak. Ezek közül is a legrosszabb volt a tifusz, vagyis a hastífusz. Tünetei a magas láz, hasmenés és szomjúságérzet, amelyeket az öntudat elvesztése, majd delírium követett. A hastífusz egy válfaját, a flekktífuszt is diagnosztizálták. Ez bőrkiütéssel járt együtt, apró piros pöttyökkel az egész testen, ehhez jöttek a hastífusz esetében már tapasztalt kísérő tünetek.

1914-1915 telén haltak meg az első foglyok tifuszban, a betegséget a török hadifoglyok hozták be Szibériába. A legfontosabb védekezési forma a betegség ellen a megfelelő tisztálkodás és a tiszta ruha biztosítása lett volna, amit a tábori körülmények között nem tudtak megoldani. A tisztek közül kevesebb áldozat volt, hiszen ők nagyobb, szellősebb helyen éltek és kevesebb ember volt egy terembe összezárva. A legénység tagjai közül viszont százak, ezrek betegedtek meg. A legtöbb megbetegedés Troickban volt, itt a járvány 12 ezer áldozatot szedett.

1917-1918 telén nagy mozgás volt a táborok között, a forradalmi hevület sokakat készített arra, hogy belépjenek a Vörös Hadseregbe. Az általános népmozgás a civilek körében is több ezer halottat eredményezett. Az orosz orvosok alig vagy nagyon ritkán látták el a betegeket, gondozásukat vagy orosz felcserékre, vagy az elfogott orvosokra bízták. Léteztek ugyan kórházbarakkok, de

ezekben csak nagyon keveseket lehetett elhelyezni, kórház a táborok területén nem volt.

SPORT ÉS SZÓRAKOZÁS

A kulturális élet az elhelyezési és az ételmezési nehézségek mellett – vagy éppen ezek ellenére – is virágzott a hadifoglyotáborokban, hiszen az Oroszországban töltött évek alatt a hadifoglyok egyetlen lehetősége a kikapcsolódásra az önszórakoztatás és az önképzés volt. A legtöbb táborban élénk volt a sportélet, a fogvatartottak maguk alakították ki a futballpályákat, a teniszezésre, futásra alkalmas területet. Nyaranta atlétikai viadalokat is rendeztek – mindezt azonban csak a tiszti táborokban. A legénységet az oroszok ugyan munkára adták – ezt a hadifogoly-egyezmény is engedélyezte –, így számukra biztosított volt a „megfelelő” testmozgás.

A zenei élet is virágzott – a tiszti és a legénységi táborokban egyaránt. A tisztek között sok volt a színházi ember, a zenetanár, néhányuk magával vitte a frontra a hangszerét, amely a táborban jó szolgálatot tett. A zenekarok alakulásával megnőtt az igény a hangszerek iránt is. Krasznaja Rjecsán 1916 őszén Dancsek Aladár, a 29. gyalogezred hadapródja készített cimbalmot tűzifából és fenyőfadeszkből, húrjai egy régi zongorából származtak. Nem volt ugyan hangszerkészítő, a cimbalom ennek ellenére négy évig szolgálta Kövess Gyula cigányprimás zenekarát.

HADIFOGOLYSZÍNHÁZAK

A táborokban létrejött hadifogollyszínházak a tábori kulturális élet meghatározó elemei voltak. Egy-egy darabot több hónapos munkával állítottak színpadra, a foglyok maguk készítették a díszleteket, a jelmezeket, sőt, a szövegkönyveket is úgy rakták össze, esetenként saját, „békebeli” emlékeikre támaszkodva.

„A német színház sikerén felbuzdulva a magyar hadifogoly tisztek és legénységi foglyok is hozzáfogtak a Magyar Színház építéséhez. A fából épített, ötven méter hosszú vásárcsarnok színházzá való átalakítására kaptak engedélyt az orosz kommandánstól. A színpad sokkal nagyobb és modernebb volt, mint a németeké. A proszscenium páholyok falait Nagy Benő művészi festményei díszítették. A magyarok már süllyesztett zenekarral dolgoztak, ezzel is lefőzték a német sógorokat.

A zenekar helye is elkészült, a hangszergyarak csak úgy ontották a hegedűket, csellókat és nagybőgőket. A bútorokat is a táborban gyártották. A negyventagú szimfonikus és húsztagú színházi zenekar fúvóhangszereit Norlín és Krebsz urak küldték ajándékba Jekaterinburgból. Az első szabadíszlet is elkészült Nagy Benő ízléses tervei szerint. Farkas, kadetaszpiránt, aki a fogságban lépett elő zászlóssá és aki békében vidéki ripacs volt, megszervezte a színtársulatot nagyobbrészt vidéki, hivatásos színészekből. A főrendezői és igazgatói állásra a pesti László főhadnagy pályázott azon a címen, hogy ő békeidőben az egyik pesti lapnak állítólag színházi kritikus volt.

Mire kitavaszkodott, a színház teljesen készen állott, csak még a színdarabok hiányoztak. Erről teljesen megfélemedtek. Farkas rendező ide-oda futkosott, tárgyalt, német darabot akart sebtében magyarra fordítani, azonban a szízügyi bizottság, amely a kórházi gyógszertárban tartotta üléseit, lefújta ezt a tervet.

Balog gyógyszerész – aki éppen a nagydobon dolgozott – valahogyan elárulta, hogy én békeidőben novellákat és humoros károkat írogattam a lapoknak. Kórházi rendelés után felkerestek a

szízügyi bizottság tagjai, és felkértek, hogy vállaljam el a színházi szerző szerepét, írjak nekik darabokat. Addig kapacitáltak, amíg végre is kötélnek álltam és három nap alatt leszállítottam nekik egy egész estét betöltő kabaréműsort.

Emlékezetből leírtam nekik a tizenhét májusában látott Nagy Endre-kabaré három tréfáját, köztük Harsányi Zsolt nagy sikerű darabját, a Szövetségeket. Gondoltam: ha a daraboknak Pesten sikerük volt, itt se bukhatnak meg, még akkor se, ha a szövegen itt-ott »javítani« fogok. A tréfákhoz – mialatt a próbák folytak – egy negyedik, eredeti kis szatírárt is írtam a jekaterinburgi svéd »segítő« irodáról.

Az első magyar kabaréestnek emlékezetes nagy sikere volt. Nagy Benő játszotta a Szövetségekben a magyar huszárt és egy birodalmi német hivatásos színész a germán katonát. Ötször egymás után kellett megismételni a kabaréestélyt. Kasszasiker volt: a bevétel újabb anyagot vásároltak és lázasan készültek a további előadásokra. Most már azután nem volt nyugtom. Egyfelől a szízügyi bizottság tagjai ostromoltak újabb »eredeti« darabokért, másfelől Elza duzzogott amiatt, hogy minden szabad percemet az írásnak szentelem és a nyolc hónapos házas férj a feleségét – elhanyagolja.

A sok huzavona, küldöttségjárásnak vége mégis az lett, hogy egymás után három eredeti egyfelvonásos vígjátékot szállítottam le a Magyar Színház számára, amelyek közül különösen kettővel, »A pleni házassodik« és »A fogorvos« című darabokkal arattam »forró sikert«.

Szerzői tiszteletdíj helyett mindössze azt kötöttem ki, hogy ezután békén hagyja a szízügyi bizottság. Már attól kellett tartanom,

hogya a feleségem nyílt lázadásba megy át. Elzát, aki egy szót se értett magyarul, végtelenül untatták ezek a forró színházi esték.

A színházi előadások, a próbák izgalmi, a készülődés, a díszletek festése, kellékek beszerzése egy időre feledtették velünk, hogy fogságban vagyunk. [...] Arra se gondoltunk, hogy ezerkilencszáztizenkilencben járunk. A mi figyelmünket az utóbbi időben teljesen lekötötte az a lavka-hír, hogy a magyar tisztek összeültek és emlékezetből leírták a Leányvásár teljes szövegét és zenéjét.

A szöveget és verseket legnagyobb részt László főhadnagy diktálta le, aki a krasznójarszki fogolyszínházban a próbákkal együtt ötvenszer hallgatta végig a darabot. Az operett zenéjét is a krasznójarszki tisztek füttyülték le a karmesternek, a bácskai származású Gartelgruber hadnagynak, aki az énekszámok, a kórusok és a zenekar betanítását is vállalta. Bessy és Lucy szerepére nagyszerű primadonnái voltak a magyar színháznak. A szubrettnek olyan vádliai voltak, hogy Fedák Sári elbújhatott volna mellette. És fiatalabb is volt a hűszesztendős hadapród-szubrett, mint Fedák.”

(Munk Artúr: *A nagy káder.*

Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból. 282–285. o.)

PRIMADONNÁK

A hadifogolyszínházakban a női szerepeket is férfiak játszották, a primadonnák többnyire a legfiatalabbak közül kerültek ki. Ezek az általában kadétként szolgáló, lányos arcú fiúk a memoárok tanúsága szerint sokszor úgy beleélték magukat szerepeikbe, hogy már a színpadon kívül is a „művésznőt” adták.

„Persze a nagyobb szereplők valahogyan mintha nagyobb rangot viseltek volna, mint ami a gallérjukra volt varrva. Különösen pedig a nőszereplők. Mégis másképp kellett velük bánni. Mégiscsak a nőszereplők hoztak valami új bizsergést, valami új fűszert a játékba, alvó emlékeket ráztak életre.

A szokásos reggeli sétákon hallani lehetett egy-egy éles, egy-egy harsány: »kezét csókolom, művésznő« köszöntést, és eleinte viccesen, de pár nap múlva selypítve, csücsörítve, fisztulázva hangzott vissza a felelet: Pá, aranyom...

A derék és marcona hadiférfiak, sőt néha egy-egy aranygalléros, aki a Baubezirkból jött át, látni kívánták és személyesen óhajtottak megismerkedni egyik-másik művésznővel, és ilyenkor megjelent az adjutáns a termekben és kedveskedve bólintott:

– Komma tábornok úr őexcellenciája látni óhajtja Nagy Ica művésznőt...

Ilyenkor Nagy Ica vagy Lakner Leona tükör előtt igazították a hajukat, egy kis kölnivízzel fecskendezték magukat, sőt egy ízben Lakner Leona, a hosszú és szeplős zászlós elgondolkozva nézegetett és lopva tűnődött pár pillanatig egy darabka rúzs felett...

A Baubezirk részére tartott repríz után még nagyobb lett a tábori művésznők tisztelete, különösen, hogy Komma tábornok úr ezt írta a csinos Nagy Ica emlékkönyvébe: Du bist eine Blume, so hold und schön und rein...

Nem lehet csodálkozni, hogy egy reggelen a sétáról Nagy Ica idegesen berohant és zokogva borult a kínai paplanjára. Migrénje volt és görcsei voltak és magánkívül reszketett. A büszke bokszártásai megdöbbenve állták körül a kis művésznő ágyát, és csak sokára és nehezen tudták meg a nagy sírásból az esetet.

Elvégre azon már mindenki túl volt, hogy nem lehet egy művésznőnek csak úgy foghegyről odaszólni, hogy: szervusz. Ezt legfeljebb a művészkollégák vagy a hírlapírók tehetik, de azok is csak szemtelen bizalmassággal. Mindenki előre köszönt a művésznőnek, az természetes, és ha nem is mondta az ember, hogy kezeit csókolom, vagy ami még rendesebb, csókolom a drága kacsóit, mosolyogva illett szalutálni. El sem lehetett képzelni, mi lelta azt a Székely hadnagy urat. Képes volt megszólítani Nagy Icat, hogy miért nem tiszteleg neki? Nagy Ica kijelentette, hogy hagyjanak neki békét, nem lép fel soha többet. A legközelebbi előadáson ne is számítsanak rá.

Maga az őrnagy úr jött be vigasztalni Nagy Icat, és pár perc múlva beküldte Székely hadnagy urat. Aki persze felsőbb parancsra bocsánatot kért a megbántott művésznőtől és nagyon kedves volt a Székely hadnagy, ez már igazán férfias és bátor tett volt, mosolyogva emelte fel a Nagy Ica puha kezeit és a körülállók őrjöngő tapsa közben: a szájjához emelte a művésznő kezeit és udvariasan megcsókolta.

Székely hadnagy úr eme valóban szép és nemes elégtétele megnyugtatta a művésznőt, akinek arcán felragyogott az öröm sugara és boldogan fogadta a gratulációkat afőlött, hogy a művészet magasztossága áttörte a zord katonai szabályok falait, és a kézcsók hírért úgy terjesztették a táborban, mint egy igazán érdemes és úttörő cselekedetet.

Aznap este egy csomó tisztelő gyűlt össze az Ica bokszában, de tizenkét órakor Ica kedvesen elküldte őket, aztán azt mondta szégyenlősen:

– Oltjátok el a lámpát, gyerekek, mert le akarok feküdni... Szégyellek a világosba levetkezni...”

(Markovits Rodion: *Szibériai garnizon. Pomáz, 2009. 267–268. o.)*

A nagyobb táborok, ahol a foglyok sokszor hónapokat, még inkább éveket töltöttek, megfelelő infrastruktúrával és komoly (amatőr) szintársulattal rendelkeztek ahhoz, hogy többfelvonásos színdarabot is színpadra állítsanak. A játszott darabokról fennmaradt színlapok, műsorfüzetek, színházi újságok számolnak be, ezeket a foglyok egyszerű nyomdai technikával vagy akár kézzel, néhány példányban maguk készítették. Innen tudjuk, hogy Razdolnojében Ibsentől *A vadkacsát*, Berezovkán egy Molnár Ferenc-darabot és a *Leányvásárt*, a 480 férőhelyes krasznojarszki (kőből épült!) Tiszti Színházban pedig többek között az *Iglói diákokat* és Kálmán Imre *Tatárjárás* című darabját mutatták be. Mivel eredeti szövegeknyelvek nem álltak a foglyok rendelkezésére, azt játszották, amihez éppen hozzájutottak: a darabokat sokszor emlékezetből próbálták rekonstruálni, illetve fordításokat használtak fel a szövegek elkészítéséhez. Furcsa drámaszövegek jöttek így létre, Krasznojarszkban például 1919 telén Lengyel Menyhért darabját, a *Taifunt* próbálták meg ilyen módon „visszaidézni” – egy oroszból készített fordítás segítségével, csakhogy már az sem a magyar szöveg átültetése volt, hanem francia fordítás felhasználásával készült.

A darabok pikantériáját minden esetben az adta, hogy a „primadonnák” is férfiak voltak, azaz a szoknys szerepekben kivétel nélkül férfiakat láthatott a közönség. Az előadásokat szinte mindig átütő sikerrel játszották – ami nem is csoda, hiszen a fogság hosszú éve alatt sokszor a színház maradt az egyetlen „ópium” és így a mentális túlélés záloga.

A fenti összefoglalót több visszaemlékezés és napló alapján állítottam össze, egy általános bemutatásra törekedve, a foglyok helyzete azonban táboronként nagyon eltérő volt. Akadtak, akik jóformán teljes szabadságot élveztek, mint például az ifjú Kohány Kálmán, aki a budapesti műgyetemről került a frontra, ahol zászlósként teljesített szolgálatot. Már 1914-ben fogságba került, fennmaradt naplója és szüleinek írt levelei szerint nagyon is jól viselte „hadifogoly státuszát”. Színházban, cukrászdában, kaszinóban is megfordult, és a női nem bájos képviselőivel intenzív kapcsolatot ápolt, a tisztí szállása Krasznoj-Rjecsán vadonatúj volt, „poloska mentes” és „jól fűthető”.

A FORRADALOM UTÁN

Az 1917-ben kezdődő forradalmi események ezt a helytel-közzel, de mégis működő rendszert állították a feje tejére. A forradalom és II. Miklós lemondásának híre 1917. március 19-én jutott el Berezovkára. Ezen a napon a Tiszti Színházban nagyszabású hangversenyt tartottak, amelyen többek között jelen volt az orosz légerparancsnokság, a helyőrség tisztjei, és a városból is sokan ellátogattak az előadásra. A hangverseny közben egyszer csak kinyílt az ajtó, belépett a terembe egy orosz tiszt, aki sietve elment a zenekar mellett, és a légerparancsnok előtt megállt. Tisztelgett, majd egy papírt nyújtott át a parancsnoknak, aki azt olvasni kezdte. Olvasás közben egyre jobban elsápadt, majd amikor a zenekar a darab végére ért, csendet intett és a következőket mondta: *„Uraim, Oroszországban nagy események történtek, a hangverseny folytatását beszüntetem, és kérem a jelenlevőket, hogy nyugodtan oszlojanak szét, ki-ki menjen hazas szállását a következő napokban a további rendelkezésig ne hagyja el!”* Ezt a történetet Kádár Lajos tanító tollából idéztem, és nem is kell hozzátenni, hogy a „további intézkedésre” valójában sosem került sor. A teljes tanácsatlanság volt jellemző az elkövetkezendő hónapokra. A tábori fegyelem meglazult, felborult a napirend, a tisztek válllapjáról eltűntek a rangjelzések, és

ismét a fenti visszaemlékezőt idézve *„egy új szót hoztak forgalomba, mely mindenkit egyformán illetett: továris!”*

A forradalmat a foglyok először „saját gyomrukon” érezték meg. Az árák pillanatokon belül az egekbe szöktek, és az a pénzbeli ellátmány, amit a hadifoglyok kaptak, rövidesen semmire nem volt elég. A hozzártartozóktól érkező csomagokat – amelyek a korábbi években, ha hosszú várakozás után is, de eljuttattak hozzájuk – már egyáltalán nem továbbították, a postaforgalom jóformán teljesen megszűnt. 1917 nyarára az a felemás helyzet alakult ki, hogy a legénység, idézőjelben persze, de jobban élt, mint a tisztai állomány, ugyanis a nemzetközi hadifogolyjog értelmében a tisztek nem dolgozhattak, nem kötelezheték őket semmiféle munkára, míg a legénységi állomány tagjait igen. Mint minden fogva tartó állam, Oroszország is kihasználta ezt a lehetőséget, és a gyárakban, üzemekben vagy a mezőgazdaságban hadifoglyokkal helyettesítették a bevonult férfiakat. Számukra így biztosított volt az ellátás – még ha szűkösen is bizonyult is. A tisztek körében a nélkülözés végül odáig vezetett, hogy sokan elhagyták a táborokat, és munkát vállaltak a közeli településen – mindezt éhbérért.

Az oroszországi helyzettel a Monarchia hadvezetése is tisztában volt, épp ezért úgy döntöttek, hogy felemelik a hadisegélyezésre szánt összeget, és élelmiszert, ruházatot, valamint orvosi ellátáshoz szükséges cikkeket küldenek semleges közvetítőkön (azaz a Dán és Svéd Vöröskereszten) keresztül Oroszországba. A pénzküldemények azonban – mivel az orosz valuta rohamosan értéktelenedett és az országban különböző pénznemek voltak forgalomban – gyakorlatilag jelentéktelen segítséggé zsugorodtak, mire célhoz értek. A tisztek közül sokan fordultak segítségért a Vöröskereszt képviselőihez: kölcsönt vettek fel megélhetésükhöz azzal a feltétellel, hogy otthoni hozzátartozóik visszafizetik azt a szervezetnek.

1918-ra a helyzet tovább romlott: a táborok őrzése jóformán teljesen megszűnt, nem volt olyan központi szerv, amely a hadifoglyok ellátását koordinálta volna. A táborlakók közül sokan döntöttek úgy, hogy megpróbálnak hazajutni, ők kisebb-nagyobb csoportokba verődve kísérletet meg a lehetetlent, a többség azonban a kicserélőbizottságok intézkedéseire várt.

II OROSZ HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON

MENNYIEN VOLTAK?

A háború kitörését követően szinte azonnal, már 1914 augusztusában érkeztek hadifoglyok Magyarországra. Számuk ekkor még alig érte el a kétezeret – 1918. január 1-jén viszont már 1 309 394 hadifoglyot tartottak nyilván a Monarchiában. A foglyok csaknem 72%-a, 943 ezer fő orosz volt, de szép számmal akadtak szerbek és olaszok (97 ezer, illetve 98 ezer fő), valamint románok (38 ezer fő) is. A táborokban a fenti nációk mellett montenegrói, francia és angol illetőségű foglyok is éltek. Hogy ebből pontosan mennyi volt a Magyarországon őrzött foglyok száma, nem tudjuk, de a nagyságrendre következtetni lehet a munkára fogott hadifoglyok számából. Blasszauer Róbert *Hadifoglyok Magyarországon az I. világháború idején* című tanulmányában az alábbi adatokat közölte a Magyarországon területén dolgozó hadifoglyok számáról 1918-ban:

Mezőgazdaságban	291 597
Iparban	54 156
Hadiüzemben	61 963
Állami vállalatoknál	27 505
Erdőgazdaságokban	6 934
Összesen	442 155

Ehhez az adathoz még hozzá kell adnunk az itt állomásozó tiszteknek és azoknak a hadifoglyoknak a számát, akiket külső munkán nem foglalkoztattak, így körülbelül félmillió fő ellátását kellett biztosítani a hátszónak a háború utolsó éveiben.

1914-ben, a háború kitörésekor még egyik hadviselő állam sem sejtette, hogy mekkora hadifoglytömeget kell elszállásolnia a területén, mint ahogy azt sem, hogy ellátásukat hány éven át kell biztosítani. Ahogy a többi állam, úgy Magyarország sem volt felkészülve ezeknek a tömegeknek a fogadására, így történetesen, hogy 1914 őszén az első táborban, amelyet az Esztergom melletti Kenyérmezőn alakítottak ki, az első fogolytranszportokat még nem épített barakkokban, hanem sátrakban szállásolták el. Mivel a háború nem ért véget a „levelek lehulltával”, a foglyok tartós elhelyezésére más megoldást kellett találni. Az első fogságban töltött veszték át, a szerbek nagyobb cirkuszi sátrakban, az oroszok pedig saját maguk építette földkunyhókban laktak, később azonban ez a helyzet rendeződött, a rendelkezésre álló területen barakkvárost alakítottak ki részükre.

A Monarchiába érkező foglyok száma napról napra nőtt, a százezres embertömeget közel 50 táborban helyezték el, ebből nagyjából 20 volt Magyarország területén. A táborok építésénél fontos szempont volt, hogy mi-

nél messzebb essenek a frontvonalától, illetve hogy könnyen megközelíthetőek legyenek, hiszen ennyi embert vagy vízi úton, vagy a vasúthálózatot igénybe véve tudtak komplikációmentesen szállítani.

Az első nagyobb táborok az Esztergom és a Fertő tó által határolt Duna-szakasz térségében, Dunaszerdahelyen, Somorján, Nagymenyeren és Boldogasszonyban épültek, de a kelet-magyarországi Debrecen városa is otthont adott néhány ezer hadifoglynak. Ez utóbbiban szinte csak oroszokat helyeztek el. A táborban 1915 június-júliusában kolerajárvány tombolt, aminek következtében az 1800 fogoly közül 1618 orosz katona meghalt, őket tömegsírbá temették. A temető bejáratánál táblát helyeztek el emlékükre: *„E sírkertben nyugszik az 1915. június 10-től július 15-ig cholera járványban elhalt 1618 orosz hadifogoly. Nyugodjanak csendesen az idegen földben.”*

A már elkészült táborok azonban nem bizonyultak elegendőnek a hadifoglyok elhelyezésére, így 1915 tavaszán Zalaegerszegen, Ostffyasszonyfán és a Veszprém megyei Csóton újabb táborok építésébe kezdtek. Ezek már technikailag sokkal korszerűbbek voltak, mint a környékbeli települések: önálló vízvezetékkel és csatornarendszerrel rendelkeztek, „utcáikon” közvilágítás volt, a fűthető barakkokat pedig szabályos alakzatban, egymástól jelentős távolságra építették. A táborokat

Orosz hadifoglyok Magyarországon.
Az ostffyasszonyfai
hadifoglytábor képeiből
(Savaria Múzeum)

Kórteremben

Vizsgáló

Konyhások

jórészt önellátásra rendezték be, a körülöttük lévő földdarabot a foglyok művelték, a táborok területén pékségeket, húsfeldolgozókat alakítottak ki, iparosműhelyeket hoztak létre.

A TÁBORI ÉLET

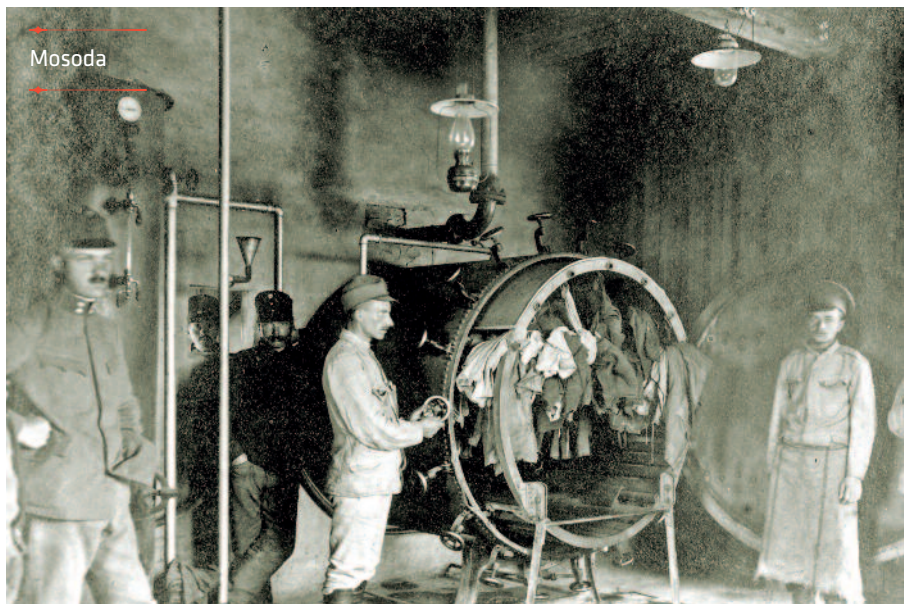
A csóti tábor életébe bepillantást nyújt egy, a Hadtörténelmi Levéltárban található, 13 visszaemlékezésből álló gyűjtemény. Az interjúkat 1961-ben a Pápai Járási Tanács határozata alapján készítették a csóti foglyótábor „lakóival” és a táborban munkát vállaló környékbeli lakosokkal. A memoárok szerint a tábor 1915 decemberére épült fel, de a parancsnokság épülete, a tisztai barakkok, a villany- és vízvezeték-hálózat építése csak 1916-ra fejeződött be. A foglyok ételmezésére külön pékséget hoztak létre, s naponta 25-30 marhát vágtak le – ezeket a környékbeli falvakból hozták és a tábor saját mészárszékeiben dolgozták fel. Volt ugyan istálló, de abban csak lovakat és ökröket tartottak a mezőgazdasági munkákhoz. A földeken burgonyát, sárgarépat, petrezselymet termeltek, de volt melegház is – az itt nevelt virágokat ültették az elhunyt katonák sírjára. A kosztolás a visszaemlékezők többsége szerint „igen jó volt”, reggelire feketekávé, ebédre hús főzelékkel, vacsorára feketekávé, szalonna, gyümölcs vagy lekvár.

A tábori élet működtetése és maguknak a táboroknak a felépítése ugyan nagyszámú fogoly munkaerejét vette igénybe, de jelentős részük tétlenül töltötte idejét. A hágai egyezmény lehetőséget adott a hadifoglyok dolgoztatására, amit a magyar kormány 1915 tavaszától egészen a háború végéig ki is használt – elsősorban a hadba vonult férfiak munkaerejének pótlására alkalmazva a táborlakókat. A belügyminiszter 1915. március 31-én engedélyezte a foglyok munkavégzését fontosabb állami, illetve közmunkákon. A munkavégzést és a foglalkoztatás körülményeit utóbb több rendelettel részletekbe menően szabályozták. A foglyokat csak rendfokozatukhoz és képességeikhez mérten lehetett foglalkoztatni és munkájukat azon díjszabás szerint kellett fizetni, mintha a saját hadsereg katonái lettek volna.

A foglyokat elsődlegesen mezőgazdasági, illetőleg földmunkára alkalmazták, heti hat napon át, pihenőnapként a vasárnapot jelölve meg. A foglyokat egyénileg nem, hanem minimum 200 fős csoportokban lehetett igénybe venni – az őrszükségről a munkaadónak kellett gondoskodnia, ahogy az őrszemélyzet ellátásáról is. A foglyok táboron kívüli foglalkoztatásának megszervezése nem volt egyszerű feladat a munkaadó számára: fedezni kellett a foglyok és az őrszemélyzet oda- és visszaszállításának költségeit, mind a foglyok, mind az őrszemélyzet számára

Tanterem

Mosoda

Krumpliszedés

megfelelő szállást és ellátást kellett biztosítani, gondoskodnia kellett a foglyok kéthetente történő orvosi vizsgálatáról. A foglyok munkaerejének felhasználásáért a munkaadó minden hadifogoly után naponként 6 fillért tartozott fizetni a területileg illetékes katonai parancsnokságnak.

MUNKA ÉS FIZETÉS

A hadifoglyok alkalmazását és általában fegyelmezését nehezítette, hogy a fogoly továbbra is katona volt, azaz civil munkaadója nem fegyelmezhetette, csak a feljebbvalója szoríthatta munkára, illetve szabhatott ki rá büntetést, bántalmazásuk tilos volt. A munkabéruk napi 15 és 50 fillér között változott, ennél többet részükre kifizetni nem volt szabad. A munkaadók a hadifogoly postáját és pénzét teljes felelőség mellett kezelték, sőt arra kötelez-

ték őket, hogy a fizetés napi 50 fillért meghaladó részét a fogoly ún. törzstáborába küldjék, megőrzés végett. (Törzstábornak hívták azt a foglyotáborot, amelynek az anyakönyvében a hadifogoly rögzítésre került. A törzstábor volt a hadifogoly felettes hatósága, katonai szempontból a hadifogoly jólétéért, jogi szempontból a fogoly gazdasági javaiért tartozott felelősséggel, ezenfelül biztosította a foglynak a házijával történő kapcsolattartást.)

A hadifogoly pénzének (ebbe nem csupán a munkadíjuk, hanem az otthonról kapott összegek is beletartoztak) kezelése minden esetben a foglyotábor feladata volt. Elsősorban a szökések elkerülése érdekében igyekeztek szabályozni, hogy az egyes foglyoknál ne maradjon több pénz, mint ami a napi szükségleteiket fedezi. A készpénz felhalmozásának megakadályozására a táborparancsnokság ún. táborpénzt bocsátott ki, amely a tábor területén fize-

tőeszközként szolgált. Amennyire tudjuk, minden hadifoglyotábor rendelkezett saját pénzzel, amelyet fizetőeszközként csak az adott tábor területén fogadtak el. A táborpénz kezdetben inkább papírpénz volt, de a gyenge minőségű papír miatt ez hamar elhasználódott, ekkor kezdtek tábori fémpénzeket is verni, melyek vasból vagy cinkből készültek.

A hadifoglyok alkalmazása ellen sokszor azzal érveltek, hogy a hadifogly munkás jóval olcsóbb, mint a szakképzett, így kiszoríthatja a szakmunkásokat a munkaerőpiacról. Ezeknek a nézeteknek adott hangot a *Népszava* 1915. január 17-i száma is, amelynek vezércikke a hadifoglyok munkaerején gazdagodó gyárosokat és földesurakat vizionált.

„A hadifoglyok mint az olcsó és kezelhető munkás ideálja áll a földesurak és a gyárosok szemében. Ez ellen a dolgozó munkások nevében épp úgy tiltakozni kell, mint a harcban álló munkások ne-

Cipésműhely

vében, akiknek bérszínvonalát a hadifoglyok majdnem ingyenmunkája lerontja. A harcban álló katonák nem azért kockáztatták életüket, nem azért törték meg az ellenség ellentállását és ejtették foglyul őket, hogy ezekből a hadifoglyokból az itthonmaradt munkásoknak konkurrensi és az itthoni munkabéreknek leszorítói legyenek. Ezért a hadifoglyok dolgoztatását egy csomó föltételhez kell fűzni és csak abban az esetben szabad munkára fogni őket, ha ez a munka nem károsítja meg a dolgozó munkásokat, nem veszélyezteti a munkaviszonyok minőségét és nem foszt meg senkit attól, hogy munkát kapjon. Mindezt pedig leginkább úgy lehet elérni, ha a hadifoglyokat állami és községi munkára alkalmazzák. Útépítés, csatornázás, építkezés terén sok, sok ezernyi munkás-kézre van szükség és el lehet végeztetni most olyan szükséges talajjavítási kultúr-munkákat, amelyekre egyébként nem jut se ember, de pénz.”

A hadifoglyok foglalkoztatása – a szigorú szabályozások ellenére – a háború előrehaladtával (és a behívások esetén az életkori határok kitolásával) egyre nagyobb méreteket öltött. Budapest mellett Rákosszentmihályon hadifoglyiparos-tábort hoztak létre. A táborok állományát kaszárnyában helyezték el, ahol ipari műhelyeket létesítettek, itt a foglyok különböző munkaadókhöz „bedolgoztak”. Munkájukért teljesítménybért fizettek nekik, ezenfelül a hadügyi kincstárnak is térítést a „munkaerő bérléséért” – ebből gazdálkodták ki a táborok fenntartási költségeit. A mezőgazdaságban is egyre nőtt a hadifoglyok foglalkoztatási aránya – őket sokszor a törzstáboruktól távol, „csapatosan vetették be” szántás vagy aratás idején. Az 1916-os (nem hivatalos) összegzések szerint az országban állomásozó hadifoglyok közel félmilliárd koronájába kerültek az országban.

III A HAZASZÁLLÍTÁS PROBLÉMÁI

A TÁBORI RENDSZER SZÉTESÉSE

1918 márciusában, a breszt-litovszki békekötés után az orosz hadifoglyok nem hagyhatták el automatikusan Magyarország területét: „Az Oroszországból, Ukrajnából, Finnországból és az Ausztria és Magyarország, valamint Németország által megszállott orosz területekről származó és nem katonai üzemekben foglalkoztatott hadifoglyokkal való bánásmódról” vonatkozóan ugyanis 1918. május 1-jétől egészen hazaküldésükig új szabályok léptek életbe. A honvédelmi miniszter körrendelete leszögezte, hogy a békekötés nem jelenti ezen államok Magyarországon tartózkodó tagjai számára a szabadságot, hiszen a már sokat emlegetett hágai

egyezmény „ezeknek nem a békekötés alkalmával leendő szabadonbocsátását, hanem csak minél előbbi hazaszállítást kívánja”.

A jogszabály szigorított a hadifoglyok helyzetén, gyakorlatilag megkövetelte tőlük a munkavégzést, arra hivatkozva, hogy „a semmittevők részére nincs kenyér”. A rendelet újból definiálta a foglyok foglalkoztatásának körülményeit – fizetésüket immár nem a „saját hadsereg katonájához”, hanem „a szabad polgári munkához” mérte, azaz egy hadifogolyt ugyanannyi bért kellett fizetni, mintha a munkát egy „civil” állampolgár végezte volna el.

Noha nagyobb mozgásszabadságot kaptak, mint 1918 előtt, azaz színházba, moziba, vendéglőbe kísérettel már járhattak, tömegrendezvényen, körmeneten, tüntetésen vagy táncmulatságon továbbra sem vehettek részt. Azzal azonban senki nem számolt, hogy a tábori rendszer 1918 végére gyakorlatilag teljesen szétesik, és a felügyelet nélküli hadifoglyok tömegesen megindulnak hazafelé – így tettek azok az Oroszországba készülők is, akik a szemtanúk beszámolóit szerint az őrszemélyzet nélkül maradt csóti táborból indultak el és a Pápán megálló vonatok tetejére felkapaszkodva távoztak.

A korábban mezőgazdasági munkára kirendelt orosz hadifoglyok közül azonban még így is sokan maradtak Magyarországon. A korabeli újságcikkek szerint a vallásos, nagy medvéhez hasonlító oroszok serényen dolgoztak, igyekeztek a nyelvet mielőbb megtanulni, és békések, csendesek voltak, elmentésben az arrogáns és nagyhangú szerbekkel.

1918 tavaszán nemcsak az oroszországi hadifoglyokat tartották vissza Magyarországon – a Monarchia egykori foglyai sem térhettek haza automatikusan Oroszországból. A hazaszállítást több tényező is nehezítette: részben az orosz polgárháborús helyzet, részben pedig Oroszország hatalmas területe: az ott állomásozó több száz ezer hadifogoly száznál is több táborban volt elhelyezve – Minszktől egészen Vlagyivosztokig.

A hazaszállítás először Oroszország európai részéről, azaz az Uráltól nyugatra eső területekről indult meg. Kelet-Galíciában 1918 decembere és 1919 júniusa között működtek hadifogoly-fogadó bizottságok Tarnopolban, majd Chodorowban és Stryben is. 1919 nyarán ezeket a fogadóállomásokat felszámolták, működésük ideje

alatt 40 920 különböző nemzetiségű hadifoglyot segítettek tovább hazájuk felé – írja a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent tanulmányában Bonhardt Attila.

A galíciaiakhoz hasonló fogadóállomásokat Lengyelország területén is létrehoztak, ezek 1918 decemberében kezdték meg működésüket. Három gyűjtőtábort létesítettek a hazatérők fogadására: Chelmben, Lukowban és Lapyban. 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság kikiáltása után a lengyel kormány bizalmatlanná vált az Oroszországból hazatérő magyar nemzetiségű hadifoglyok és az őket fogadó kirendeltségek iránt, így a fogadóintézmények működése egészen 1919 augusztusáig akadozott.

1919 őszén az intézményeket újrászervezték és egészen 1920 májusáig folyamatosan biztosították a hazatérés lehetőségét. Ekkor Magyarország és a szovjet fél között megkötött koppenhágai egyezmény következtében a hazatérés útvonala a Riga–Balti-tenger–Stettin–Németország–Ausztria vonalra tevődött át. Bár a lengyelországi intézmények egészen 1921 augusztusáig működtek, a hazatérők száma egyre csökkent: 1921. januárban 129, februárban 34, márciusban 82 volt a magyar fogadóállomásokon áthaladó magyar hadifoglyok száma.

HADIFOGOLYCSE-EGYEZMÉNY

Bár 1918 és 1921 között is biztosítva volt a hazatérés lehetősége, ez azonban a szibériai és turkesztáni fogolytáborban élők számára nem nyújtott megoldást. Az orosz polgárháború miatt gyakorlatilag lehetetlen volt ezt a távolságot megtenni – azaz legalább Rigáig eljutni –, és többségük nem is értesült időben erről a lehetőségről. 1920 elején ezekben a táborokban még mindig százazres tömeg várakozott a hazaszállításra. Pontos számukat máig nem sikerült meghatározni. Jungerth-Arnóthy Mihály külügyi diplomata szerint – aki a koppenhágai és a rigai hadifogoly-tárgyalásokon képviselte a magyar felet és egyik lebonyolítója volt a magyar–oros fogolycsereakciónak – ez a szám elérte a 120-130 ezret.

A *Budapesti Hírlap* 1920. február 29-én megjelent, *A magyar hadifoglyok sorsa* című cikkében a nemzetgyűlés üléséről tudósított, amelyen gróf Szé-

chenyi Viktor interpellációjára gróf Somssich József külügyminiszter válaszolt: adatai szerint Turkesztánban 40 ezer, Szibériában 118 ezer, Kínában 572, Japánban pedig 22 fő várakozott a hazaszállításra. Kirchner Sándornak, a hazaszállítást és a fogolycserét lebonyolító Hadifogoly Osztály vezetőjének adatai csak részben egyeznek a Somssich által megadottakkal: ő Szibériában 118 646 főről, Turkesztánban viszont mindössze 18 ezer főről beszélt – viszont a Don vidékén és a Kaukázusban lévő táborok adatait (ide tartozott többek között Rosztov és Jekatyerinodar) külön számította: itt információi szerint tízezer fő tartózkodott.

A Szibériából és Turkesztánból történő hazaszállítást az is nehezítette, hogy Magyarország és Szovjet-Oroszország között egészen 1920-ig nem született egyezmény a hadifogolycseréről. A magyar és a szovjet fél végül a dániai Koppenhágában ült tárgyalóasztal mellé, a magyarokat Jungerth-Arnóthy, a szovjeteket Makszim Litvinov, a későbbi külügyi népbiztos képviselte. Az 1920. május 29-én megkötött szerződésben a magyar kormány vállalta, hogy hazaengedi a Magyarországon tartózkodó összes hadifoglyot, és saját költségén a magyar határra szállíttatja őket, a továbbszállításról pedig megállapodik Ausztriával és Németországgal. (Ne feledjük, ekkor már zajlott a lengyel–szovjet háború!)

A szovjetek hasonlóképp kötelezték magukat, hogy hazaengedik az összes hadifoglyot és polgári személyt, akik a meg nem szállt magyar területekről származnak, saját költségükön olyan szovjet határállomásra szállítva őket, ahonnan továbbszállításuk megoldható. A hazatérés lehetőségéről pedig az ország egész területén értesítik a hadifoglyokat. A lebonyolításhoz külön szervezetet hoztak létre Moszkvában, Orenburgban, Taskentben, Omszkban és Tomszkban. A hazaszállítás valóban meg is kezdődött 1920 augusztusában szárazföldi úton.

A párizsi békeszerződés után kapott arra lehetőséget a magyar kormány, hogy missziót küldjön Szibériába az ot-tani állapotok felmérésére és a hazaszállítandó foglyok számának feltérképezésére. Valószínűsíthető, hogy a Kirchner Sándor által közölt adatok ennek a felmérésnek az eredményei. Ebben az évben egy külön missziót is létrehoztak a korábban szintén orosz hadifogságba került, de onnan megszökött Dell'Adami Géza vezérkari száza-

TULÉLÉSI ÖSZTÖN

A polgárháború kitörése után a hadifogságban lévők ellátása egyre romlott. A tábori rendszer szétesett, lakói rendfokozattól függetlenül arra kényszerültek, hogy munkát vállaljanak, akár a táborban, iparisműhelyeket kialakítva, akár a közeli településeken lévő gazdaságokban. A túlélési ösztön minden korábbi megszokást felülírt.

„A hadifogolyvárosban a sok vihart látott, sokat csalódott plenik [hadifoglyok] fájó szívvel rendezkedtek be. Mintha újból évekre törént volna a berendezkedés. A régi hadifoglyok már tizennégyben megtanulták, hogy a „pár hónapos” hadifogság beláthatatlan évekig tart. És most a polgárháború kilátástalan frontja mögött a fogság ideje éppolyan bizonytalan volt, mint a cári rezsim alatt. [...]”

A fogolyváros tíz hatalmas, emeletes kőépületét az orosz parancsnokság osztotta fel a hadifoglyok között. A legszebb, déli fekvésű piros épület a tiszteknek jutott. Külön épületbe kerültek a germán közkatonák, külön helyezték el a magyar és az osztrák legénységet is. A keleti rész két utolsó épületét kórházi célokra használták fel. A szeges dróttal körülkerített, gondosan őrzött lágerben látták viszont egymást Szibéria legkülönbözőbb részeinek hadifoglyai. Ide szállították azokat a szökevényeket is, akiket az utóbbi hónapokban fogdostak össze a Guberniában. Keresztiben találkoztak a környék – parasztoknál dolgozó – legénységi hadifoglyai is.

Repültek a hetek, a hónapok. A hadifoglyok rövidesen belátták, hogy a rossz koszt mellett hiába hallgatják ölbe tett kezekkel a szibériai szél siralmaival, attól még nem javul fel a hiányos ételmezés, nem telik meg a gyomor. Munka után, kereset után kell nézni...

Szinte máról holnapra varázsolták elő a különböző műhelyeket. Az egyik csoport keféket gyártott, a másik bádogosüzemet nyitott. A közös termekben gyárak bújtak elő a föld alól. A szerszámokat is maguk készítették a mesterek, az anyagot pedig külön beszerzők vásárolták a környéken. Rövidesen gyárváros lett a hadifogolyvárosból, ahol serényen folyt a munka kora reggeltől késő estig, és a tükörtől, púdertől, szappantól kezdve a smirglipapirosig mindenféle cikket gyártottak a lágerlakók. A produktumokat a városokban értékesítették civil internáltak útján, de hamarosan a környékbeli orosz kereskedők is a gyárvárosban szereztek be áruikat. Tóth hadnagy köré csoportosultak a kosárfonók, Barta zászlós volt a bádogüzem vezetője, Nagy Benő iparművész festőiskolát nyitott, Kelemen főhadnagy cipőgyárában a legszebb női cipőket állították elő. Kapitányok, főhadnagyk dolgoztak a cipőkrémüzemben is, amely nem győzött a rendelésnek eleget tenni. Azoknak a tiszteknek, akik a fizikai munkát nem tartották »Standesgemässnek«, csakhamar felkopott az álluk, mert a pénzkölcsönforrások már régen bedugultak.”

(In. Munk Artúr: *A nagy káder.*

Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból. 278–279. o.)

dos vezetésével Vlagyivosztokban. Ennek feladata az volt, hogy vízi úton szállítsa haza a hadifoglyokat. Működése során, 1920 októbere és 1921 szeptembere között a misszió által útnak indított 17 hajó összesen 13 559 főt szállított vissza Magyarországra és az elszakított területekre.

A koppenhágai szerződés teljes körű végrehajtását végül az 1920. július 5-én Budapesten kezdődött ún. népbiztosper hiúsította meg. A Tanácsköztársaságban szerepet vállalt népbiztosokból négyet halálra, hatot pedig életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte a törvényszék. A szovjet kormány célja az elítéltek megmentése volt, ezért figyelmeztette a magyar felet, hogy leállítja a hadifoglyok hazaszállítását. A miniszterelnök, Teleki Pál úgy nyilatkozott, hogy a szovjet kormány nem gyakorolhat befolyást a független magyar bíróságokra, melyek a népbiztosok ügyében törvényszerű és nyilvános eljárást folytatnak le. Véleménye szerint a nemzetközi jognak teljes mértékben ellentmond a hadifoglyok és a népbiztosok ügyének összekapcsolása. A szovjetek fenyegetése, hogy a népbiztosok kivégzésére a már koncentrációs táborba zárt ezerfőnyi magyar tiszt közül kiemelt tíz túszt – köztük gróf Széchenyi Bálint – valamelyikének ki-

végzésével válaszolnak, nem egyéb, mint közönséges gyilkosság.

Az igazságügy-miniszter, Tomcsányi Vilmos Pál is ellenezte a szovjetekkel való alkudozást. Kánya Kálmán, a külügyminiszter állandó helyettese és Jungerth-Arnóthy azonban a hadifoglyok és a túsztok megmentése érdekében szorgalmazta a tárgyalások megújítását a szovjetekkel, és a felek végül 1921 januárjában Revalban (Tallinn) újból asztalhoz ültek. Az újabb megállapodást végül 1921. július 28-án kötötték meg Rigában. Az egyezmény szerint a Magyarországon tartózkodó orosz hadifoglyok és polgári személyek, valamint a Szovjet-Oroszországban lévő legénységi állományú magyar hadifoglyok cseréje a koppenhágai szerződés alapján folytatódik. A visszatartott tiszteket és polgári személyeket pedig a szerződés mellékleteként szereplő névjegyzékben feltüntetett 400 fő – köztük a népbiztosok és családtagjaik – kivándorlásának lehetővé tételéért cserébe adják ki a szovjetek.

Érdekes, hogy a napilapok 1921-ben teljesen eltérő számokat adtak meg a még kint lévő hadifoglyokkal kapcsolatban. Egyes híradások szerint mindössze 20 ezer volt azoknak a száma, akiket a trianoni Magyarország területére vártak vissza, míg más cikkek 60

ezer főről tudósítottak – végül ez utóbbi szám állandósult a sajtóban.

A kicserélés hosszas egyeztetés után indult meg, a hadifoglyok több transzportban érkeztek vissza Magyarországra. A kormány 1922. szeptember 24-én nyilvánította befejezettnek a hazaszállítást, a Külügyminisztérium Hadifogly Osztályát októberben feloszlatták. A haza nem tért hadifoglyokat „külföldön letelepedett magyar kivándoroltaknak” tekintették, végképp megpecsételve ezzel a kint rekedtek sorsát.

Azok számára ugyanis, akik lekésték a hivatalos állami hazaszállítást, korántsem volt egyszerű a hazatérés. Útiköltésüket a hozzátartozóknak kellett finanszírozniuk, és a Külügyminisztériumtól külön engedély kellett a hazatérésükhöz. Az egyéni kezdeményezések mellett végül 1924 novemberében és 1925 tavaszán érkeztek még hivatalos csere útján egykori hadifoglyok, számuk a feleségekkel és a kint született gyermekekkel együtt nem érte el a nyolcszázat. A Szovjetunióban maradt hadifoglyok számáról teljesen eltérő adatok állnak rendelkezésünkre: egy 1931-es külügyminisztériumi anyag 6-7 ezerre becsüli ezt, míg Petrák Katalin *Emberi sorsok a 20. században* című munkájában 70 ezer magyarról tesz említést. ♦

A tatárjárás áldozatai
Cegléd határában

WOLF MÁRIA

Régi kérdések – új válaszok

RÉGÉSZETI ADATOK A TATÁRJÁRÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Nem kétséges, hogy mind a kortársak, mind az utókor szemében a 13. század leginkább meghatározó eseménye a tatárjárás volt. A tatárjárást hosszú időn keresztül történelmünk olyan mérföldkövének tekintették, amely egy csapásra és döntően megváltoztatta Magyarország gazdasági-társadalmi, igazgatási, honvédelmi berendezkedését, külpolitikai irányvonalát, népességét, településszerkezetét. Ma azonban a kutatók többsége egyetért abban, hogy bár a tatárjárás tragikus eseménysorozat volt, az ország teljes pusztulásáról nem beszélhetünk. A tatárjárás nem elindítója, hanem legfeljebb felgyorsítója volt azoknak a folyamatoknak, amelyek már a század első harmadában megkezdődtek s a 14. század elejére fejeződtek be.

A tatárjárás és elsősorban a Sajó menti csata rekonstrukciója eddig jórészt az írott források értékelésére támaszkodott. A közelmúlt – elsősorban nagyberuházásokhoz kapcsolódó – ásatai azonban sok új eredménnyel jártak. Ez lehetővé teszi, hogy a magyar történelem egy fontos eseményét teljesen új alapokra helyezve, a régészeti források tükrében vizsgáljuk újra. E vizsgálatokban a régészet már önálló, új ismereteket szolgáltató forrásként jelenik meg.

Tisztában vagyok e forráscsoport korlátaival, mégis úgy vélem, a tatárjárás igen sok vonatkozása tanulmányozható a régészet speciális módszereivel és eszköztárával. Ezek közül elsőként a tatárjárás pusztítására utaló lelőhelye-

ket említem. Korábbi ásatai során is kerültek már elő ilyen jellegű leletek, elsőként Tiszaövrényről, számuk azonban a közelmúltban ugrásszerűen megnőtt. Az egyik legmeggrázóbb emlék nemrégiben Cegléd határában látott napvilágot.

Magam az M-30-as autópálya megelőző régészeti munkálatai során Hejőkeresztúr határában tártam fel egy 11–13. századi települést. A lelőhely leletekben és objektumokban legjelentősebb korszaka a késő-Árpád-kor, a 12. század vége–13. század volt. Nemcsak a házakban, gödrökben, árkokban, kútban, hanem a szubhumuszban is igen sok vaseszköz, használati tárgy, fegyvert találtunk. Az igen gazdag leletanyag, különösen pedig az ép vastárgyak sokasága arra enged követke-

zetni, hogy a települést hirtelen, menekülésszerűen hagyták el lakói.

Több objektumban is leltünk lánccing-töredékeket, sarkantyúkat, fegyvereket, valamint emberi csontokat. Előkerült továbbá egy sír közvetlenül a humusz alatt, valamint egy másik egy gödörben, szorosan annak oldalához nyomva. Ez utóbbi mellett egy vele ellentétesen tájolt, anatómiai rendben lévő alsó láb is feküdt. Egy további gödörben pedig több egyedhez tartozó lócsontmaradványokra bukkantunk. Ez alapján feltehető, hogy a falu egy váratlan katasztrófa folytán néptelenedett el. Valószínűleg nem tévedünk, ha ez utóbbit a muhi csatával azonosítjuk, amely ezen a környéken zajlott. Összességében szemlélve az előkerült leletanyagot, megállapíthatjuk, hogy egy falusi település nagy valószínűséggel a korabeli átlagot meghaladó anyagi kultúrája keveredett a csatából menekülők hagyatékával.

Nemcsak a falvakban, hanem a korszak több városában is egyértelmű régészeti nyoma van a tatár támadásnak. Közülük a legjelentősebb adatokat Pest régészeti feltárása szolgáltatta. Mint ismeretes, Pest pusztulásáról a tatárjárás két kortárs krónikása, Rogerius és Spalatói Tamás is megemlékezett. A régészeti kutatások részben megerősítették, részben azonban cáfolták híradásaikat.

Az Árpád-kori Pest és a körülötte elhelyezkedő falvak területén szembe-tűnő a tatárjárás idejére tehető, 13. század közepi, vastag, erősen átégett pusztulási réteg. Ennyiben tehát hitelesek a krónikások leírásai. Ugyanakkor téves Spalatói Tamás azon állítása, hogy Pestet csak a vesztes muhi csata hírére kezdték volna árokkal, sáncsal és veszőből font kerítéssel erősíteni az ott összegyűlt, különböző nemzetiségű emberek. A régészeti ásatai ugyanis a Belváros több pontján is megtalálták a 12. század végén–13. század elején épült városfalat, amely 1241-ben kétségkívül megrongálódott, de nem pusztult el végérvényesen, helyenként egészen a késő középkorig fennmaradt.

Az ország pusztulásával hozható összefüggésbe az Árpád-kori Magyarország területén elrejtett kincsek közül is kiemelkedő csoport, amely minden kétséget kizáróan a tatárjárás idején került a földbe. Ezek között éremleletek, egyes érem- és ékszerleletek, csak ékszereket tartalmazó leletek, továbbá vaseszközleletek is találhatóak. E jellegzetes lelethorizont leginkább a Dunától keletre, Északkelet-Magyarországon és a Duna–Tisza közén figyelhető meg, azo-

kon a vidékeken, amelyeket egyéb forrásaink szerint is leginkább sújtott a mongol invázió.

A kincseletek és az elpusztult települések meglehetősen egyértelműen rajzolják ki a Kárpát-medence legfontosabb hadi és kereskedelmi útjait. Mind ezt azonban természetesnek tekinthetjük, hiszen a betörő mongol hadaknak nem lehetett célja az ország teljes feldehárítása és elpusztítása. A szűk egy évig tartó hadjárat alatt idejük sem maradt erre. Követték tehát elsősorban azokat a főútvonalakat, amelyeken keresztül a Kárpát-medencébe érkeztek, illetve az ezekhez kapcsolódó, könnyen felismerhető és járható főbb utakat. Ezekről legfeljebb egynapi járóföldre térhettek le, amint azt a Rogerius által említett Vác és Eger esetében is sejtethetjük. Ezek maguk is fontos, egyes országrészeket összekötő szárazföldi utak mentén vagy találkozási pontjában feküdtek.

Az ország pusztulásáról és ehhez kapcsolódóan a településszerkezet átalakulásáról a történészek álláspontja nem egységes. A pusztulás mértékét az egyes kutatók 10 és 50% közé teszik. A kérdés tisztázásához a régészet elsősorban a topográfiai munkálatok révén szolgáltatott adatokat. Kitérünk, hogy az Árpád-kori Magyarország településhálózata roppant sűrű volt. A települések túlnyomó többsége kisméretű, szállás- vagy tanyaszerű lehetett, melyek 2-3 kilométerenként, esetenként még ennél is sűrűbben követték egymást. Ezek mellett azonban nagyobb méretű, már a korszak elején, közepén templommal büszkélkedő falvak is szép számmal álltak az országban.

Jól nyomon követhető e településhálózat 13-14. századi átalakulása, mely kisebb-nagyobb mértékben valamennyi településtípust érintette. A régészeti adatok alapján ezt az átalakulást azonban csak igen korlátozott mértékben hozhatjuk kapcsolatba a tatárjárással. Azt a sokszor mechanikusan, toposzként ismételt elképzelést tehát, amely szerint a tatárok az egész országot feldúlták és elpusztították, a régészeti adatok nem igazolják.

Bizonyos, hogy a tatárjárás egyik legfontosabb, legmaradandóbb hatású következménye a kunok betelepülése volt. Bár az ország etnikai képét alapvetően nem változtatta meg, a betelepülők száma elég jelentős volt ahhoz, hogy emlékműveiket a korabeli magyarságtól elválaszthassuk. A településszerkezet átalakulásához és a népesség etnikai összetételének változásaihoz fontos

adatokat szolgáltat emlékműveik évtizedek óta folyó régészeti kutatása.

A korai kun szállások régészeti emlékeit egyelőre kevésbé ismerjük. A kutatók azonban egyetértettek abban, hogy a betelepülők a rendelkezésükre bocsátott földterületeket már 1279-ben felosztották maguk között. E felosztás során pedig figyelembe kellett venniük a tatárjárás előtt kialakult településhatárokat is. Ez már önmagában sem tette lehetővé, hogy a kunok teljesen nomád életet éljenek, ahogyan azt korábban az írásos források alapján feltételezték. Az ország gazdasági szerkezetét tehát a kunok beköltözése alapvetően nem változtatta meg.

Hazai forrásaink a jászok betelepüléséről egyáltalán nem ejtenek szót. A korábbi kutatás ennek ellenére egyértelműnek tekintette, hogy a kunokkal együtt érkeztek Magyarországra. Selmeczi László – elsősorban saját ásatási eredményei alapján – ma is úgy véli, hogy a jászok a 13. század közepén telepedtek le hazánk területén, és legnagyobb szállásterületük már ekkor is a mai Jászság volt. A történelmi kutatás viszont erősen megkérdőjelezi ezt az elképzelést. Magam úgy látom, eddigi régészeti adataink nem alkalmasak arra, hogy a jászok 13. század közepi betelepülését, illetve a Jászság korai benépesítését bizonyítsák. Pillanatnyilag a tatárjárás és a jászok betelepülése közötti, korábban biztosnak vélt szoros kapcsolat sem igazolható.

A tatárjárás és a várépítészet fogalma elválaszthatatlanul összefonódott tudományos közvéleményünkben. A közelmúltig axiómának számított ugyanis, hogy várakat csak a tatárjárás után kezdtek építeni hazánkban. Az

újabb történelmi és régészeti kutatások azonban bebizonyították ezen elképzelés téves voltát. A király által építtetett, föld-fa szerkezetű, megyék központjaként működő ispáni váraink túlnyomó többsége ugyanis már a 11. században létezett. De legalább a 12. század második felétől épültek ezektől eltérő szerkezetű és rendeltetésű várak is Magyarországon, melyek között kőből készült magánvárak is előfordultak. A tatárjárás idején tehát az ispáni várak és a „korszerűnek”, „új típusúnak” tartott várak már bő száz éve egymás mellett léteztek. Ez azért sem kétséges, mert a két típusnak nem volt azonos a funkciója.

Az újabb régészeti ásatások a muhi csata helyszínéhez is szolgáltatott adatokat. Az általam végzett hejőkeresztúri feltárás egyértelműen bebizonyította, hogy ez a terület nem tartozhatott a magyar tábor, illetve a csata helyszínéhez, noha a kutatók többsége ide lokalizálja azt. Nem találtak a középkori Muhi település feltárásán sem a csatához kapcsolható leleteket, objektumokat. Emellett ez a vidék az Árpád-korban sűrűn lakott, a Sajó a kora tavaszi időben áradmányos lehetett, a bele torkolló Hejő-patak pedig mocsaras volt, s gyakran változtatta a medrét. Tudomásunk van egy meglehetősen terjedelmes mocsárról is ezen a területen, melynek maradványai a mai napig megtalálhatók. Nem kétséges, hogy a lakott területek, az árterek s a mocsár nem voltak alkalmasak táborverésre és a csata lebonyolítására.

Valószínű tehát, hogy a csata a korábbi elképzelésekkel ellentétben a Muhi-Hejőkeresztúr vonaltól keletre folyhatott le. ♦

777

éve zajlott le a muhi csata. Ebből az alkalmából a Nemzeti Örökség Intézete – melynek egyik kiemelt feladata a jelenleg 66 magyarországi nemzeti és történelmi emlékhely ismeretebbé tétele – felújította a történelmi emlékhelyen 1991-ben, a csata 750. évfordulóján átadott, de az elmúlt években pusztulásnak indult emlékművet. A látogatottság növelése érdekében az infrastrukturális fejlesztések mellett a Nemzeti Örökség Intézete célja, hogy különböző kommunikációs eszközökkel – például az Emlékhelyek Napja programsorozattal – ráirányítsa a figyelmet ezekre a helyszínekre, ezért különös figyelmet szentel az emlékhelyek történetével kapcsolatos ismeretanyag gazdításának és bemutatásának. Ennek meg-

felelően az emlékhely felújításához egy érintőképernyős tartalomfejlesztés kapcsolódott, továbbá a Nemzeti Örökség Intézete tudományos konferenciát rendezett *Muhi 777 - Egy csata és emlékezete* címmel. Az itt elhangzott előadások írásos anyagait olvashatják a következőkben. A nagy érdeklődésre számot tartó konferencia legfontosabb üzenete, hogy a magyar történelem egyik kiemelkedő és sokat kutatott eseménysorozatának megítélésében is vannak friss és érdekes megközelítések. Az ezek mentén született új tudományos eredmények elsősorban a különböző tudományterületek párbeszédének, a külföldi kutatási tapasztalatok beépítésének, illetve a modern technika alkalmazásának köszönhetőek.

*Radnainé dr. Fogarasi Katalin
főigazgató, Nemzeti Örökség Intézete*

TÖLL LÁSZLÓ

A muhi csata

„Ez volt egyik legnagyobb tettük és legkeményebb csatájuk” – állapította meg a mongol hadjáratokat megörökítő nagy perzsa történetíró, Dzsuvajni (1226–1283) *A világbódító története* című munkájában a muhi csatában részt vevő magyar seregről. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a csatát és az azt követő mongol megszállást mindig is a nagy nemzeti tragédiák között tartották számon. Ugyanakkor ez az esemény soha nem váltott ki akkora tudományos és közérdeklődést, mint a mohácsi csata. Ennek legfőbb oka az, hogy a tatárjárást a Magyar Királyság viszonylag hamar kiheverte, és a pusztulás hosszú távú következményei nem annyira nyilvánvalóak, mint Mohács esetében a török hódoltság. A tatárjárás iránt megélnkülő tudományos érdeklődés három fő kérdés köré csoportosul: mi volt a valódi oka a katasztrofális vereségnek, milyen mértékű kárt okozott a mongolok pusztítása, és hol is van pontosan az egykori csata helyszíne.

Anemzeti emlékezetben a katasztrofális csatavesztés ténye a legfájóbb. Még a késői utódoknak is nehezen feldolgozható, hogy az akkor a térség legerősebb hatalmának számító Magyar Királyság hadereje kurta órák alatt megsemmisült a köztudatban „hordának” tartott mongol sereg

csapásaitól. A totális vereség annak fényében még furcsább, hogy az államalapítástól egészen a muhi csatáig Magyarország sikerrel védte meg határait, a királyság belső területeit ellenséges seregek nem dúlták.

Mivel ez a csatavesztés szinte érthetetlen, a legtöbb magyar történész vala-

milyen szélsőséges tényezőt – kiugróan rossz magyar hadvezetés, belső anarchia, téves helyzetmegítélés, a hadsereg gyakorlatlansága stb. – igyekezett keresni, illetve bizonyítani. Azonban a közelmúltban lefolytatott, több szempontú, a külföldi eredményeket is hasznosító kutatások más megvilágításba helyezték az eseményeket. Ahhoz, hogy helyesen értékeljük ennek a csatának a helyét hadtörténelmünkben, érdemes röviden áttekinteni a rendelkezésre álló forrásokat és az azokból megállapítható tényeket.

A VERESÉG OKAI

Magáról a csatáról mindössze három közel egykorú ismert forrás szól, így Rogerius mester *Siralmas éneke*, Spalatói Tamás *A salonai és spalatói főpapok története* című műve, valamint egy rövid fejezet Szüdbötej életrajzából, amely a Jüandinasztia történetében maradt fenn. Ezek az írások aránylag szűkszavúak, néhol ellentmondanak egymásnak, és nyilvánvaló tévedéseket is tartalmaznak, mivel a szerzők nem voltak jelen a csatánál. A legbővebben Spalatói Tamás taglalja a csatát, emiatt ezt a leírást szokták alapnak venni. (Itt meg kell jegyezni, hogy a spalatói érsek rosszindulatúan kritikus a magyarokkal és királyukkal szemben, amit a városa és IV. Béla közti későbbi ellentét magyaráz.) Vegyük sorra a források azon állításait, melyekben a vereség okait nevezik meg.

A legmonumentálisabb 19. századi történeti ciklust a Nemzeti Múzeum díszlépcsőházába festette meg Lotz Károly és Than Mór 1873–1876 között. A megbízást még az osztrák államminisztériumtól kapták a művészek, de a kidolgozás kezdete már a kiegyezés utáni időkre esett, és Eötvös József kultuszminiszter, majd halála után Trefort Ágoston felügyeletével folyt. A mennyezet alatt körbefutó történeti fríz déli oldalán, II. András és Nagy Lajos korát bemutató jelenetek között festette meg Than Mór IV. Béla visszatérését. A szimbolikus képen a hazatérés tragikus jelenetének háttérében, a bűvőhelyükről kímászó túlélők mögött látszó várépítés már az ország helyreállítását jelképezi. Than nem törekedett történeti hűségre, az egyes események nem önállóan, hanem a mennyezet allegorikus figuráival együtt nyernek értelmet. A két síkon kibontakozó freskóciklus párhuzamosan és egymásra vonatkoztatva mutatja be az általános emberi műveltség eszményeit és a magyar nép művelődésének történetét. (G. M.)

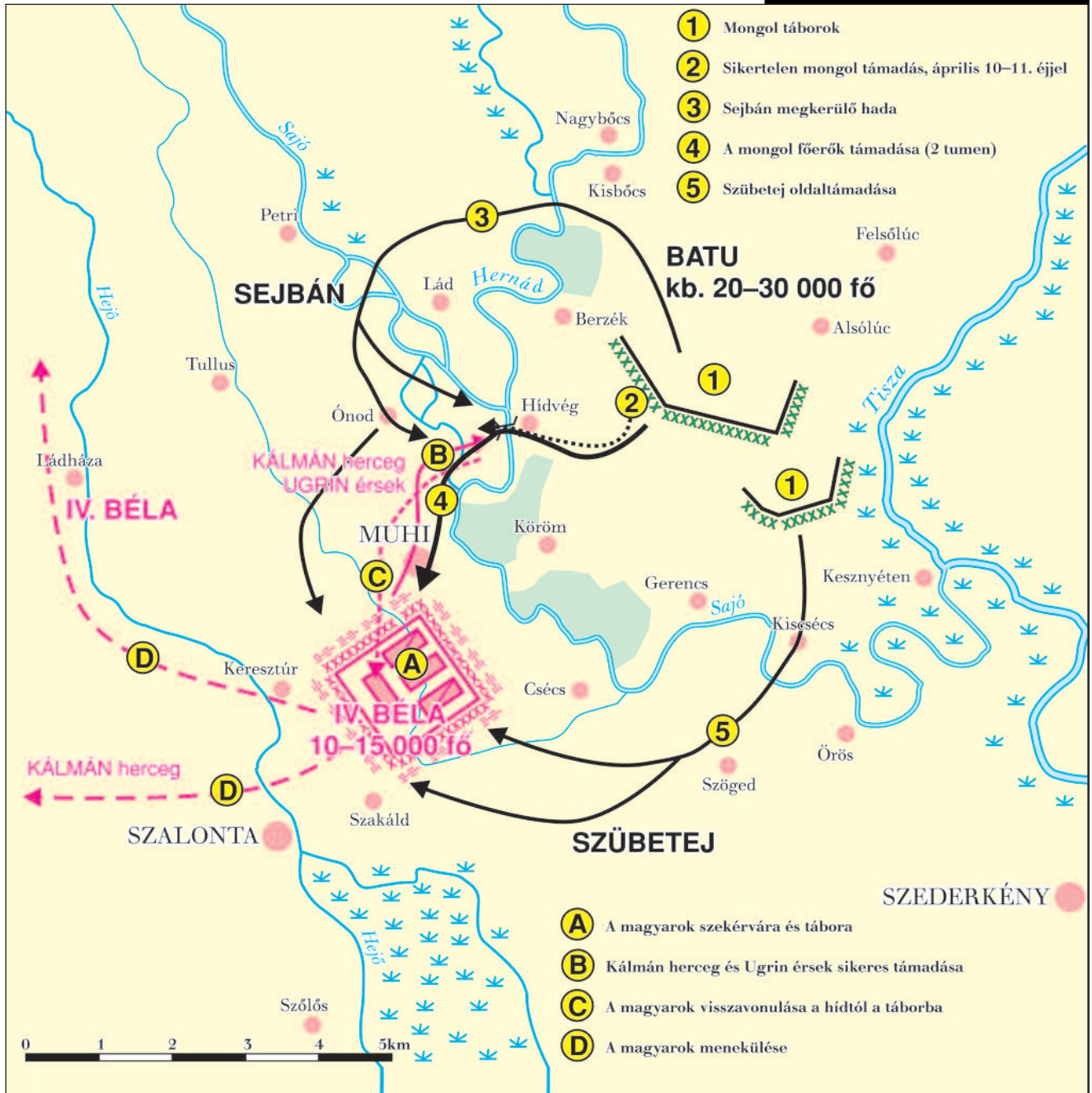
András uralkodása alatt (1205–1235) negyvennél több hadjáratban vett részt. A Halicsért folytatott küzdelmekben a kunokkal is harcoltak, tehát tisztában voltak a nomád hadviseléssel.

Spalatói Tamás a magyarok „elbizakodottságát” is emlegeti, vagyis szerinte az ország vezetése nem vette komolyan a mongol veszedelmet. Ez sem igaz. IV. Béla Julianus baráttól már 1237-ben értesült a nagy támadás megindulásáról, a kunok tömeges menekülése és bebozsátatásuk kérése 1239-ben pedig tökéletesen igazolta a fenyegetés valóságát. 1240 őszén maga a király szemlélte a Kárpátok hágóit és rendelte el azok megerősítését, majd 1241 elején Tomaj Dénes nádort küldte a keleti határok védelmének megszervezésére.

Spalatói Tamás és Rogerius is alapvető okként jelöli meg a király és nemesi közti közismert ellentétet. Ez történelmi tény, de a király szavára nagy létszámú sereg gyűlt össze és indult el felvenni a harcot, ami azt mutatja, hogy a

belső széthúzás egyáltalán nem volt végzetes a sereg harckészségére. Spalatói Tamás külön taglalja a magyar sereg elpuhultságát és tapasztalatlanságát. Ez sem állja meg a helyét, mert a magyar hadsereg Imre király (1196–1204) és II.

A muhi csata, április 10–11.

Meg kell említeni azt a modernkori feltevést, hogy az akkori magyar haderőt sajátos, átmeneti állapot jellemezte: a hadinép az ősi nomád könnyűlovas hadviselést már nem művelte magas szinten, a nyugati páncélos nehézlovas harcászatot pedig még nem sajátította el megfelelő mértékben. Ám úgy tűnik, ez sem megfelelő érv. Igaz, hogy a magyar haderő valóban heterogén volt, mert többségében lovas íjászokból és könnyebb, kombinált bőr-vásson-fém páncélzatú „félnehézlovasságból”, valamint egy jóval kisebb teljes fémvértetű nehézlovas kontingensből állt, de ez a magyar hadsereg igen erősnek számított, és a gyakorlott, bátor vezérek mesterien irányították.

A legalapvetőbb ellentmondás Rogerius és Spalatói Tamás között abban van, hogy Spalatói határozottan beszél a csata helyszínén egy magyar szekérvárról, míg Rogerius említést sem tesz erről a tábortípusról. Ez azért nagyon fontos, mert Spalatói szerint a szekérvár, illetve az abba való bezárkózás volt a vereség egyik fő oka.

A modern kutatás bebizonyította, hogy az európai seregeket sokszor nagytrén kísérte, amikor a lovak takarmányozása nem volt máshogy megoldható, és ezeket a szekereket gyakran használták harctéri erődítések építéséhez. A sztyeppei lovak sokkal igénytelenebbek voltak, mint európai társaik, így a mongol sereg szekérigénye jóformán csak a Batu kán udvarának felszerelését szállító eszközökre korlátozódott.

MUHI ÉS A SAJÓ-HÍD

A csata pontos helyét ma sem ismerjük. Jellemző, hogy Muhi nevét sem Spalatói, sem Rogerius nem említi, ők a Sajó folyót jelölik meg az összecsapás színteréül. Az egykori Muhi falut – amelyet egyébként a korabeli oklevelek következetesen Mohi néven említenek –, amelynek közelében a csata lezajlott, a mongolok elpusztították. Nem sokkal később újra benépesült és kisebb mezővárossá nőtt. A tizenöt éves háború (1593–1606) után azonban végleg elnéptelenedett, romjait régészek találták meg. A jelenlegi Muhi község – amely igen közel van a hajdani Muhihoz – eredeti elnevezése Poga volt, 1928-ban kegyeleti okból vette fel a „Muhi” nevet.

Ami mindhárom szerzőnél felbukkan, az a nagy szerepet játszó Sajó-híd, tehát a híd maradványainak megtalálása jelentené a helyszín beazonosításának kulcsát. A forrásokból kikövetkeztethető és felépíthető rekonstruk-

ció szerint a következőképpen zajlott a csata.

A Pest melletti gyülekezőhelyről kelennek vonuló királyi sereg mintegy 10-12 nap alatt tette meg a Muhi falu háttáráig tartó 170 kilométernyi utat. A lassú menethez a távolabbról érkező csapatok is csatlakozhattak. A sereget nagyszámú szekér kísérte, amelyekre főleg a takarmányszállítás miatt volt szükség, március lévén legeltetésre csak korlátozott lehetőség nyílt. A Tisza-vidék felé hátráló mongolok után Nyomuló főszereg április 8. körül ért a Hejő és a Sajó folyó közerbe, ahol erődített szekértábor alakított ki, tudva, hogy a mongol nagytábor a Sajó túloldalán van. A magyar sereg feltehetően a Hejőhöz közelebb helyezkedett el, a hátát ez a folyó védte.

A tábor pontos helye egyes vélekedések szerint 1-3 kilométerre lehetett a Sajó jobb partján lévő – ma már nem létező – Muhi falutól. A mongol sereg a Sajó bal partján, nagy valószínűséggel attól kissé keletre vert tábor. Tehát a két haderőt a Sajó és annak mocsaras ártere választotta el, a folyón pedig egyetlen híd vezetett át. Az egyik feltételezés szerint Sajóhídvég és Ónod között lehetett az átkelő, a másik szerint Poga (a mai Muhi) és Köröm között.

A magyar sereg mintegy 20-25 ezer, a mongol 30-35 ezer fős lehetett. A Sajó-híd birtoklása a támadás kezdeményezése szempontjából kulcsfontosságú volt. A mongol haditerv az lehetett, hogy a Kalka folyónál aratott győzelem mintájára átkelés közben támadják meg a magyar sereget, hiszen egy hadsereg partváltáskor a legsebezhetőbb. Azonban a magyar király keresztülhúzta ezt a számítást. Béla és hadvezérei valószínűleg beakarták várni a mongol rohant a hídon keresztül, hogy majd a jelentősen megerősített tábor és a Sajó közötti mocsaras, viszonylag kis, „zárt” térben kényszerítsék csatára a mongol sereget. A jórészt könnyűlovas mongolok így nem alkalmazhatták volna a mozgás közbeni nyilazásra és gyors alakzatváltásokra épülő lovasnomád taktikát, s a test test elleni kézitusára kényszerülve érvényesülhetett volna a magyar nehézlovasság fölénye.

A király a magyar táborverés után 1-3 napot is várhatott a mongol támadásra, miközben lelkesítette hadinépét. A pátthelyzet feloldása érdekében Batu az április 10-ről 11-re virradó éjszakán a hídon keresztül támadást indított a magyar tábor felé. Erről egy mongoloktól szökött rutén hadifogoly értesítette a

IV. Béla visszatérésének egyik legnagyobb szabású feldolgozása a fiatal Iványi-Grünwald Bélának (1867-1940) a millenniumra készült nagyméretű festménye, melyen a katonáival hazatérő királyt a meggyötört túlélők fogadják, kérve őt az ország helyreállítására. A király előtt térdelő nők jelenítik meg a kiszolgáltatottakat, akik a hatalmat, az erőt képviselő személy irgalmát, támogatását kérik. (G. M.)

magyarokat, mire a király haladéktalanul a hídra küldte öccsét, Kálmán herceget és Csák Ugrin érseket egy erős nehézlovas-kontingens élén. A két gyakorlott katona éjjel körül ért a hídra, ahol felvették a küzdelmet a már átkelt mongol csapatokkal. A vad kézitusában teljes győzelmet arattak, pedig Batu kán még saját vértességet is bevett, amelynek tagjai közül 30 fő esett el a parancsnokkal együtt.

A magyarok a győzelem után visszatértek a táborba, erős őrséget hagyva a jobb hídfőnél. A hidat nem rombolták le, mert úgy véltették, éjszaka döntő győzelmet arattak, és nappal azon átkelve akartak végső csapást mérni Batu erőire. A magyar hadvezetés itt követte el az első hibát, mert időt és teret hagyott a mongoloknak. A kán öreg tanácsadója, Szübötej – aki a korszak talán legtapasztaltabb és legjobb lovasparancsnoka volt – élt a lehetőséggel, és azonnal új tervet dolgozott ki. Eszerint a híd magyar őrségét Batu hajnalban megtámadja, miközben Sejbán vezér a Sajó-hídtól északra, Szübötej pedig délre keres gázlót a már derengő világosságban, és bekerítik a hídrséget.

Batu követő gépekkel kezdte a támadást, amivel elkergette a magyarokat a hídfőtől, így akadálytalanul kelhetett át a hídon, és Sejbán is időben érkezett az őrség hátba támadására. Szübötej viszont nem talált megfelelő gázlót – valószínűleg hídverésre kényszerült az áradó folyón –, és nem is érkezett időben a hídra. A táborba visszafutó magyarok értesítették a mongol átkelés sikeréről a királyt, aki riadót fúvatott. A magyar sereg nagy része azonban nem vonult ki csatarendben a tábor elé, inkább bentről védekezett.

A magyar vezetésnek ez a második hibája már végzetesnek bizonyult, mert végleg elvesztették a kezdeményezés lehetőségét. Csak Kálmán herceg, Ugrin érsek és a templomos lovagok tartomá-

nyi vezetője, Rambald de Carumb rontott neki nehézlovasaival a szekérvár felé közeledő mongoloknak. A kialakuló kézitusában jelentős sikereket értek el, de az egyre nagyobb mongol túlerő viszkényszerítette őket a táborba.

A feldühödött Ugrin érsek gyávasággal vádolta a bent maradtakat, majd Kálmánnal és a megmaradt templomosokkal együtt visszaroht a csatába. Reménytelen, de elképesztően hősies küzdelmüknek Szübötej ekkor érkező csapatai vetettek véget. Az összes templomos elesett mesterükkel együtt, Kálmán herceg és Ugrin érsek életveszélyesen megsebesült, lovasságuk pedig szinte teljesen megsemmisült.

A kora délelőtti órákra a mongolok majdnem körülvették a magyar tábornak, és folyamatosan nyilazták a bent lévőket. Az elszántabb vitézek kisebb csoportokba tömörülve kitortek a táborból, és megpróbálták magukat átvágni a mongol gyűrűn. A mongolok többnyire folyosót nyitottak előttük, hogy üldözés közben hátulról öldössék le őket. A csata csak sötétedéskor ért véget: a tábornak el foglalt mongolok elvágta a királyi sátor köteleit, amely a magyar ellenállással együtt összeomlott. A király ekkor már nem volt a táborban, hű udvari lovagjainak kis csoportja halálos vágásban menekítette észak felé, nyomukban a mongol üldözőkkel.

Szübötej életreajza azonban ad egy másik lehetőséget a csata lefolyásának értelmezésére. Eszerint az öreg vezér eleve a bekerítő hadicselt tervezte – tehát nem rögtönzésről volt szó –, és

az csak az összehangolatlan végrehajtás miatt került veszélybe. Mivel a hídon át indított első támadás összeomlott, Batu már a visszavonulást és a bekerítésre induló alakulatok visszahívását fontolgatta. Szübötej – látva a magyarok első hibáját – azonban a művelet folytatását erőltette, és a történések őt igazolták. Szübötej képességeit ismerve lehetségesnek tűnik, hogy ténylegesen kidolgozott egy ilyen átkaroló hadműveletet, de az is biztos, hogy a harc menet közbeni újratervezésétől sem riadt meg.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Magyar Királyság és a Mongol Birodalom erejének összevetéséhez elég a térképre nézni és összehasonlítani a két ország által birtokolt földterület nagyságát. Ebből világosan kiténik, hogy a mongolok milyen erőfölénnyel rendelkeztek. Ezt a fölényt tovább erősítette a mongol hadsereg sokoldalúsága és az, hogy parancsnokai stratégiai léptékben tudtak tervezni. A mongol tábornokok harctéri parancsnokként is tündököltek. Tudatosan építettek a felderítésre, a megtévesztésre, az üldözésre. A műveleteknél figyelembe vették a terepviszonyokat, megtervezett rajtaütéseket hajtottak végre, a csatákban pedig mindig a teljes megsemmisítésre törekedtek. Hadseregük könnyűlovas jellege ellenére hadigépeket alkalmaztak, akár nyílt színi csatában is, de szükség esetén nagy volumenű műszaki munkát is végeztek.

A mongol vezetést hallatlan rugalmasság jellemezte harcászati és hadá-

szati szinten is, egyszóval Magyarország – mai katonai fogalmakkal is leírható és értelmezhető – professzionális hadsereggel került szembe. A hódító mongolok katonai fölénye négy pilléren alapult: kiképzettség, mozgékonyág, fegyelem és mesteri vezetés. Mivel a rendelkezésre álló élőerő nagy része nomadizáló pásztorokból került ki, eleve kiváló lovasok és íjászok voltak. A mozgékonyágot biztosító lóállomány nagyon igénytelen, mindent elviselő, kistermetű sztyeppe-i lovakból állt. Ezek télen sem igényeltek takarmány-utánpótlást, a mongol seregeket tehát semmi nem gátolta a hatalmas távolságok gyors leküzdésében. A vak- és vasfegyelmre kényszerített hadakat motivált, stratégiai léptékben gondolkodó, egyben kitűnő harctéri parancsnokok vezették.

Az idő távlatából megítélve a csatavesztést az okozta, hogy bár a magyar sereg a Kárpát-medence térségének messze legerősebb haderejének számított, az akkori világ legütöképesebb és legjobban vezetett hadigépezetével került szembe. A vereség emiatt szinte elkerülhetetlen volt, ennek fényében pedig még inkább felértékelődik a magyar ellenállás szívóssága, a mongoloknak okozott nagy veszteség, továbbá a király kimentése. A magyar katonák és vezetőik bátorságához, helytállásához kétség sem férhet. Azonban Muhiná két világ csapott össze: az egyiknél a háború kényszerű eszköz volt csupán, míg a másiknál életforma – innen nézve nem lehetett kérdés, melyik fél fog győzedelmeskedni. ♦

SZILÁGYI ZSOLT

A nagy nyugati hadjárat és az **Arany Horda**

A mongolok nagy nyugati hadjárata (1236–1242), melynek végpontja a magyar történeti emlékezetben tatárjárásként szerepel, nemcsak a leigázott népek, de a Mongol Birodalom történetében is meghatározó esemény volt. A győztes hadjáratnak köszönhetően érte el nyugat felé legnagyobb kiterjedését a mongolok által ellenőrzött terület, s a nyugati hadjárat által meghódított részekben létrejött utódállamok még évszázadokig meghatározták a térség politikai arculatát. Egyúttal azonban ez a hatalmas és mongol szempontból rendkívül sikeres katonai vállalkozás volt az első lépés az egységes mongol állam felbomlása felé is. A nyugati hódítás és az Arany Horda megalapítása már magában hordozta, sőt fel is gyorsította azokat a folyamatokat, melyek a Nagy Mongol Birodalom felbomlásához, az egységes mongol állam széttöredezéséhez vezettek. Tehát ez a magyar és orosz történelmet is mélyen befolyásoló mongol hódítás már magában rejtette az egységes birodalom hanyatlásának csíráját.

li sine. Adventus p̄m' Tataroz.

tatarum cum quinque ceteris

A Mongol Birodalom kialakulásának kezdeti időszakában a korábbi nomád törzsszövetségek mintájára szerveződő állam volt. A 12. század utolsó negyedében lezajló törzsi háborúkat Temüdzsin 1206-os nagykánválasztása zárta le. Ezt a pillanatot – Dzsingisz hatalomra kerülését – tekinti a mai történetírás az állam alapításának.

A HÓDÍTÁS LOGIKÁJA

A mongol nagykán gyakorlatilag azonnal megkezdte a törzsszövetségen kívüli területek meghódítását, és a mongol hadjáratok kis megszakításokkal 80 évig folytatódtak, majd e sikeres korszak 1279-ben, a kínai Song-dinasztia területének elfoglalásával zárult. A mongolok nomád elődeiknél jóval eredményesebben vették fel a harcot a letelepült társadalmakkal szemben, hatalmukat több lépcsőben, de eredményesen konszolidálták a meghódított területeken, így befolyásukat akkor is képesek voltak fenntartani, amikor a sikeres expanzió korszaka már lezárult.

Dzsingisz kán mongoljai nem egy hullámban, egy hadjárat alatt hódoltatták a megtámadott területeket. Korai hódításaik idején – más nomád elődekhez hasonlóan –, első sikereik után nem rendezkedtek be tartósan a leigázott területeken, hanem a megszerzett jelentős hadiszákmánnyal visszavonultak szállásterületükre. Így volt ez a délre indított első hadjárat során a tangut Xixia Birodalommal szemben éppúgy, mint a dzsürcsik által alapított Jindinasztia elleni vagy épp a nyugati hódítások idején. A meghódított területen élők a mongol visszavonulást úgy értékelték, hogy a hadisarc megfizetésével mentesültek további kötelezettségeik alól, de ez súlyos tévedés volt. A hódítók minden elfoglalt területet a birodalom részének tekintettek, függetlenül attól, hogy hátrahagytak-e kormányzót vagy kisebb katonai kontingenst.

A mongolok szemében a legyőzöttek a nagykán birodalmához tartoztak. Minden, a fennhatóság el nem ismerését jelentő lépést súlyosan megtoroltak. A támadások második hullámát így mind a Tangut Birodalom, mind a Jin-dinasztia ellen egyfajta büntetőexpedíciónak is tekinthetjük, miközben ezek biztosították a teljes mongol fennhatóságot. A leigázottakat ekkor már nemcsak jóvátétel fizetésére kötelezték, de berendezkedtek rendszeres adóztatásukra is.

A tangutok az 13. század első évtizedének fordulóján elszenvedett első

támadás után nem küldtek segédcsoportokat Dzsingisz közép-ázsiai hadjárataihoz, így nem kerülhették el az 1226–1227-es második támadást, ahogy Jin császár sem, aki a mongolokkal 1214-ben megkötött szerződését megszegve két évtizedes háborúba kényszerült, amely 1234-ben végül a dinasztia bukásához és az észak-kínai területek bekebelezéséhez vezetett.

Ugyanakkor e hódítások során létrejött az akkori Belső-Ázsia legharcdatebb, legtapasztaltabb serege, mely immár az erődített városok elleni hadjáratok minden tapasztalatával rendelkezett. 1218-ban a mongolok uralta területekről induló karaván Otrar városában történt lemészárlása jó okot adott arra, hogy Dzsingisz seregeivel a Közép-Ázsia jelentős részét uraló Hvárezmi Birodalom ellen forduljon. A mongolok 1219-ben könnyedén foglalták el a jelentős kereskedővárosokat, Buharát, Szamarkandot, Urgencset, és alig két év alatt az egész birodalmat meghódították.

Dzsebe és Szübötej vezetésével egy jelentősebb mongol kontingens tovább tört előre nyugat felé, és egészen a Kaszpi-tengerig üldözte Alá ad-Dín Mohamed hvárezmi sáhot. A sah halála után sem fordultak vissza, hanem a mai Azerbajdzsán és Grúzia területén áthaladva a kipcak pusztára értek. Itt került sor az első összecsapásokra a kipcak nomád seregekkel. Miután azok szövetkeztek az orosz fejedelemségekkel, 1223 májusában a mongolok már a szláv-kipcak szövetséges csapatokkal találták szemben magukat a Kalka folyó mellett. A csata a mongolok fényes győzelmével végződött, ennek ellenére a nyugati előrenyomulás végét jelentette, mert a mongolok nagykánjuk parancsát követve visszafordultak a központi szállásterület felé.

A mai mongol történetírás ezt az epizódot tekinti a későbbi nagy nyugati hadjárat főpróbájának. E szemlélet szerint a nyugati irányú mongol előretörés során hasonló dolog történt, mint az Észak-Kínában uralkodó Xixia állam és a Jin-dinasztia tekintetében. A mongolok egy korábbi, felderítő jellegű

hadjárat sikere után indultak meghódítani a nyugati területeket, egyben konszolidálni a mongol fennhatóságot. Ugyanakkor a nyugati hadjárat megindításában nem kis szerepet játszott Dzsingisz fiaira örökül hagyott útmutatása, a birodalom nagykán általi felosztása és a dzsingiszida hercegek között kialakuló feszültségek is.

A NAGY NYUGATI HADJÁRAT
Dzsingisz még életében felosztotta meghódított területeit négy fia között.

GÖDÖLLE MÁTYÁS • A tatárjárás képi emlékezete

A magyarságot érintő meghatározó események sorában a tatárjárás jelentős helyet foglal el, képi megjelenítéseinek száma mégsem mérhető a neves személyekhez, különösen az Árpád-ház szent királyaihoz köthető eseményekéhez. Ennek egyik oka az lehet, hogy a reprezentációs célú, portrészzerű imago képtípus általában gyakoribb volt, mint a narratív jeleneteket bemutató historia.

A *Képes krónika* 63r oldalán egyszerű, négyszögletes keretben látható a tatárok első bejövetele (balra). A képen a Sajó menti csata után lovon menekülő királyt látjuk egy katonájával, amint hat lovas tatár üldözi. A sziklás tájban a háttérben egy vár sematikus képe látszik. A király öltözéke nyugatias páncélruha, fején korona van, kezében egyenes, hosszú kardot tart. A tatárok jellegzetes keleties viseletet hordanak: kaftánszerű hosszú köntöst, hegyes süveget és görbe szablyát.

Ugyanez a markáns megkülönböztetés látszik a 64v oldal alján lévő képen, mely a tatárok második, 1285-ös betörését ábrázolja (fent). Itt a nyugatias, pajzsos magyarok gyalogosan állnak szemben a keleties viseletű, nyilazó tatárokkal. Ez a keleties viselet és fegy-

verzet a *Képes krónikában* több helyen is szerepel különböző népek jelöléseként: ilyet hordanak a honfoglaló magyarok, a Szent István által levert pogányok, a kunok és a besenyők is. A *Képes krónika* címlapdíszében pedig a trónoló Nagy Lajos egyik oldalán a másik oldal nyugatias csoportjával egyenrangúként jellemzett alakokként jelennek meg, akik a nyugati modernség mellett a „nemzeti” hagyományt képviselik. Marosi Ernő mutatott rá, hogy ebben az orientalizáló ikonográfiában nemcsak a keleti népek általános megkülönböztetése volt jelen, hanem egy Európa-szerte előforduló historizáló stíluselem is, mely az uralkodóház előkelő keleti eredetét hangsúlyozta a frankok Trója-mondájának mintájára.

A későbbiekben több példát találunk arra, hogy magában a történeti emlékezetben is felcserélődnek az egyes eseményekben részt vevő etnikumok. A Szent László-legendában a 14. századtól több helyen a királlyal küzdő kunokat tatárokkal helyettesítették, majd a 15. század végétől az egyre szaporodó betörések hatására a törökök is feltűnnek a hagyományban.

Az 1488-ban előbb Brűnbnben, majd Augsburgban megjelent *Chronica Hungarorum* szerzűje, Thurűcűy János – Mátűs király kisebb kanceláriájának protonotariususa – a kezdetektűl 1487. augusztus 17-ig, Bűcsűjhely elfoglalásáig írta meg a magyarok tűrtűnetűt. A tatárjárs fennmaradt forrásait tekintve kiemelkedűen fontos, hogy Rogerius *Siralmas ẻnekẻne*k kẻzírata ebben a kiadványban ẻrűzűdűtt meg. A brűnni kiadásban az Attilátűl Mátűsáig terjedű, kissẻ sematikus királykẻpeken kűvűl csak egy historia kẻp szerepel, a kűtet elejẻn: *A magyarok bejűvezetele*.

Az elsűszűlűtt Dzsocsi (1182–1227) kapta – mivel nem volt a nagykán ẻdesgyermekẻ – a kűzponttűl legtávobb ẻsű nyugati terűleteket. Dzsocsi (a „vendẻg”) hiába volt a nagykán hű tارسa a hűdítások során, ẻs fia, Batu hiába volt a jelentűs hadjáratok fontos résztvevűje, kapcsolatuk nem lehetett felhűtlen a dzsingiszida hercegekkel. Batu (1207–1255) kűlűnűsen a kijelűlt ẻrűkűs, ẻgűdej kán (1229–1241) fiával, Gűjűkkel ẻs Csagataj fiával, Bűrivel kerűlt ẻsszetűzűsbe, ahogy errűl a 13. szűzad kűzepẻn keletkezett forrás, *A mongolok titkos tűrtűnete* is megemlẻkẻzi. A bẻkẻtlenkedẻs alapjaiban meghatározta a kẻt mongol herceg kẻsűbbi viszonyát ẻs kűzvetve a nagykáni pozicűi utűdlási kẻrdűseit is.

Bár *A mongolok titkos tűrtűnete* nem feltűtlenűl meleg szűvvel emlẻkẻzi meg ẻgűdej nagykánrűl, kẻtsűgtelen, hogy a Mongol Birodalom kialakulásáig vezetű hűdítások kűzűl jelentűsek kapcsolűdnak a nevẻhez. Az ẻ idejẻben, 1231-ben foglalták el Koreát, 1234-ben ẻ zárta le a jin ellen folyű kẻt ẻvtizedes hűborűt, ẻs 1235-ben az ẻ irányításával határozta el a birodalmi kurultáj a nagy nyugati hadjárat megindítását.

A mongol haderű 1236-ban indult el nyugat felẻ, s a Batu vezette sereg mẻg abban az ẻvben leigázta a volgai bolgár terűleteket. 1237 telẻn átkeltek a Volgán, ẻs megkezdűdűtt az orosz fejedelemsẻgek elleni hadjárat. A kipscak terűletek meghűdítasa során a nomád szokásoknak megfelelűen a seregbe olvasztották a leigázott kipscak kánásűk hadra foghatű népességűt, így egy jelentűsen megerűsűdűtt mongol sereg ẻrkezett az orosz határterűletre.

Az egymással is versengű orosz fejedelemsẻgek kẻptelenek voltak ellenállni a hatalmas, jűl szervezett ẻs harcedzett mongol seregnek, így egymás után esett el Rjazany, Szuzdal, Vlagyimir. Kijev városa 1240 decemberẻben kűvetkezett, így a mongolok szinte megtorpanás nẻlkűl jutottak el a lengyel ẻs a magyar határhoz. Az elsű felderítű sereg 1241 elejẻn jelentek meg Kelet-Lengyelországban, majd a fű ẻsszecsapás, a legnicai csata 1241. ẻprilis 9-ẻn a lengyel sereg veresẻgűvel ẻs II. Henrik fejedelem halálával megpecsẻtelte az ország sorsát.

Hasonlű esemẻnyek játsűdűttak le Magyarországon is. Az 1241. ẻprilis 11-ẻn lezajlott muhi csata után esely sem volt a mongol ẻlűrenyomulás megállítására, a hűdítűk szabadon mozoghattak az ország terűletẻn. A csata ẻs a mongol invázűi esemẻnyeit, kűvetkezmẻnyeit sokan ẻs sok aspektusbűl dolgozták fel, itt inkább a Batu 1242 tavaszán bekűvetkezett visszavonulasa utáni esemẻnyekkel foglalkozunk.

A MONGOL KIVONULÁS ẻS AZ ARANY HORDA ALAPÍTASA

A muhi gyűzelem után a mongolok gyakorlatilag akadálytalanul dűttak fel a Magyar Királyság jelentűs részẻt. A kűzponti haderű veresẻge után nem volt, aki jelentűsebb ellenállás kifejtűsẻre lett volna kẻpes, részben ezẻrt meglepű, hogy a mongol hadak 1242 tavaszán varatlanul kivonultak az orszűgbűl. A kivonulás jobban ẻrthetű, ha okát a mongol tűrtűnelemben keressűk. ẻgűdej kán 1241 vẻgẻn meghalt, ẻs Batu ezẻrt fordult vissza, hogy ẻ is részt vegyen az utűdlási kẻrdűsẻt ẻldűntű ẻlűkelűi gyűlẻsen, a kurultájon.

Dzsingisz hatalomra kerűlẻsẻt kűvetűen az utűdok legitimácűiáját hűrom szorosán ẻsszefűggű feltűtel adta meg. A nagykáni pozicűira jelűltnek dzsingiszda leszűrmazottnak kellett lennie, a kánvűlasztű kurultájnak kellett hatalomra emelnie, ẻs ezt a kurultáj a kűzponti szállásterűleten kellett tartani. Ha a hűrom feltűtel kűzűl valamelyik nem teljesűlt, az új nagykán nem kaphatta meg a hatalomgyakorlűshoz szűksẻges legitimácűiűt. Erre kẻsűbb a mongol tűrtűnelemben tűbb pẻldát is látunk. Batu is csak e feltűtelek betartásával tudta megvűlasztatni saját jelűltjűt, Műngkẻt (1209–1259), de hasonlű eset játsűdűtt le a Mongol Birodalom egyik legnagyobb uralkodűja, a Jűan-dinasztia (1271–1368) alapítűja, Kubiláj (1260–1294) kán esetẻben is. Hiába állt mindkettejűk műgűtt az akkori mongol világg legnagyobb katonai ẻreje, hatalmukat csak akkor voltak kẻpesek konszolidálni, mikor a kűzponti szállásterűleten emeltẻk ẻket a káni trűnra.

A fentiek tekintetẻben tehűt nem az az ẻrdekes, hogy Batu miẻrt fordult vissza 1242 tavaszán a magyar terűletekrűl, hanem az, hogy vajon miẻrt torpant meg a Volga alsű folyásánál. Ez utűbbi kẻrdűsẻre biztos vűlaszt nem tudunk. Mivel Batu távol maradt, a halott nagykán felesẻge Tűregene (?–1246) rẻgenskẻnt kormányozhatta a birodalmat, műg el nem ẻrte, hogy fiát, Gűjűkűt (1206–1249) 1246-ban nagykánna vűlasszák a mongolok.

Batu a Volga alsű folyásánál telepedett le. Szaráj városát megalapítva új hatalmi kűzpontot hozott lẻtre, ẻs fennhatűsága alatt egyesítette a kẻt nyugati hadjárat alatt elfoglalt kipscak ẻs orosz terűletek (Dzsocsi ulusz) kẻt

A gazdagabb képanyaggal rendelkező augsburgi kiadás utolsó képe a Rogerius *Síralmas énekét* bevezető tatárjárás-ábrázolás. Metszője előkép-ként egyaránt felhasználta a brünni kiadás és a *Képes krónika Magyarok bejövetele* képeit. A foglyokat hajtó tatárok öltözete törökösebb, mint a *Képes krónikában*, a csúcsos főveg egyre laposabb, turbánszerű kiképzést kap. A törökök folyamatos fenyegető európai jelenlétük miatt fokozatosan átvették a pogány, keleti zsáneralak szerepét, így ábrázolásaik visszavetültek a korszak historizáló történeti képeire is. (G. M.)

részét, az Urál (Jajik) folyótól nyugatra eső Batu uluszt és a keleti Orda uluszt. Orda, Dzsocsi elsőszülött fia önként lemondott hatalmáról Batu javára, így a nagy nyugati hadjárat vezetője lett az újonnan alapított mongol állam, az Arany Horda kánja.

AZ ARANY HORDA

Az új káni központ alapításával létrejött az Arany Horda, mely a Mongol Birodalom legtovább fennálló utódállama lett, noha megalapítása a Nagy Mongol Birodalom felbomlása irányába tett első lépés is volt. Az új hatalmi központ történetét két korszakra bonthatjuk. Az első az 1223-tól, de még inkább az alapítást közvetlenül megelőző nagy nyugati hadjárattól (1236) 1359-ig, a dzsingiszida ág kihalásáig tartott. A második 1360-ban kezdődött és 1502-ben, az Arany Horda, illetve 1556-ban az Asztraháni Kánság bukásával ért véget.

Batu az alapítástól kezdődően gyakorlatilag önállóan kormányozta területét. Korábbi ellenlábasa, Gjúk halála után nem habozott beavatkozni a kánválasztás kérdésébe, és Toluj (1191–1232) fiát, Möngkét emeltette a káni trónra. Batu 1255-ben halt meg, az általa pozícióba segített mongol nagykán pedig fiát, Szártakot jelölte ki utódjául. Szártak nesztoriánus keresztény volt, így egy rövid történeti pillanatilag annak esélye is felmerült, hogy az Arany Horda keresztény kán irányítása alá kerüljön. A kijelölt uralkodó azonban nem tudta elfoglalni hivatalát, meghalt, és ez történt utódával, Batu legkisebb fiával, Ulagcsival is, így Batu testvére, Berke foglalta el a káni trónt (1257–1266).

Ő volt az első az Arany Horda kánjainak sorában, aki iszlám hitre tért. Uralkodása alatt folytatódott a konszolidáció, de az ő idejében robbantak ki a fegyveres összecsapások a mongolok által alapított új állam, a Hülegida Ulusz és az Arany Horda között is. E háborúság Berke szinte egész uralmát végigkísérte és újabb lökést adott a Mongol Birodalom felaprózódásának.

1260-tól fokozatosan eltávolodott a birodalmi központtól, az 1270-es években a birodalmi kurultájok véglegesen megszűntek. A horda kánjai saját pénzt is verettek, amit a teljes gazdasági és politikai önállóság jelképének tekinthetünk. Így a Nagy Mongol Birodalom már Kína teljes, 1279-ben lezáruló meghódítása előtt gyakorlatilag kisebb egységekre szakadt.

Az Arany Horda valódi fénykorát Tokta (1291–1312) uralkodása vezette be. Az ő, illetve utódai, Özbek kán (1312–1342) és Dzsánibek (1342–1357) uralkodása alatt megindult a muszlim típusú igazgatás kiépülése. Az Arany Horda két szárnya ekkor került véglegesen egységes irányítás alá. Az ország betagozódott a muszlim világba, a kiépült közigazgatás és a rendszeres jövedelmek virágzó államot teremtettek. Az aranykornak azonban a 14. század közepén kitört pestisjárvány, a Dzsánibek halála utáni hatalmi versengés és a külpolitikai egyensúly felbomlása vetett véget. 1359-ben kihalt a Batu-ág, és az állam csaknem két évtizedre anarchiába süllyedt.

A zavaros éveknek a keleti ország részben a Timur (1336–1405) segítségével felemelkedő Toktamis (1380–1406) hatalmának kiépülése vetett véget.

Toktamis kisebb megszakításokkal képes volt egyesíteni az Arany Horda két szárnyát, de hatalmát nem sikerült teljes mértékben stabilizálnia, összetűzésbe került korábbi patrónusával. Haláluk, illetve a folyamatos háborúskodás végül a jobb- és balszárny szétválásához vezetett, ami hozzájárult az Arany Horda hanyatlásának utolsó felvonásához.

A horda jobbszárnya (Fehér Horda) fokozatosan elvesztette az orosz fejedelemségek feletti fennhatóságát, amely a 15. század közepére névlegessé vált. Az 1480-as években az orosz támadások következtében Szaraj elpusztult, Asztrahán lett a terület központja, majd 1502-ben önálló politikai egységgé vált. A Horda utódállamait, a Kazáni és Asztraháni Kánságot az orosz támadások döntötték romba 1552-ben, illetve 1556-ban.

A balszárnyon (Kék Horda) 1465-ben jött létre a Kazah Kánság, majd Szaraj pusztulása után a Sibanida Ibak kán (1481–1495) új birodalmi központot hozott létre, mely Szibériai Kánság néven került be a történelemkönyvekbe, uralmának az orosz kozákok támadása vetett véget 1581–82-ben.

Az Arany Horda sem tudta tehát elkerülni, hogy kisebb egységekre szabdaldójon, s a 16. század közepére a felaprózódott birodalom utódállamainak legtöbbje megszűnt. A 18. századra az Arany Horda maradékeként már csak két jelentősebb állam, a jobbszárnyon a Krími Kánság, a balszárnyon pedig a Kazah Kánság maradt. A Krímet az oroszok 1783-ban anektálták, a kazah területek pedig a 19. század második felében kerültek véglegesen az Orosz Birodalom fennhatósága alá. ♦

Dávid és Góliát

A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉS A NAGY MONGOL BIRODALOM A 13. SZÁZADBAN

A tatárjárásról lehet úgy írni, hogy a „tatárok” csupán statiszták a magyarok „drámájában” – meg is tették ezt már korábban sokan. Meggyőződésem szerint azonban így aligha lehet megérteni a történeteket, hiszen a tatárjárásnak nevezett eseménysor valójában nem akkor vette kezdetét, amikor 1241 márciusában a „tatárok” eljutottak Magyarországra. Történetünk szálai időben és térben egyaránt messzebbre, Ázsia távoli földjére nyúlnak vissza.

A 13. század elején egy nagyra hivatott, új birodalom született a sztyeppe keleti végén. „Imígyen a nemez falú jurták népeit leigázzván, a tigris-évében [1206] összegyűltek az Onon folyó forrásánál, kitűzték a kilenc-lábú jakfarkas zászlót, és Dzsingisz kánt a [nagy]kán címmel felruházták.” Mindössze ennyi áll a Nagy Mongol Birodalom megalapításáról a korai mongol történelem legrészletesebb írásos emlékében, *A mongolok titkos története* című műben.

A GÓLIÁT „SZÜLETÉSE”

Az ekkor negyvenes éveiben járó új kán eredeti neve Temüdzsin volt, s a mongolok bordzsigin törzséhez tartozó régi uralkodócsalád sarjaként született. Apja korai elvesztése miatt viszontagságos ifjúsága során számos kemény megpróbáltatást kellett kiállnia, mire szert tudott tenni az őt származása szerint megillető rangra és vagyonra. Az ifjú azonban rátermettsége, páratlan szerencséje és erős szövetségesei segítségével előbb saját törzse, a bordzsiginek vezetését, majd 1190 körül az uralkodócsalád idősebb tagjainak beleegyezésével az összes mongolok kánja címet és a Dzsingisz kán nevet is elnyerte.

A többi nagy, mongol nyelvet beszélő törzs, a merkitek, a kereitek, a tatárok, a najmanok egyre feltékenyebben figyelték a bordzsiginek megerősödését, de a következő másfél évtizedben,

váltakozó sikerű harcok után az új kánnak mégis sikerült sorra leszámolnia korábbi ellenségeivel és szövetségeseivel. 1206-ra vagy csatlakozásra bírta, vagy szétszórta, így önálló népként tulajdonképpen megsemmisítette a nagyobb mongol nyelvű törzseket.

Bár a kínaiak szerették „barbárnak” bélyegezni a határaiktól északra élő sztyeppe népeket, hiedelmeik, világképük gyökerei mai szemmel meglepő mértékben azonosak voltak északi szomszédaikkal. A hagyományok szerint a sztyeppe népek birodalomalapítói, éppúgy, mint a kínai császári dinasztiák első tagjai, égi megbízatásból cselekedtek, s az uralkodók mindkét kultúrában az Ég Fiának tekintették magukat. Kínában ez az elnevezés, a T'ien-ci jelentette magát a császári címet, s ennek a rangnak a steppén az ázsiai hunoknál a san-jü, a későbbi birodalmakban, így például a türköknél a káni, később kagáni cím felelt meg. A sztyeppe népek viszont gyakran kagánnak vagy kánnak nevezték Kína uralkodóit is, s Kínában is előfordult, hogy Égtől született kagánnak címezték a császárt. A mongolok között mindmáig virágzó kultusz övezi a halála után istenné vált Dzsingisz kánt, ahogy az elhunyt kínai császárok megistentültek.

Ám ahogy a kék égen sincs két nap, úgy az ég alatti világnak sem lehet két ura – az ég akaratát képviselő uralkodók ezzel indokolták igényüket a föld

minden népe feletti uralomra. A történelemben talán még soha egyetlen uralkodó sem próbálta meg olyan elszántan elérni a világuralmat, mint Dzsingisz kán és utódai, és biztos, hogy egyetlen más nép sem járt olyan közel hozzá, mint a mongolok.

A MONGOL HADIGÉPEZET

A mongolok az ősi sztyeppe tradíciók jegyében szinte katonai rendben szervezték meg társadalmukat. A magyar középkorból is ismert tízes rendszerhez hasonló módon elméletileg a mongolok is tízes, százas és ezres csoportokba rendezték a családokat. A Dzsingisz kánhoz hű törzsek és nemzetségek abban a kiváltságban részesültek, hogy önálló ezredekbe szerveződhetek. Mivel minden tizenhat évesnél idősebb férfi hadköteles volt, ezek a csoportok adták a hadsereg egységeit, a tizedet, az arbant, a századot, a *dzsagunt*, az ezredet, a *minggant* és a tizezredet, a *tüment* (melynek ősi magyar megfelelője a tízezret jelentő tömény volt, ami ugyan a 19. században kikopott a használatból, ám a megszámlálhatatlant jelentő töménytelen a mai napig él nyelvünkben).

A mongolok titkos története szerint 1206-ban Dzsingisz kán Szibéria erdei népeinek kivételével kilencvenöt ezredbe osztotta népét, melyekből ezután tízezer fős testőrséget válogatott össze magának. A Nagy Mongol Birodalom hadereje elméletileg így valamivel már meg is haladta a százezer főt.

A mongolok szolgálatában álló híres perzsa történetíró, Rasíd-ad-Dín feljegyezte, hogy Dzsingisz kán élete végén, 1227-ben mekkora volt a Nagy Mongol Birodalom hadereje. Szerinte a hadsereg összesen 129 ezer főből állt. Az új kán megválasztásáig Dzsingisz régi, ezerfős személyi testőrségén kívül három idősebb fia, Dzsocsi, Csatagáj és Ögödej, valamint az uralkodóház néhány fontosabb tagja még 29 ezer emberrel rendelkezett. Rajtuk kívül volt még a balszárnyon 62 ezer, a jobbszárnyon pedig 38 ezer harcos. Ez a lista is számos kérdést vet fel, hiszen a rajta szereplő kerek számokat valószínűleg az ezredek számából következtették ki, s írója több helyen is megjegyzi, hogy több hercegnek is voltak még olyan kisebb-nagyobb csapatai, melyeket ő nem vett számításba. Az sem teljesen világos, hogy mi lett a korábban tízezer főt számláló nagykáni testőrséggel, amelyet *A mongolok titkos története* szerint Dzsingisz kán halála után utóda, Ögödej megörökölt. Ráadásul az összeírás

A SIKEREK TITKA

Gyakran felmerül a kérdés, hogy vajon ez az óriási haderő csupán számbeli fölényének és sztyepei nomád harcosai edzettségének köszönhet-e sikereit. A mongolok felszerelését lebecsülő vélemények főként a Belső-Ázsiát felderítő európai szerzetesek beszámolóin alapulnak. A kémkedés mesteriségében igencsak járatos mongolok azonban, úgy tűnik, ügyeltek rá, hogy az idegen utazók ne juthassanak túl sok katonai információhoz. Az egyszerű sztyepei nomádok valóban sok mindent nélkülöztek, ami a hadviseléshez szükséges volt, de az 1220-as években már Ázsia szinte valamennyi csataterén a mongolokat illette a hadizsákmány. Ellenségeik míves fegyverei, Kína és Közép-Ázsia mesterembereinek remekei már nagyrészt az ő jurtaikban függtek. (II. Frigyes német-római császár [1212–1250] egyik leveléből kiderül, hogy későbbi európai hadjáratuk során is összeszedték a használható felszerelést.) Ráadásul amióta Dzsingisz kán sorra meghódította a letelepült népek birodalmait, más tekintetben is alaposan megváltozott a helyzet.

Az egyik kínai követ 1237-ben világosan el is magyarázta ezt feletteseinek: „Én, T'ing, egyszer utánajártam. A tatárok [azaz a mongolok] eredetileg nagyon primitívek voltak, és százféle szerszámból egyik sem volt. Mit tudtak volna csinálni saját hazájukban az állattenyésztésen kívül? Ezek az emberek túl durvák és egyszerűek voltak ahhoz, hogy bármiféle készségeket kifejlesszenek. Legfeljebb nyeregkápát tudtak faragni egyszerű fából, és azt juhbőrrel burkolni. A kengyelt is fából faragták. A nyílhegyhez csontot használtak. Nem volt lehetőségük vashoz jutni. Csak sokkal később, amikor az ujugurokat legyőzték, azóta vannak saját termékeik, azóta vannak kézműveseik, azóta vannak szerszámaik. Mert az ujugur kézművesek nagy mesterek voltak mindenféle területen. Erődített városok elfoglalására szolgáló eszközeik különösen rafináltak voltak. És amióta [a mongolok] a Csin-barbárokat [a dzsürsiket] is legyőzték, azóta állnak a szolgálatukban mindenfajta kézművesek.”

Miután 1233. május 29-én, több mint egy évig tartó ostrom után elesett Kaifeng, a Csin-birodalom fővárosa, s befejeződött Észak-Kína meghódítása, már biztosan nem szenvedett hiányt vasban, szénben vagy hozzáértő mesteremberekben a Nagy Mongol Birodalom.

Ahhoz azonban, hogy az erős falak mögött meghúzódó gazdagsághoz hozzá tudjanak jutni, el kellett lesni a

Az 1664-ben Nürnbergben Nádasdy Ferenc országbíró költségén megjelenő *Mausoleum* magyar vezéreket és királyokat bemutató metszetei a 19. század végéig nagymértékben meghatározták a magyarországi uralkodóábrázolások tipológiáját. A metszetek nagyobb része jóval korábban, az 1620-as években keletkezett, és Ferencffy Lőrinc királyi titkár akarta kiadni őket Berger Illés udvari történetíró művének, az előbb *Liber Iconum Regum Hungariae*, majd később *Historia Hungariae* című összefoglaló történeti munkának illusztrációiként.

A meg nem valósult könyv részletei Ferencffy halála után a pozsonyi jezsuitákhoz kerültek, ahonnan végül Nádasdy megszerezte őket. A IV. Bélát ábrázoló képen a trónuson ülő király mögött, a háttérben a tatárjárás eseményeit látjuk: lovas katonák foglyokat és zsákmányolt állatokat terelnek, hátul pedig egy felgyújtott vár lángol. Az egyik lovas katona kezében félholdas-csillagos zászlót tart, ami azt jelzi, hogy a török háborúban kifejlesztett ellenségkép itt is rávetül a múlt eseményeire. A képek háttérének rézkarctechnikája eltér a főalak rézmetszetű portréjától, így minden bizonytalansággal két különböző mester két eltérő munkafolyamatban készítette el a rézdúcokat. Maguk a királyábrázolások nagymértékben befolyásolták a következő két évszázad ikonográfiai hagyományát, míg a háttérket többnyire csak a közvetlen másolatokon vették át. (G. M.)

várostromlás titkait. Ez, éppúgy, mint a legtöbb sztyepei népnek, kezdetben a mongoloknak is megoldhatatlan problémát jelentett: Dzsingisz kán 1209-es első jelentősebb inváziója alkalmával például még egyetlen komolyan megerősített tangut várost sem tudott kézre keríteni. Ám alig néhány év alatt a szolgálatába szegődő kitan és kínai re-

negátok, valamint a Csinnek birodalmában foglyul ejtett mérnökök és mesteremberek megteremtették számára a mongol „ostromtüzéséget”, melynek élére „a katapultkezelők és folyami flottilla marsallját” állította a nagykan 1214 táján. Az 1219–23-as hvárezmi hadjárat idején a hadigépek használatában nagy hagyományokkal rendelkező közép-ázsiai muszlim városoknak már semmiféle előnyük nem volt a mongolokkal szemben, akik ostromlétrák, faltörő kosok, kőhajító gépek és nafta, azaz görögtűz segítségével támadták falaikat. Ettől fogva valószínűleg már nem volt olyan megerősített hely Euráziában, amit a mongolok ne tudtak volna elfoglalni, ha azt szükségesnek találják – kerül, amibe kerül. A dél-kínai Szung-dinasztia határvédelmének fő bástyáját, Hszianjang városát nem kevesebb mint ötévi ostrom után foglalták el, pedig nem sok jobban megerősített hely létezett akkoriban a világon.

Mégsem pusztán a létszám vagy a fegyverzet minősége volt az, ami a kor többi hadserege fölé emelte Dzsingisz kán hadinépét. A nagykan ugyanis meg tudott valószínűleg a katonái között két olyan dolgot is, amit akkoriban kevesen: az egyértelmű alá- és fölérendeltségi rendszert és a fegyelmet. A hódítások nyomán Dzsingisz kán szinte teljes egészében megsemmisítette a meghódított népek vezetőrétegét, a seregébe sorozott egyszerű pásztoroknak pedig már az 1206-ban kihirdetett katonai szabályzat, a jassza szabta meg az életét. Az 1246-ban a mongolokhoz látogató ferences szerzetes, Plano Carpini részletesen írt erről a számára meghökentető és a korabeli Európában teljesen elképzelhetetlenül szigorú katonai fegyelméről: „Ha ütközetben tíz ember közül egy vagy kettő vagy három, esetleg több megfutamodik, mindet kivégzik; ha pedig az egész tized megfutamodik, ezeket mind kivégzik, kivéve, ha az egész század megfutamodik. [...] Azután ha egy vagy kettő vagy még több merészen előrenyomul a csatában, a többi tíz nem követi, megölik; ha pedig a tizből egyet vagy többet elfognak; társaik halállal lakolnak, ha ki nem szabadítják őket. [...] Hasonlóképpen könyörtelen büntetést érdemel, aki zsákmányra portyázik, mielőtt az ellenséges sereget teljesen legyőzték volna; az ilyet a tatároknál minden kímélet nélkül megölik.” Ez a rendszer tette lehetővé, hogy a mongolok minden más akkori sztyepei népnél hatékonyabban alkalmazzák a puszták ősi hadművészetének fortélyait.

Ám még a vaskézzel fenntartott fegyelem sem biztos, hogy önmagában eredményes lett volna, ha nem társul hozzá a tehetség és bátorság következetes elismerése. Így idővel a dinasztia hercegei, a névleges fővezérek mellett, illetve önálló seregvezéreként is olyan tehetséges tábornokok szolgálták a birodalmat, mint a balszárnny hercege, Mukali vagy Szübőtej bagatur – akik maguk is megbecsülték tehetséges embereiket, függetlenül attól, hogy azok mongolnak születtek vagy sem.

A napnyugati népek leigázására induló hadjárat vezetését Dzsingisz kán eredetileg legidősebb fiára, Dzsocsira kívánta bízni. Ő azonban igen fiatalon, még atyja életében meghalt, így a megtisztelő tisztség fiára, az ifjú Batura maradt. Őt pedig majd egy tucatnyi hercegi nagybáty és unokatestvér, valamint a birodalom rettegett veterán hadvezére, Szübőtej kísérte el Európába.

1235-ben a kurultáj ezt a félelmetes hadigépezetet a nyugati világ ellen mozgósította, de hogy mekkora lehetett ez a sereg, arról sajnos csak bizonytalan közlések maradtak fent. Az 1235. évi *A mongolok titkos története* csupán annyit közöl a kurultáj határozatairól, hogy a hadköteles családok legidősebb fiai szálltak hadba, mivel „*ha a fiúk közül a legidősebbek vonulnak hadba, a sereg népes lesz. Ha a kivonuló sereg népes, akkor tekintélyes és hatalmas a vonulása. A szemben álló ellenség pedig sok államot számlál. Ott a végeken konok emberek azok. [...] Azt beszélnek, hogy ezeknek a népeknek éles a kardjuk*” – azaz igen jelentős összbirodalmi erőket vontattak fel nyugatra. A század közepén Mongóliában járt szerzetesek közül C. de Bridia arról tudósított, hogy Ögödej serege harmadát adta Batu keze alá. Habár ez a had mindenképpen kisebb lehetett, mint a középkori híradásokban szereplő félmillió „tatár” sereg, még így is sokkal nagyobb és erősebb volt, mint bármelyik európai ellenfele.

DÁVID: A MAGYAR KIRÁLYSÁG

A mongol nagyhatalom felemelkedésének kora – a 13. század első fele – egyrészt a regionális magyar „nagyhatalom” virágkoraként vonult be a hazai történelemkönyvekbe, másrészt a dinasztia tagjainak egymás elleni intrikái és harcai, viharos társadalmi változások és a királyság intézményeinek „reformja” és „restaurációja” körül zajló küzdelmek korszakaként szokás jellemezni ezt az időszakot.

A 13. század első felének sokszor zűrzavaros belső viszonyai ellenére mindvégig keménykezű uralkodók igazgatták az országot, akik rövid idő alatt úrrá tudtak lenni a válságjelenségeken. Az ország belügyi problémái sem a királyok harci kedvét nem csökkentették, sem a királyság fegyveres erejét nem csorbították érdemlegesen. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az, hogy Imre és II. András uralkodásának mintegy negyven éve alatt a magyar hadsereg több mint húsz ízben járt kisebb-nagyobb hadjáraton külföldön. Ez pedig egyértelműen arra utal, hogy a király – nem egy európai kortársával szemben – igazából sosem volt hadra fogható katonák híján.

Freisingi Ottó püspök leírása szerint a 12. század közepén még igen fegyelmezetten folyt e sokféle katonaság mozgósítása: „*Amikor pedig a király sereget akar vezetni, mindnyájan ellentmondás nélkül egy hadban egyesülnek [...], s akik katonáskodni tartoznak, csak a leg súlyosabb okkal mernek otthon maradni.*” Pontos adatok híján a magyar sereg mérete mégis nehezen becsülhető

meg, mert csupán néhány számadat áll rendelkezésünkre: a bizánci történészek szerint 1167-ben tizenötezer vértess lovas, íjász és könnyűgyalogos vonult fel Zimonymál a bizánciak ellen. Mindez eléggé egybevág azzal, hogy a 11. század végén állítólag I. (Szent) László király kijelentette: szükség esetén húszezer lovasal tudja a pápát megsegíteni. A tájárás után tíz-egynéhány évvel pedig még mindig harmincezer főre becsülte IV. Béla számításba vehető hadát Willelmus Rubruk a francia királynak írt jelentésében – így az 1241 előtt sem lehetett ennél kevesebb.

A IV. Béla (1235–1270) által megörökölt hadinép pedig éppúgy nem nélkülözte a harci tapasztalatokat, mint az új uralkodó, aki trónörökösként már jócskán kivette részét a hadi vállalkozásokból. Ezekre a harci tapasztalatokra azonban a többségük csak Közép- és Kelet-Európa harcterain, a szomszédos népek ellen küzdve tehetett szert, s az itteni hadjáratok nagyságrendjét aligha mérhetjük a messzi Ázsia gigászi háborúhoz. ♦

A 19. század első felében többször felmerült az igény, hogy bécsi és német mintákra a magyar történelmet nemcsak különálló képekben, hanem összefüggő történetet bemutató ciklusba rendezve ábrázolják. A Bécsben működő Peter Johann Nepomuk Geiger rajzai után Johann Rauh műintézetében készült litográfiasorozat ezt az igényt elégítette ki. Az Ehrenreich Ádám kiadásában, füzetenként megjelenő, *Magyar és Erdélyország története rajzolatokban* című kiadványban az Árpád-kor eseményeit bemutató 17 litográfiához Wenzel Gusztáv írt magyarázó szöveget, amely összekapcsolja és egységes keretbe foglalva meséli el a magyarság korai történetét. Az album 15. litográfiája, *IV. Béla' visszaérkezése a' mongoloktól elpusztított országába 1242* egy új

és utóélete szerint nagy hatású ikonográfiai típust teremtett.

A fekvő téglalap alakú képtér bal oldalán Geiger a düsseldorfi festőiskola irányzata szerint színpadyszerű, kiemelt részen ábrázolja a Frangepán testvérek, Frigyes és Bertalan kíséretében visszatérő királyt, aki lehajtott fejjel, szomorú ábrázattal tekint végig a holtakkal borított, jobbra megnyíló vidéken. Az előtér cserjésében is a földön fekvő tetemek látszanak, az égen dögevő madarak keringenek. Wenzel történetileg megalapozott leírásában is élőképszerűen mutatja be a jelenetet: „*Hova szeme csak pillantott, templomok és emberi alakok romjait, embercsontoktól féjérlő mezőket, magas fűvel benőtt utakat, a pusztításnak legborzasztóbb képét látta.*” (G. M.).

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A nyugati világ és a mongolok

BESZÉLHETÜNK-E KERESZTÉNY SZOLIDARITÁSRÓL?

A kereszténység – mint egy szolidáris nagy család képzete – a modern kutatók szerint már az első századokban is meghatározó módon járult hozzá a vallás gyors és mindent elsöprő erejű terjedéséhez. Későbbi megfogalmazásban a keresztényeket a „respublica Christiana” egyesítette, s egyúttal fel is jogosította, hogy külső veszély esetén a fenyegetéssel arányban álló választ adjanak egyénileg s a pápa felhatalmazása alapján uralkodóikkal együtt, aminek a keresztes eszmekör adott keretet. Kimondatlanul is a saját üdvösségét veszélyeztette az, aki kibújt a kötelezettség alól, amelynek teljesítését a pápa már a II. század óta lelki és pénzügyi kiváltságokkal támogatta. A felhívások fogadtatása persze mindig függött az adott időszak politikai körülményeitől, még ha III. Calixtus pápa ki is nyilvánította, hogy a pápai felhívás olyan súlyú, mintha Krisztus vagy Szent Péter szólana.

A pápáknak – miként a korabeli uralkodóknak – általában azonnal mobilizálható készpénztartalékuk és fegyveres erejük nem volt, terveiket az önkéntes felajánlásokra s különösen a jövőben beszédendő, az egyházakra vagy világiakra, olykor mindkettőre kiterjedő különadókra alapozták. Ezek legnevezetesebb példája a hattini csata és Jeruzsálem elvesztése után Angliában, valamint Franciaországban szedett ún. „Saladin tizede” volt.

A keresztény nemzetek közössége kétségkívül működött, s a 11. század óta

megragadható keresztes eszmekör védőernyője alatt figyelemre méltó eredményeket ért el. Európában tömegek mozdultak meg a Hispán-félsziget visszahódítására, majd a keresztes eszme 1291-ig életben tartotta a szentföldi latin államokat. Eközben a Mediterráneumban az Égei-tengertől az Azovi-tengerig egy latin világ körvonalai rajzolódtak ki, amely az itáliai kereskedővárosoknak, a frankoknak, aragónoknak és johannitáknak köszönhetően egészen az oszmán hódításig, esetenként a 16–17. századig életképes volt. A 12. századtól a

Baltikum térségében megjelenő keresztes lovagrendek ugyancsak összeurópai támogatást kivívó harcokban tágitották a latin kereszténység határait.

A keresztény világ a mongolok megjelenése idején világszerte harcban állt a muszlimokkal, a balti pogányokkal, illetve mindazokkal, akik a pápai hatalommal szembeszálltak, legyenek azok eretnekek, ortodoxok vagy éppen a német császár. A kiváltságokat ugyan a szentföldi küzdelemben való részvételre hirdették meg, de pápai döntés alapján ez átváltható volt a fenti célok

Az állami megrendelésre készülő, egységes iskolai szemléltető képek bevezetése Magyarországon az ötvösi kötelező népoktatási törvény folyamán volt. Az első, 1872-es sorozatban még természetrajzi, társadalmi témák szerepeltek, a századforduló után azonban az igény eltolódott a történeti képek irányába. Az 1913-as sorozat egyik lapján Kovács Ágoston festményének színes litográfiai másolata jelent meg, *IV. Béla hazatérése a tatárjárás után, 1242* címmel. A „hazaifüi érzelmeket ébren tartani” szándékozó ábrázolás érdekes változata a korábbi előképeknek. A kifinomult kidolgozás leegyszerűsödött, viszont a hazatérők statikus szemlélődésébe cselekmény szövődött: a sebesültek felkarolása, valamint a király előtt térdelő népies viseletű túlélő beszámolója. Az ábrázolás stílusa közel áll a gödöllői művészek munkásságában hangsúlyosan jelen lévő magyar mondavilág és történelmi események jeleneteinek megformálásához. (G. M.)

bármelyikére. Ebből az is következik, hogy az 1240-es években nem a mongolok jelentették a keresztény világot fenyegető egyetlen veszélyt, még ha a támadás kegyetlensége és váratlansága meg is rettentette a korabelieket – persze talán nem jobban, mint amikor ma egy afrikai mészárlásról olvasunk karos-zékünkben hátradőlve. A frontok sokasága az érdeklődést és az erőforrásokat is megosztotta.

A reconquista 1063-ban vett újabb lendületet, amikor I. Sándor pápa meghirdette a protokeresztes hadjáratnak tekinthető nemzetközi vállalkozást, amely 1064-ben nagy sikerre vezetett Barbastro aragóniai kisváros elfoglalásával. A később szentként tisztelt kasztíliai király, III. Ferdinánd az 1230–40-es években számolta fel a mór uralmat a félsziget középső részén. 1236-ban foglalta el a régi Umajjád fővárost, Córdoba-t, majd hódításaira Sevilla 1248. évi birtokba vételével tette fel a koronát. Az Árpád-házi feleséggel büszkélkedő I. (Hódító) Jakab aragóniai király többéves háborúskodás után, 1238-ban foglalta el Valenciát, miután ehhez IX. Gergely pápától egy évvel korábban elnyerte a keresztes bullát.

A baltikumi keresztes hadjáratok sem szüneteltek, de váltakozó kimenetelűek

voltak. 1236 szeptemberében a keresztes kiváltságokkal felruházott Kardtestvérek szenvedtek döntő vereséget a pogány szamogétektől a scheulni csatában (2000-tól ez a balti egység emléknapija). 1242 tavaszán a Német Lovagrend csapatai a tartui (dorpati) herceg-püspök vezetésével a befagyott Peipus-, azaz Csúd-tavon a később ortodox szentként tisztelt Alexandr Nyevszkij novgorodi milíciáitól szenvedtek döntő vereséget, de a finn keresztény térítés védelmében hozott pápai bullák (1233, 1237) a vereség ellenére megerősítették a lovagrendi és svéd jelenlétet a térségben.

Nem kevésbé fordulatos a Szentföld története ezekben az években, hiszen a pápa legfőbb ellenlábas, II. Frigyes császár által 1229-ben visszaszerzett Szent Város, Jeruzsálem éppen 1244-ben került véglegesen a muszlimok kezére. Annak ellenére, hogy IX. Gergely 1239-ben keresztes háborút hirdetett, és Champagne-i Tibold, majd Cornwalli Richárd vezetésével komoly sereg érkezett, az akkorra kialakult kaotikus stratégiai helyzetben érdemben nem tudtak változtatni, ha éppen nem rontottak rajta.

Ebben a szituációban a Kelet-Európát ért mongol támadás híre csak lassan lépte át a kortársak ingerküszöbét, annak ellenére, hogy közeledtéről jó előre tudtak, s az ortodox orosz fejedelemségek bukását nyilván Isten büntetésének tekintették. A népszerűsítő szakirodalomban folyamatosan jelen van az a vélemény, hogy a keresztény Nyugat cserben hagyta Közép-Európát, leginkább a Magyar Királyságot. Hosszabb távon ezt a véleményt kiterjesztik a középkori magyar történelem egészére, s minden jelentősebb összecsapás kapcsán hangsúlyozzák.

Az oszmán törökök elleni harc során jellemző példája ennek Nándorfehérvár 1456-os ostroma, amikor a nyugati keresztesek egy része valóban nem ért oda időben, vagy ilyen a mohácsi csata előestéje. Oszmán török vonatkozásban legutóbb Bárány Attila mutatta be, hogy a nyugati udvarok – az ő anyaggyűjtésében elsősorban az angol udvar – milyen nagy figyelemmel kísérték a Magyar Királyság sorsát, s kiderült, hogy a pápai pénzügyi segélyek mellett a beígért angol segély is megérkezett, igaz, a mohácsi csata után.

Persze rögtön ellenvetés tehető, hogy húzható-e egyáltalán határvonal vallás, politika, kereskedelem és üzlet között. A segélykérők hangját meghalló hatalmak közvetlen gazdasági céljait is szem előtt tartották, és ha volt kinek, be

is nyújtották a számlát. Egy ilyen világba törtek be a mongolok, akikről az első híradást a nyugatiak számára éppen magyar domonkos utazók jutatták el.

Igaz, II. András 1218-ban a Szentföldről hazafelé tartó serege a kilikiai Örményország táján éppen bele is futhatott volna az akkortájt odaérő mongol előőrökbe, de erre nem került sor. A szolidaritás hiányát emlegetők között persze a legmeggyőzőbbek maguk a magyarok, a király és főpapok, akiknek segélykérő levelei fennmaradtak. Az ő érvelésüket nehéz lenne cáfolni, ők valóban – és joggal – úgy érezték, hogy magukra hagyták, sőt elárulták őket (s II. Frigyes osztrák herceg magatartása nem is járt messze ettől).

Kérdés, hogy milyen segítségben reménykedhettek. A király 1241. májusi levelében „tanácsot s oltalmat” kér, amit a pápa, a keresztes bullákat bőkezűen kiállító IX. Gergely megértett. A magyar követek a váci püspök vezetésével júniusban érkeztek a pápához a király május 18-án Zágrábban kelt levelével. IX. Gergely már június 16-án megadta a tatárok ellen Magyarországon harcolóknak ugyanazon kiváltságokat, amelyek a szentföldi harcosokat megillették. Három nappal később a német és osztrák ciszter, domonkos, ferences előjárókat szólította fel a kereszt meghirdetésére.

IV. Bélát persze kijózaníthatta II. Frigyes császár levele, amelyben maga Frigyes sorolta fel indokait, hogy miért nem tud egy ilyen hadjáratban részt venni, de fia, Konrád választott király szerepét nyitva hagyta. Béla 1242 januárjában talán még bízott abban, hogy a Duna vonalát meg tudja erősíteni a beérkező keresztesekkel. Ennek esélyét azonban a keresztesek egyébként is kiszámíthatatlan gyülekezése és vonulási sebessége nagyban csökkentette, hiszen az egyes kontingensek még a nagy szentföldi hadjáratokra is éves késésekkel érkeztek meg.

Meglepő módon Németországban a tatárok betöréséről érkező hírek hatására Siegfried mainzi érsek – II. Frigyes császár és fia, Konrád távollétében – már áprilisban, a pápai döntést megelőzve zsinatot hívott össze Erfurtba, ahol április 25-én a mainzi érsekkel együtt döntött a keresztes hadjáratról, s felhívásukat egyháztartományaikban ki is hirdették. Konrád király maga is felvette a keresztet május 19-én Esslingenben, és Alsó-Németország tartományaiban közhírré tette a hadjáratot. A további csatlakozók közül elég, ha Vencel cseh királyra, Kon-

A 19. századi tatárjárás-ábrázolások egyik nagy csoportját a „király menekülése” jelenetek alkotják. Than Mór *IV. Béla futása* című korai akvarelljén a menekülő királyt katonái segítik fel a lovára egy domb előtt. (fent). Az alkonyi jelenet jobb szélén, a háttérben feltűnik egy üldöző tatár lovas. A király patetikusan mozdulattal búcsúzik hátramaradó katonáitól. Sok más korai művéhez hasonlóan

Than később ezt a jelenetet is megfestette nagyobb olajképen (lent). Itt is megmaradt a romantikus holdfényes, fáklyás alkonyi megvilágítás, a kép közepén magasodó domb elválasztó, rejtő jellege és a jobb szél-

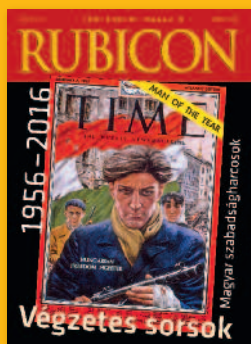
len feltűnő üldöző lovasok. Új elem az előtérben a földön fekvő, kimerült, összeesett ló, ez világítja meg pontosabban a jelenet értelmét. A király lova menekülés közben elbukott, és egyik katonája ajánlja fel neki saját jószágát, megmentve ezzel urát, egyben felvállalva a hősi halált. A jelenetnek fennmaradt 13. századi írásos forrása is: IV. Béla király birtokadományozó oklevele Ákos nembeli Ernye főlovászmesternek (kelt: 1250. július 7.). Ebben leírják, hogy amikor a tatárok elől menekülő király lova kidőlt, Ernye ispán átengedte neki saját lovát, maga pedig sok sebet szenvedve sikeresen kiszabadult az üldözők gyűrűjéből. (G. M.)

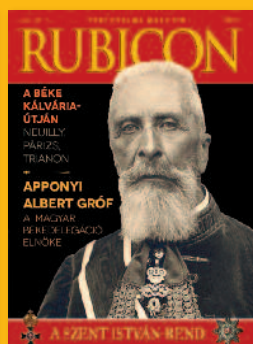
rad von Hochstade kölni érsekre, Otto braunschweigi hercegre vagy a tiroli grófra, Albertre utalunk. Szászországban is bizonyosan folyt a szervezés, a *Wormsi évkönyvek* pedig a fogadalmak megváltásaképpen a hadjáratra összegyűlt pénzről tudósít. A sereg gyülekezési helyeként Nürnberget jelölték ki 1241. július 1-jére, ám végül nem indultak el.

A hadjárat meghíusulását illetően csak találgatunk, talán az újra kialakuló helyi polgárháborús helyzet tehető felelőssé, illetve a német püspökök és Konrád király részéről a hadjárat saját vezetésük alá helyezésével a pápai szerepvállalás negligálása, Róma szempontjából annak elbitorlása. Az is homályban maradt, hogy a nyugati sereg hol akarta védelmezni a kereszténységet: a Dunánál, az Alpoknál vagy a Bécsi erdőnél? Mindezt csak bonyolította, hogy a II. Frigyes és a pápa közötti ellentét ezekben az években kulminált: s a szentföldi fogadalmakat 1241 februárjában éppen a Frigyes elleni hadba szállásra lehetett átváltani, s a császár 1241 májusában semmisített meg egy pápapárti hajóhadat és ejtett fogságba két tucat, a hajókon Rómába igyekvő főpapot. A pápa azonban 1241 augusztusában elhalálozott, a pápi trón üresedésbe került, s a kereszties hadjárat kérdése háttérbe szorult. A keresztény világ védelmi mechanizmusa 1241-ben hihetetlenül hamar beindult, de különféle, leginkább nemzetközi érdekkellentétek miatt legalább olyan hirtelen lelassult, majd megbénult.

1242 után a mongolok és a nyugatiak – különösen a pápai udvar – közötti diplomáciai kapcsolatoknak komoly lendületet adott az Arany Horda területén való térítés, sőt a kánok és családjuk személyes megtérítésének lehetősége, a mongoloknak lehetséges szövetségesként történő bevonása a szentföldi harcokba, s mindennek a magyarországi ferencesek megjelenésével közvetlen magyar szála is kialakult. Ebben az új „keleti nyitásban” a magyar udvar sem maradt tétlen, amellet, hogy a király maga is kapcsolatba lépett a mongolokkal, dinasztikus politikája, a kunok asszimilációja, a balkáni terjeszkedés és a latin befolyási övezet kiterjesztése a tatárjárás emlékezetét új kontextusba helyezte. Meglehet, hogy a pápának írott híres levelében a király keserűen emlegeti fel a tatárok elleni segítség kérését, felpanaszolva, hogy a mongolokkal levelező IX. (Szent) Lajos kereszties hadjáratát támogatja Róma, de ez ekkorra már egy megerősödő és öntudatra ébredő középhatalom politikai retorikájának része lett. ♦

2016/10-11.

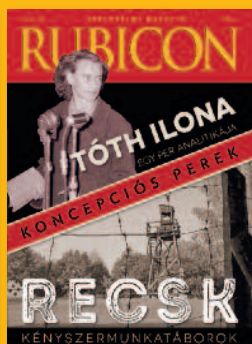
2014/6.

2017/7-8.

2012/9-10.

2015/10.

Sikerszámaink!

2013/2-3.

2014/10.

2013/8.

2017/9.

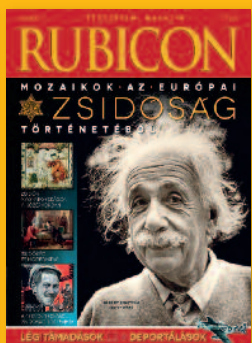
2016/7.

2014/1.

2015/1.

2013/4.

2016/3.

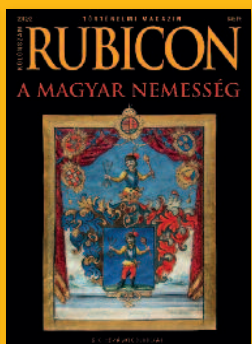
2012/3.

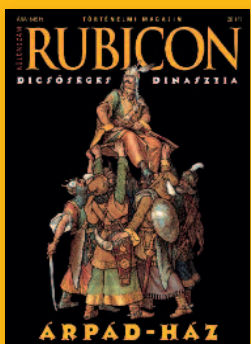
2017/1. különszám

2011/3. különszám

2012/2. különszám

2011/1. különszám

2012/1. különszám

Megrendelhető: www.rubicon.hu

Id. Markó Károly: *IV. Béla menekülése* (részlet). Az 1853-ban megfestett történelmi jelenet klasszicizáló alpesi tájképhez helyezve látható, hasonlóan Markó más, bibliai, mitológiai témájú tájképeinek staffázsalakjaihoz. A középtérben látszik a folyó gázlójánál átkelő menekülőik csoportja a király alakjával, aki sérült lovat és önteláldozó katonáit hátrahagyva továbbindul a túlparton közeledő, vágatató tatárok elől. A lappangó képet csak reprodukcióiról ismerjük, de ismeretlen mestertől származó korai másolatát a Magyar Nemzeti Galéria őrizi gyűjteményében. *(Gödöllő Máttyás)*

RUBICON-MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu